

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1977

A TARTALOMBÓL:

BERTÓK LÁSZLÓ
BISZTRAY ADÁM
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
VERESS MIKLÓS
VERSEI

*

BERTHA BULCSU:
INTERJÚ
CSURKA ISTVÁNNAL
CSURKA ISTVÁN:
INTERJÚ

*

CSERES TIBOR:
ASSZONYOK UZENNEK
FEKETE GYULA:
PÖRÖLYSÚLYÚ KEZEK

*

KERESZTURY DEZSŐ:
AZ ADY-ÉV ELÉ
MARTYN FERENC:
ADY-PORTRÉ

*

KÖPECZI BÉLAVAL
BESZÉLGET
BODNÁR GYÖRGY

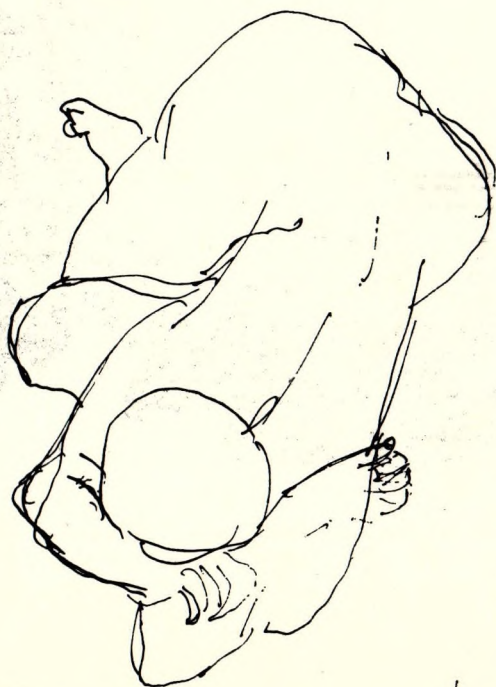
6,— Ft

SZÁMUNK SZERZŐI:

BERTHA BULCSU
BERTÓK LÁSZLÓ
BÉCSY TAMÁS
BISZTRAY ADÁM
BODNÁR GYÖRGY
BODRI FERENC
CSERES TIBOR
CSURKA ISTVÁN
DEME TAMÁS
DÉVÉNYI IVÁN
ERDŐDY EDIT
FEKETE GYULA
FENYŐ ISTVÁN
FODOR ANDRÁS
GALAMBOSI LÁSZLÓ
HORPÁCSI SÁNDOR
KENYERES ZOLTÁN
KERESZTURY DEZSŐ
KÖPECZI BÉLA
MELIORISZ BÉLA
NEMES ISTVÁN
PAÁL TAMÁS
PÁTKAI TIVADAR
SZUNYOGH SZABOLCS
VASY GÉZA
VERESS MIKLÓS

KÉPEK:

GRAIN ANDRÁS
MARTYN FERENC
SIMON BÉLA

Simon

— Nagasämiß

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XX. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1977. FEBRUÁR

TARTALOM

KERESZTURY DEZSŐ: Az Ady-év elé	- - - - -	99
VERESS MIKLÓS: Alkalmi vers Ilónak	- - - - -	103
BERTÓK LÁSZLÓ versei	- - - - -	106

*

BERTHA BULCSU: Interjú Csurka Istvánnal	- - - - -	109
CSURKA ISTVÁN: Interjú	- - - - -	122
FODOR ANDRÁS versei	- - - - -	125
CSERES TIBOR: Asszonyok üzennek (II. rész)	- - - - -	127
GALAMBOSI LÁSZLÓ versei	- - - - -	137

*

FEKETE GYULA: Pörölysúlyú kezek (riport)	- - - - -	141
BISZTRAY ADÁM: Felejtés (vers)	- - - - -	149
DEME TAMÁS versei	- - - - -	150
PÁTKAI TIVADAR: Megcsókolni az utat (vers)	- - - - -	151

*

BÉCSY TAMÁS: Színházi előadások Budapesten	- - - - -	152
BODRI FERENC: Művészeti könyvszemle	- - - - -	159
DÉVÉNYI IVÁN: Hárs Éva: Simon Béla	- - - - -	161

*

Irodalomtudósaink fóruma

KÖPECZI BÉLÁVAL beszélget BODNÁR GYÖRGY	- - - - -	163
---	-----------	-----

*

FENYŐ ISTVÁN: Személyesség és egyetemes lírai részvét (Zelk Zoltán: <i>Akit az isten nem szeret</i>)	- - - - -	169
VASY GÉZA: Veress Miklós és a Bádogkirály	- - - - -	176

*

NEMES ISTVÁN: Pándi Pál: Első aranykorunk	- - - - -	181
KENYERES ZOLTÁN: Sötér István: Werthertől Szilveszterig	- - - - -	184

*

ERDŐDY EDIT: Gáll István: A ménesgazda	- - - -	186
MELIORISZ BÉLA: Bisztray Ádám: Csillagpázsit	- - -	187
SZUNYOGH SZABLCs: Sobor Antal: Füst a fák fölött	- -	188
HORPÁCSI SÁNDOR: Ördögh Szilveszter: Koponyák hegye	-	189
PAÁL TAMÁS: Czakó Gábor: Iskolavár	- - - - -	191
*** PÁL RITA	- - - - -	192

K É P E K

GRAIN ANDRÁS rajzai	- - - - -	108, 158, 168
BORSÁNYI KLÁRA fotója	- - - - -	121

M ű m e l l é k l e t e n

MARTYN FERENC: Ady II.

(Nádor Katalin fotója)

CSURKA ISTVÁN-portrék

(Borsányi Klára fotói)

A b o r í t ó n

1. SIMON BÉLA: Önarckép

(Lantos Miklós fotója)

2-4. SIMON BÉLA rajzai

J E L E N K O R

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi

jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72, Ft.

77-5988 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906. ISSN 0133-2805.

AZ ADY-ÉV ELÉ

A megünnevelt évfordulóknak megvan a maguk szertartásrendjük. Koszorúkat helyeznek a hős szülőházára, sirjára – ha van – emléktábláira; hivatalos és nem hivatalos ünnepségeket, kiállításokat rendeznek; az iskolákban emlékórákat rendelnek el, a lapok, folyóiratok cikkeket, különszámokat bocsátanak közre; a tömegkapcsolódás szervezetei és eszközei nem maradnak el: mindez az ünnepelt jelentősége, érdekessége szerint.

Ady korának kimagasló jelensége volt, számunkra is igen sok és fontos mondanivalója van: századik születésnapját hozzá méltón, az egész év folyamán készül megünnepelni az ország.

1877. november 21-én született. A megemlékezéseket szervező – szellemi és politikai életünk vezető embereiből álló – bizottság azonban már a múlt évben az évforduló gazdag megünneplésére hívta fel az ország lakosságát, a határokon túl is mindazokat, akik magukénak vallják a költő élő örökségét: a hazaszeretetet és internacionalizmus, a haladás melletti elkötelezettség és az emberség példájaként világló életművét. Ady a maga költői forradalmában a társadalmi forradalom szükségességét juttatta kifejezésre, fegyvertársa lett minden radikális változást sürgető erőnek, túllépett a polgári radikalizmuson, költői látomásaiban a szocialista forradalom távlatait mutatta meg. Költészete a magyarság múltjának történelmileg és társadalmilag egyaránt igen mély rétegeiből táplálkozik: onnan meríti erejét a megújulás szolgálatára. A magyarság érdekeit azzal is szolgálni kívánja, hogy tudatosítja: a középkelet-európai nemzetek érdekei azonosak. A költő megszenvedte a polgári társadalom távlatatlanságát, de az első világháború idején is ember maradt az embertelenségben, magyar az üzött magyarságban.

Ki ne értene egyet a felhívás tételeivel? Ma már – s a bizottság a mai magyarsághoz fordult – nyilván mindenki egyetért velük. A kérdés csupán, ki, hogyan tölti meg az általánosságban kijelölt kereteket.

A nagy költészet mindig mélyről fakad, származzanak bár nedvei a felszín szivárványló fényködeiből vagy a forró földmélyi rétegek vaksötétjéből. A nagy költők világa ehhez képest olyan sokféle, mint az élet; ezért is hasonlították már a lét annyiféle jelenségéhez. A hasonlatok sorából hadd emeljek itt ki csupán kettőt. Vannak költők, akiknek életművei olyanok, mint a kuttak: kristálytisztává szűrten őrzik az eget-földet, mocskot, rothadást, agyag- és kavicsrétegeket megjárt vizet; bár hűs hományból előcsillantva: visszatükröztetik az eget, s mindig újra friss vizet adnak a szomjazóknak. De vannak olyan költők is, akiknek műveiben forrón, füstösen, kénköszagúan tör fel az ömlő láva s úgy dermed meg, hogy a születés véralvadékaival együtt őrzi az eltemetett élet emlékeit, s hamuval táplálja az új munkához kezdő emberek földjeit.

Adyt az utóbbiak közé szokták sorolni. Joggal.

Elismerem: a kép, amely Ady géniuszának működését egy tűzhányó kitöréséhez hasonlítja, kissé közhelyszerű. Nem következik azonban ebből szükségképpen, hogy az Ady-év ünnepségei – amelyeken ez a hasonlat valamilyen

formában bizonyosan újra meg újra felbukkan majd – üresen, laposan közhelyszerűek lesznek. Mert hadd ismételjem: az évforduló ünnep is. Aki pedig ünnepel, nehezen boldogul a közvéleményben élő élmények, forgalmazott igazságok nélkül. S attól, hogy újra kifejezzük az érzést, hogy megismételjük az igazságot, még egyik sem veszít semmit érvényességéből. Azt például, hogy Ady századunk magyar – és egész európai! – költészetének kimagasló nagysága, nem ismételhetjük eléggé, s bárcsak mentől többen tehetnénk őszinte tanúvallomást a költőhöz fűződő ragaszkodásunkról! Csak az igazság ismételtetését ne tévesszük össze az imamalmok pergetésével! Amit közhelyként mindújra kimondunk, igyekezzünk mindújra étellel megtölteni; mert csak az él igazán, ami táplál bennünket, vagy belőlünk táplálkozva születik újjá.

Adyra méltán emlékezni ma, egy századdal születése s több mint fél-századdal halála után, könnyebb is, nehezebb is mint eddig bármikor. Könnyebb, hiszen a személyét és művét körülcsapdosó gyalázkodások, botrányhírek és pletykák szennye elmerült az idő mélységében; igazában csak a kutatókat érdekelheti. Ki használná ma a „hazaáruló”, „erkölcstelen”, „jellemromboló”, „destruktív” jelzőket vele kapcsolatban? A fiatalabbak pedig – akiknek szívében élni és virágozni akart – csak hitetlenkedve csodálkoznak, hallván, hogy sokan élünk még, akiknek ifjúságunk idején meg kellett védenünk a költőt e minősítések ellen. Éppúgy mint később a kisajátítók hamisításaitól, akik a maguk eszméinek igehirdetőjét, szándékaik úttörőjét látták benne, vagy magyarázták bele.

Ma már az életmű áll előttünk s beszélhet önmagáért. Voltaképpen egyre inkább csak önmagáért beszélhet. S ebből fakadnak a méltó megemlékezés nehézségei is. Mert Ady életműve oly mélyen gyökerezik a magyar múlt és mélység máig sem eléggé ismert rétegeibe, annyira át van szöve korának társadalmi, világszemléleti indázataival, hogy szinte minden sora magyarázatra szorul. Stílusának, kifejezőmódjának értékrendje a közizlésünkben végbement átalakulások következtében nagyonis módosult. Hogyan láthatnák helyesen az új nemzedékek Ady harcainak részleteit, amikor egészéről is legfeljebb homályos képük ha van? Hogyan érthetnék meg nyelvének, jelképvilágának forradalmi újszerűségét, ha az egészet avittasnak érzik; mert hiszen számukra már az a költői merészség is meghaladottnak látszik, ami – úgy vélik – az elmúlt évtizedekben messze túllépett már az Ady forradalmán is, s az övéitől ugyancsak távoli forrásokból táplálkozott. Hogyan higgyenek az új magyarázatoknak, amikor e homályos, nagy, nemzeti-nemzetközi szellemmel kapcsolatban is tapasztalniok kellett, amit annyiszor hallottak Petőfiről: „Ahány párt, annyi Petőfi”? S Adyval kapcsolatban is elmondhatjuk, amit ő egy keserű pillanatban a szétszóródás előtt álló magyarság fejére olvasott: „S még a Templomot se építettük föl”.

Nem szeretnék azokhoz csatlakozni, akik – elkeseredve Ady vulkánfényének elhalványulásán, lobogásának elcsendesültén – egykori vihar-népszerűségének megszűntéért a kutatókat, közírókat, költőket, egyszóval: az Ady-kultusz papjait teszik felelőssé. Az Ady-irodalom sokkal gazdagabb, mondjuk – hogy csak egy legyen a példa – a Vörösmarty-irodalomnál; az életmű összegyűjtése és kritikai közrebocsátása – sok akadályozó tényező elhárulása után – most már előrehaladóban van; feltárása területén is sok értékes eredményt könyvelhetünk el. Az pedig, hogy a tűzhányó távolabb került tőlünk, hogy közéleti harcainak nagy része a múltba merült, természetes.

Költészetének gazdagságát, értékét egyebek közt az is mutatja, hogy néhány évtizedes pangás után, újra – bár most már egészen újszerű kapcsolódások révén – megelevenedett iránta az érdeklődés. De a templom valóban nem épült még fel, s úgy gondolom: az évfordulót akkor ünnepeljük meg méltón, ha ennek építőanyagát gyarapítjuk, s úgy tervezzük az épületet, hogy falai közt otthon érezhesse magát a költő szelleme.

Templomot írtam, mert ez méltó a hivatáshoz, amelyet Ady vállalt és betöltött. Prófétahoz templom illik. Őt pedig sokan szeretik így nevezni. Maga is a küldöttek sorában tudta helyét. Még ha egyszer-másszor „szörnyetegnek” is: „az Istenének”. Voltak pillanatai, amelyekben – mint minden őnmaga és kora fölé magasodó nagyember – úgy érezte: sem rokona, sem ismerőse senkinek, bár egész életét és művét meghatározó célként, sorsként vállalta, hogy elvegyülve a „szent, gyötrött sokaság”-ban: ennek szószólója legyen. Ebben sem áll egyedül. A magyar próféta-költők szerepe már megvillan Janus Pannoniusban, testet ölt Zrínyiben, megújul Batsányiban, Vörösmartyban, Petőfiben, s folytatódik Ady után is. A próféták általában jobban be vannak zárva népük világába mint az írástudók. A magyarok különösen. Bizonyosan azért is, mert a nemzetnek a nyílt politizálástól elzárt vagy a hatalommal visszaélő politikusai helyett nálunk nekik kellett a nép igazi érdekeit képviselniök; ha másként nem ment, legalább a költészet szavaival, varázsigéivel. A történelmi helyzet logikájából fakad, hogy a magyar államférfiak közül is azok tudtak igazán mély hatást gyakorolni a néplelekre, akiket költőkként, írókként, vagy legalább nagy költők ihletőiként a magyar irodalom-történet is számon tart.

Ady valóban a magyar „Látók” közé tartozik. (Batsányi nevezte így magyarul Horatius *vateseit*). Bizonyos, hogy költészetének egészét, tehát formáját is meghatározza ez a körülmény. De félremagyarázná őt mindenki, aki csak valyamiféle prófétáló, pusztán a politika nagy ügyeiről szóló, közírói elhivatottságú költőként akarná ábrázolni, egyfajta verses vezércikkíróként. Költő volt ő a szó poétikai értelmében is. Persze költőként is olyan forradalmár, aki költői újításával is minden nagy értéket megőrizve akarta meghaladni azt, ami az egykorú magyar költészetből mint nagy, kötelező hagyaték kiveszett, vagy mint közvetlen kiváló előzmény elmeszesedett, elkorhadt; de mert az az epigon irodalom igazi élet nélkül is hatalommal bírt: életellenessé lett. Ezzel az életellenességgel volt harca költőként is a költőnek. Ne tegyük egyeduralkodóvá s ne magyarázzuk félre Ady annyit idézett hetyke mondatát arról, hogy ő az úr s számára a vers csak cifra szolga. Ez a nyilatkozat csupán a maga helyén és azzal az egyenes ellentétéként értelmezhetővel összekapcsolva érvényes, hogy egyet akart csupán, „gyönyörűket írni”. A szélsőségek egybetartoznak: az úr csak akkor igazi, ha méltó köntösben jelenik meg, s a köntös csak akkor gyönyörű, ha az, aki viseli, nélküle is valaki, sőt azzal adja meg a köntös igazi gyönyörű-voltát, hogy viseli s úgy viseli, ahogyan. Ez voltaképpen minden igazán jelentős életműre érvényes.

Újabban gyakran szó esik Ady szecessziós vonásairól. Csakugyan: olyan hangsúlyozott különállással, egyéniséggel írt, amit könnyű volt egyénieskedésnek, egyfajta modern „kelmeiségnek” minősíteniök azoknak, akik csak az öltözet kelméjére figyeltek. A költő igen sok mindenből kivonult, ami az ő korának felfogása szerint illendő, sőt kötelező lett volna. Szecessziója egyidejű volt az Európa-szerzte észlelhetővel. Érthető, hogy akkor, amikor ezek a szecessziók éppen divatjukat múlták, az Ady-jelenségben is sok minden úgy

tűnt fel, mint egy épp divatjamúlt korszak romlékony habja. S hasznos lesz ügyelni rá, nehogy a szecesszió megújuló divatja ezeket a valóban romlandó elemeket dobja felszínre. Mert Ady kivonulása egyben hódítás is volt. Elrablott, eltemetett, kisajátított világokat szerzett vissza, s újakat foglalt el. Tette ezt éppen azért, hogy kivonulása, szembefordulása több volt tetszelgő elkülönülésnél. Gyötrődő és gyötrő, zaklatottan, menekülve is bátor erkölcsi magatartás hitelesítette művében a megjelenés formáinak meghökkentő, támadó, nem egyszer szándékosan ríktó különösségét. Érthető, hogy minden szavára, képére, ritmusára rányomta kivételes egyéniségének bélyegét. Aki tehát ebben követte, menthetetlenül epigon lett. A költői ízlés területén nem jött, mert nem is jöhetett létre Ady-iskola. Annál inkább a költői magatartás terén. Itt senki, egyetlen híve, de egyetlen vitatársa, ellensége és eretnekje sem tudott megszabadulni tőle.

Hogy milyen lesz az Ady-év mérlege, felesleges volna jósolgatni. Bizonyos, hogy az egész országban, de határainkon túl is meg fognak emlékezni az alkalomról és sokan újra fel fognak figyelni a költőre, akinek nincs is másra szüksége, mint megújult figyelemre. Úgy ígérkezik: valóságos, marandó eredményekben sem lesz hiány. Gyülekezni fog templomának épületanyaga. Hogy a megemlékezések ne csupán protokollszerűek legyenek, mindnyájunkon áll.

Egy körkérdésre, mely legkedvesebb Ady-versem után érdeklődött, s az élmény felől, amely ehhez kapcsolódik, azt feleltem: nem *egy* versét szereztem, hanem *életművét*, s nem azért, mert hódolattal tölt el, hanem mert állandó birkózásra hív ki; elragad s eltaszít, de ott van, mint az ő Istene „mindennek alján”. Jó lenne, ha az évfordulót ünneplők sem csupán a példaverseket szavaltatnák, nem a hódolat szertartásait végeztetnék protokoll-ünnepeken. Ady nem protokoll-költő! Viharral termékenyítő szellem. Életművének *egésze* érvényes: a kor szakadécai fölé boltozódó, az ösztön mélységéből s az értelem sugárzó magasából egyaránt táplálkozó látomása az ember világaról. Ezért is magasodik a hazai élet fölé. Élő mű: mindig képes a megújulásra. Ezért is helyes, ha fejlődésében, nyílt teljességében látjuk. Ne „a köd oszlopában rejlő Istenségnek” hódoljunk nagyságát ünnepeelve. Keljünk birokra a költővel, aki csillaggal a homlokán is közülünk való volt s nem a csillagok közötti magasságokban kíván tovább élni, hanem ifjú szívekben.

Alkalmi vers Ilónak

„Kotyogok, mint elhagyott csolnak”
(József Attila)

1.

*Fecsegnék
de látod: nem haszon
didergek hát mint a tollatlan fecskék
ezen a tavaszon
s azt hiszem néha már
hogy a kín is csak festék
mert bennem nincs iszony*

*De járnak jehovások
igét hirdetni öregeknek
akiket reggel felköhögnek
a pincelakások:
mert kiknek ennyi az élet
álom a végítélet*

*S igaz
a vigasz*

2.

*Ülnek az öregek
ölükben lusta macskák
Szemükben fény remeg
akár a céltalanság*

*Úgy tudják céljukat
mintha értelme lenne
Arcukon fönnekad
a kód mint szürke lepke*

*Nézik az öregek
a gyorsugrású macskát:
szájában didereg
a tollatlan szabadság*

3.

*Épülnek lelkek és házak
melyeken nagy az ablak*

*Bennük a magyarázat
mégis kik most kihalnak*

*akiket megaláztak
a háziúr-hatalmak*

*Lelkükön nincsen ablak
bennük nem rend a béke*

*s azon is mosolyognak
hogy nem múlhat el mégse*

*tegnap se ma se holnap
a háziurak újratermelése*

4.

*Látod ilyesmirel fecsegnék
ha csillagtalan lennének az esték*

5.

*Iló
hallod most arra gondolok
hogy gondolkodnak-e a csillagok*

*és termelnek-e majd egyszer anyagot
melyből a szellem tisztábban ragyog*

*vagy csak magadban hordod s hordom én
lélekmagamban azt a csillagot*

6.

*Hogyha az isten
álma a mag
abból a minden
álma fakad*

*Hogyha az anyag
álma a mag
sarjad belőle
lét és tudat*

*Hogyha a sárkány
álma a mag
vetéssé lesznek
sárkányfogak*

*De ha az ember
álma a mag
rend és szabadság
kihajtsanak*

7.

*Látod ilyesmiről fecsegnék
ha gondtalanul múltának az esték*

8.

*De sarkon
a Kakukkban
konyakot ha este veszek
füstben zenében imbolyogva úsznak
körülöttem a boldog részegek*

*És szemeik
vérző szögek*

*S hazafele
mindegyre látom
hogy azokkal verték teli az eget*

9.

*Magam is csak annyinak látszom
mint lombnak téli kőd akácon*

*S látod Iló ha néha játszom
csak kékes láng vagyok a gázon*

10.

*Tudom a vers
nem árucikk
de néha mégis
megveszik*

*Ha nem veszik
hát elveszik
s hogy kár volt érte
nem hiszik*

*Vagyok forgandó
mint a pénz
jól jársz ha
emberre cserélsz*

*Kinek a lét
s a munka – jog
és álmában is
mosolyog*

Röpül egy király

Nagy Lászlónak

Mottó: Több is veszett Mohácsnál

*Hol veszett több? Hol? A fakír
dárdákkal kiverit priccsen mosolyog.
A harakiri magánügy, az istenek
nem válogatnak, keresztjük kereszt.
Szélben a falevél madár lesz,
de csak a földig száll, halott.
Fű, a ló patája alatt márvány,
főlfoszforeszkál éjszakánként.
Hol veszett több? Az elmulasztott
számtanórákon? A seggnyaló
tükrök előtt, ahonnan
ellenségeink mosolyognak?
Az álarcos udvari bálokon,
a mézpörgetés tingli-tanglijában?
Hol veszett több, nemzetes uraim?
A romantika csipkés bugyiban
sétafikál, riszál. Node feleségnek?
Címernek a tömegsír oszlopán?
A kamaszkor sárga csibéi
vásott kappanokból csipognak?
Sors vagy butaság, egyremegy.
A köpülő asszony: a csoda
nem az anyánk. Hát hol veszett több?
A mentséggé gyúrt ütközetben,
vagy a könnyező oltárok fölött
összehajló kápolnavirágban, amelyik
márványkőből is kiviólázik?
Szememben röpül egy király
szárnya falevél, szívéen dárda,
teste kardvágta vörös kereszt,
de röpül, röpül, nem magyarázza.*

Örültek a dagályban

*Örültek a dagályban, visszabeszélni
csak a part tud, s mi pózainkkal
fölsebeztük a tenger talpát,
akkora éjszakát azóta se,
olyan sarkantyús azóta se,
fejem a behemót ácsolaton,
az éjszaka janicsárhadján
Várnától az Altőldig mered,
arcod, a szikkadt hazai kenyér
kövé válik, befeszül hullámfogónak,
s morajlik a történelem,
hátán a pöttyös katicabogár
elázott lelkünk, morajlik,
s mi ketten orditozunk,
mintha pálinka-ködben, lakodalomban,
hogy velünk hál a menyasszony, velünk hál!
mi csusszantjuk föl selyemingét,
ha más vette el, akkor is!
ha beledöglünk, akkor is!
mert mi vagyunk a legkisebb fiú,
és üres a tarisznyánk, és hiszünk
útikönyvünkben: a mesében,
ó örület,
akkora éjszakát azóta se,
olyan sarkantyús azóta se,
reggelre, mint a becsukott
zsoltároskönyv, feküdt a tenger,
s azt hitték, bolondozunk,
mikor könnyezve ráborultál.*

Nők, prágai nők

*Ti, szöke, hosszú combú nők,
határsértő cinkosaim
megjöttetek ma is, befeszültök
július merev hídjai közé,
s robban a méla napraforgó,
vak sörétjei fölsebeznek,*

*menni kell, tenyeremben piros
 rózsával, át a múlton,
 ártatlan falum százszorszápein,
 aggályokon, ostoba kerítéseken,
 le a Moldván, Európáig.
 Hát ki vagyok én, mi vagyok?
 láncaimmal, vak bulláimmal,
 zörgő kígyóbőrömmel, – bővölömmel,
 hátamon a csöpp lepkeszárnyal,
 amely a térképen hazám,
 hogy hidatokról indulok
 Husz János fehér galambjáért,
 Kossuth szüz-üres hálójáért,
 partra ígézni legalább magamban
 az aranyhalat, a három
 kívánságot készséggel teljesítőt?
 Ott úszik
 csipőtök tenger-ringásában?
 Ott villog Prága halpikkelyes
 utcáin? Ott ragyog
 a templomok bójái között?
 Ott a boronás parasztház udvarán
 összekoccintott poharakban?
 Hát ki vagyok én, mi vagyok?
 ti, szőke, hosszú combú nők,
 hogy szemetekbe költöztem be
 átlátszó szárnyaikkal, s lerogyhatok,
 ti betipegtek meztelenül,
 júliusi hóban, elsötétített
 hordalékokon keresztül is,
 és a beszakadt történelem fölött
 ti ringattok át Európába?*

Interjú Csurka Istvánval

Krisztus születése előtt egy évvel, nyári időben, amikor a hőség Rómában kezdett elviselhetetlen lenni, Augustus császár a fiatal nemesekeket kiharcolta a piacra. Haragos volt az öregedő császár. Külön csoportba állította a nős férfiakat és megdicsérte őket, külön a nőtleneket, s makacs dühével ellenük fordult. Augustus szemére vetette a fiatal férfiaknak, hogy görög rabszolgákkal szórakoznak, így fecsérve el erejüket, miközben a birodalomnak nemes származású tisztségviselőkre, kormányzókra, katonatisztekre lenne szüksége. Sürgette, hogy nősüljenek meg, és lássanak hozzá a gyermekek nemzéséhez, mivel ez a birodalom és a császárság érdeke. Nagy felindultságában engedélyezte a fiatal lovagoknak, hogy közönséges polgárnőket, vagy akár szabados nőket is feleségül vegyenek. Csurka a nőtlen nemeseke csoportjában állt, és izzadt. Nem értette a császárt. Nagybátyja hívására, mindössze három hete érkezett vissza Kisázsából Rómába. De mire megérkezett, nagybátyja már nem élt, így hivatalosan nem vehette át sem a Palatinus dombi ház, sem a birtokok vezetését. Nagybátyja házában lakott, de a rabszolgák nem mindig engedelmeskedtek neki. Nagybátyja hirtelen halálát sem értette. A házi rabszolgák azt mondták, hogy az úr beteg volt. De amikor a fürdőben szóba hozta nagybátyja nevét, az emberek elhallgattak és elfordultak tőle. Az utóbbi héten már úgy érezte, ismét elvesztette kiváltságait. Amikor aztán a nemes ifjakkal együtt szólították a piacra, reménykedni kezdett. Izgatottan figyelte Augustus szavait. Arra számított, hogy a császár szónoklatából megérti majd a római helyzetet, és a saját sorsára vonatkozóan is útmutatást talál. De a császár dühösen kiabált, és követelte, hogy nősüljenek meg. Csurka figyelme lankadt. Nem értette a császárt. Hogyan nősüljön meg, amikor nem tudja, hogy mi lett a nagybátyjával? Átveheti a birtokot, vagy nem? Egyáltalán, nemes ifjúnak tekintik még, vagy számontartják apja fiatalkori botlását, amiért büntetésből oly távoli tartományba helyezték szolgálattételre? Hogyan lehet így megnősülni? És minek? Szája kiszáradt, s a nősülés helyett egy kehely hideg sörre gondolt, ami enyhítené szomjúságát, és feledtetné kínzó gondjait. – Ilyenszerű a világ és Csurka István kapcsolata. Hogyan védekezhet vajon a kor abszurduma ellen?

A kor, melyben élünk, rendkívül szórakoztató... A hivatalos augurok szerint nem lesz többet világháború. Most sincs. A második világháború 1945-ben befejeződött, és a harmadik nem tört ki. Az emberek közben halomra lötték egymást Koreában, Vietnámban, Laoszban, Angolában, Írországbán, Libanonban, és még felsorolhatatlanul sok helyen. De nincs világháború. Ha mégis lesz, erre az eshetőségre a polgári védelem tankönyvei azt tanácsolják, hogy húzódjunk fedezékbe, szükség esetén még egy járdaszívet mögé is el lehet bújni. Így van ez a művészeti életben is. Csurka felfedezte, hogy el lehet bújni a komoly és a vidám arc mögé, egy életstílus vagy szenvedély mögé, szokások és játékok mögé, de el lehet bújni egy zavarbaejtő gondolat

vagy a jó étvágy mögé is. Csurka a lófejek mögé bújt el. Lovakról beszél az írók között, vagy nem beszél. Esélyekről beszél a zsokékkal, idomárokkal, fogadókkal. Ha indulatai elragadják, a fogadási rendszerek és szisztémák etikáját szidalmazza. Csurka pontosan tudja, hogy neki lóversenyre kell járnia, a legnagyobb irodalmi viták és ütközetek közepette zsokékat szidni, lovakat dicsérni vagy becsmérlni. Csak néhányszor fordult elő, hogy kibújt a lófej mögül és mondott valamit. Ekkor sem hivatalos helyen, csak magánembeként, de nyilvánosan. Megnyilatkozásainak súlyos következményei lettek. Előfordult, hogy nemcsak azok az írásai nem jelentek meg, melyek egyébként sem jelentek meg, bár jók voltak, hanem azok az írásai sem, melyek meg szoktak jelenni. Következett ismét a zálogház, majd az uzsorás, mely kiirthatatlan figurája a váltakozó társadalmi rendszereknek. Maradtak a lovak és a loemberek. Az álcázás tökéletesen sikerült. Ha valahol kimondják Csurka nevét, sok embernek már nem írásművek, rádiójátékok, darabok, novellák jutnak az eszébe, hanem a galopp-pálya a jártatókkal, istállókkal, tribünökkel, a totalizátor, és valahol közöttük Csurka, ahogy tikketekkel a kezében bandukol. Ilyen a tökéletes legendák természete. Ellenünk fordulnak. Be kell vallanom, hogy Csurka legendája engem nem nagyon érdekelt. Két-három ló ugyan mindig ült az asztalunknál, s előfordult, hogy az üzletvezető a lovak vacsoráját letiltotta, de az egész jelenség számomra nem volt meglepőbb, vagy különösebb, mint amit a művészek környezetében az ember naponta tapasztal. Csurka igyekszik elhíttetni velünk, hogy nem most él, hanem ötven évvel ezelőtt. Ezt el is lehetne hinni, ha nem olvasnánk az írásait. Aki kellő figyelemmel olvassa, az pár oldal után észreveszi, hogy Csurka mai ember. Nem mai lóversenyző, vagy mai játékos, hanem mai író. Politikus alkat, s a belállítotttsága valójában intellektuális. Intellektuális, de szörnyek laknak a lelkében. Ezeknek a szörnyeknek semmi közük sincs a lovakhoz. Ezek a szörnyek Csurka életében idáig az irodalmat, az alkotó munkát szolgálták. Beletartoztak a tehetségébe, segítették, hogy a felszívott félszavak, események, szituációk regisztrálása közben, a borzalmat is megsejtse egy kitárulkozó mosoly vagy nevetés mélyén.

Mi a különbség egy par excellence játékos és egy par excellence író között? Szemere Miklós tehetséges japán zsokéja, Akashi Thoor, gazdáját úgy informálta, hogy Harangod nevű lova esélytelen, de maga belvárosi pincérekkel lefogadtatta a sárga földig, és könnyen nyert. Szemere haragra gerjedt, s miután egy másik versenyen, a Búvár nevű lovát, melyet csak próbaképpen indított, az utasítások ellenére a japán véresre verte a finisben, mert titokban helyre fogadta, Szemere internáltatta (éppen világháború volt) Akashi Thoor. És mit csinált Csurka, amikor felismerte, hogy nem tiszták a versenyek? Megírta az egészet egy kortörténetileg is érdekes könyvben, Rákossy Gergellyel.

Csurka István nem játékos, hanem író. Budapesten született 1934-ben. Művei: Tűzugratás (elbeszélések, 1956); Hamis tanú (regény, 1959); Százötös mellék (elbeszélések, 1964); Szájhős (dráma, 1964); Moór és Paál (regény, 1965); Az idő vasfoga (komédia, 1967); A ló is ember (válogatott írások, 1968); Nász és pofon (elbeszélések, 1969); Ki lesz a bálánya? (négy dráma, 1970); Döglött aknák (dráma, bemutató a Katona József Színházban, 1971); Hét tonna dollár (filmregények, 1971); Így ahogy vagytok (szatirikus írások, Rákossy Gergellyel, 1972); Kint az életben (novellák, 1972); Eredeti helyszín (dráma, 1975); Egy fogadó lelkiivilága (válogatott novellák, 1976).

Csurka az elbeszélések és színművek mellett hat filmet is írt. 1969-ben József Attila díjjal tüntették ki.

Csurka mostanában a Böszörményi úton lakik, rokoni társbérletben. Két szoba, ügyesen kialakított fürdőszoba, konyha. Amikor megérkezem, a külső szobában Klári asszony tanyázik a hét éves Eszterrel és a három éves Dórával. Körülöttük gyerekágyak, szekrény, polcok, kötőgép, varrógép. A belső szobában Csurka. A lakás másik két szobájában öten laknak, a dédmama, Csurka anyósa, sógora, annak felesége és a gyermekük. – Csurka szobája nem nagy, de a mai lakótelepi szobákhoz viszonyítva tágas. Az ablak mellett hatalmas íróasztal áll, Csurka le is ül mögéje, amint teheti, s ott könyököl, beszél, néz, gondolkodik, rakosgatja a borosüvegeket. Oldalt kis fehér asztalon nagy írógép áll. Az íróasztal mögött a falat famintázatú tapéta borítja. Előtte könyvespolc, feltűnően sok folyóirattal. A polc tetején üvegek sorakoznak, az oldalánál egy szegről nyakkendők lógnak alá. Legalább tíz darab. A polc mellett a falon a feleség két szomorú fényképe látható. Egyiken Klári asszony saját felirata: „Ne tedd tönkre!” A könyvespolc túloldalán hatalmas, bárkaszerű heverő tölti ki az egész sarkot. A heverő lábánál a falmélyedésben újabb polcok, könyvekkel, Révay nagylexikon, értelmező szótár, etimológiai szótár, Ravasz László református püspök összes beszédei. Amikor itt megállapodik a pillantásom, Csurka megszólal:

– A dédi férje presbiter volt... Már az előszobában voltak ezek a könyvek, ki akarták dobni, de én visszahoztam.

Az ajtó mellett kis sublótfélén televízió, telefon. Mellettük, csaknem az ajtó előtt régi hintaszék, báránybőrrel, majd egy nagy barna bőrfotel következik, mely hajdanában a komoly irodák elengedhetetlen bútordarabja volt, ebben én ülök most. Tőlem jobbra régi, faragott ómárium, a fejem felett lámpaburának alakított lopótökök lógnak. Az ablak alatt, rövid időközökben a Farkasréti temető felé elcsikorog az 59-es villamos. Mindezen kívül még két fontos dolgot kell megemlítenem: Amikor ott jártam, Csurka kötött, barna inget viselt, s a nadrágját hőzentráger tartotta. A szoba viszont tele volt térképekkel, mint egy főhadiszállás a második világháború második évében. A heverő felett nagy világtérkép simult a falra, szemben a televízió felett még nagyobb világtérkép, odább földgömb állt valamilyen bútordarabon.

– *Miért van a szobádban ennyi térkép, összefügg ez valamivel?* – fordulok Csurkához.

– Festményekre nincs pénzünk. Csak Cs. Kovácstól van egyetlen egy rajzunk a másik szobában. Kláritól van ígéretünk, hogy hatalmas fényképekkel, lóképekkel beborítjuk a plafont – mondja Csurka és teleönti a poharamat borral. Iszunk egy kortyot, vizsgálgatjuk egymást.

– *A Friss Újságnál dolgozott valamikor egy Csurka Péter nevű író, regényeket írt. Rokonod neked?*

– Apám... 1964-ben egy autóbalesetben meghalt.

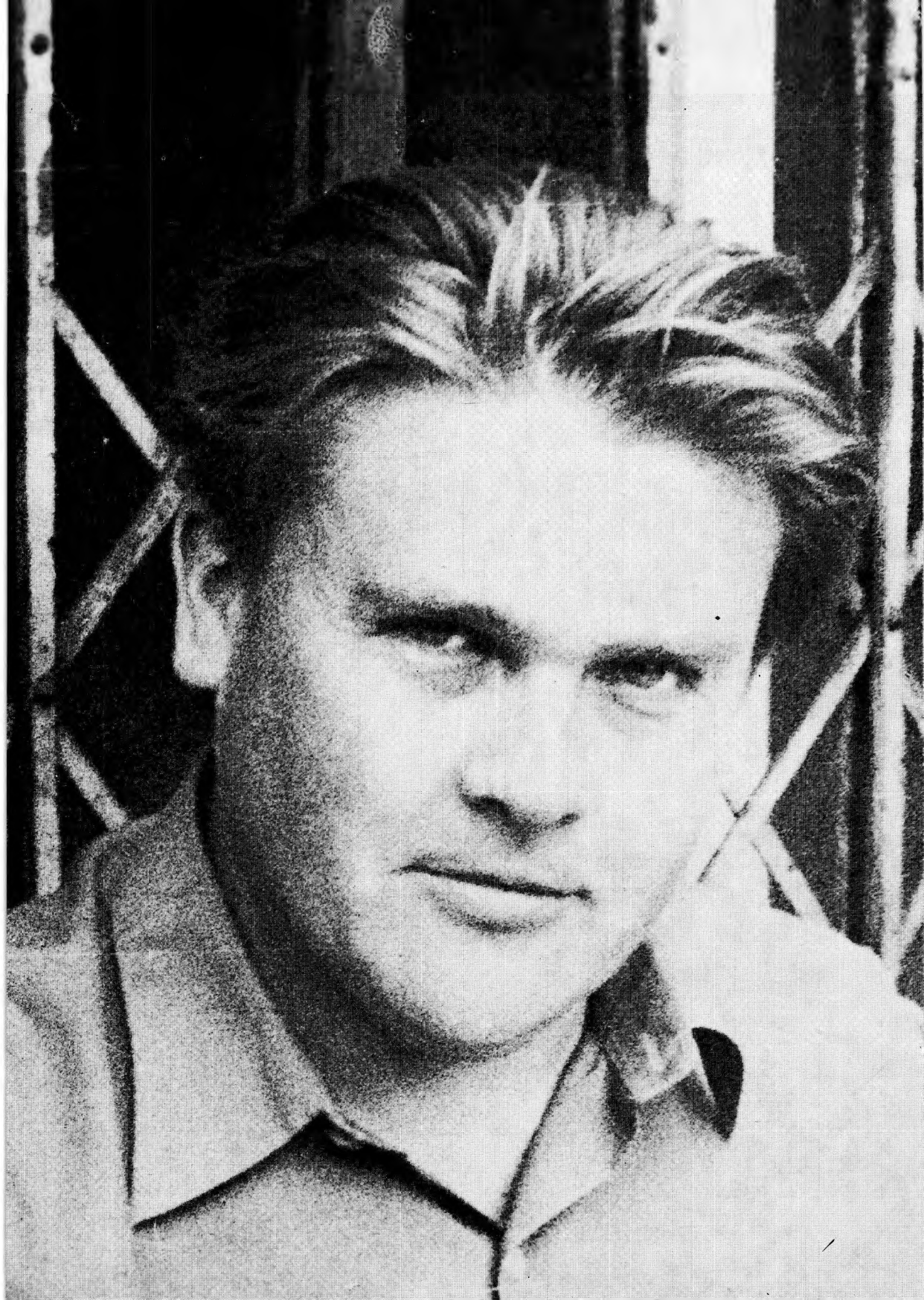
– *Akkor te félig Békésen, félig a budapesti író-újságíró világban nőttél fel. Melyik volt a meghatározó?*

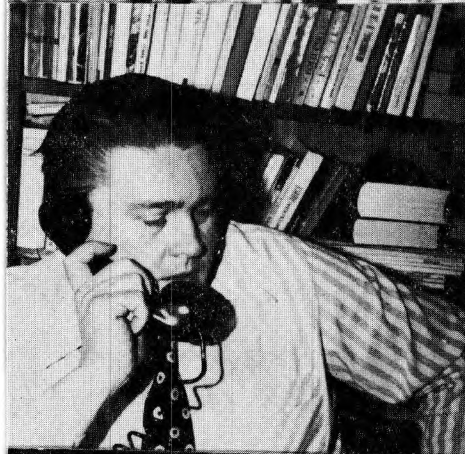
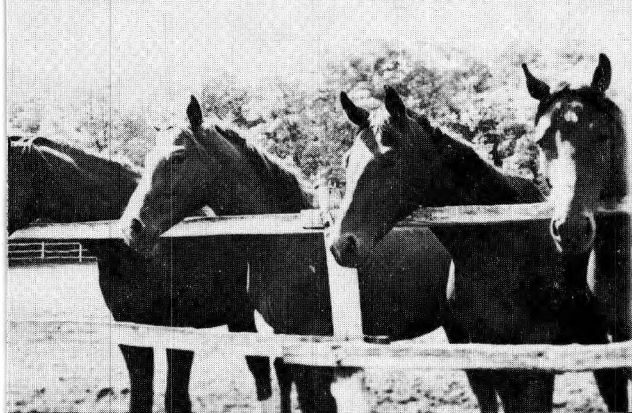
– Íróságom szempontjából szerencsém, hogy apám inspirált, elindított errefelé. Szerencsém, hogy annyi helyen laktunk... Apám békési paraszt családból származott, 1913-ban érettségizett, után bevonult katonának, a főhadnagyságig vitte. Váradon jogászkodott, ott volt 1929-ig. Akkor meg-

nősült. Kétszer nősült. Az első házasságából született egy Péter nevű fia, aki aztán rákban meghalt. 1929-ben átjöttünk Romániából Magyarországra. Sok mindent megpróbált az öreg, ügynök is volt, végül a Hitelbanknál kötött ki, ahol kis, színekuraszerű, kétszáz pengős állást kapott. De abból szépen megéltünk. A harmincas évek elején kezdett irogatni. Novellákat, tárcákat írt a Tolnai Világlapba és a Friss Újságba. Ponyvákat is írt, álneven, kis pénzért, ötven-száz pengőért. Itt éltünk Farkasréten. Volt egy bátyám, az Attila. 1934 karácsonyán halt meg skarlátban. Az orvosok nem ismerték fel a skarlátot. Én ebben az évben, 1934-ben születtem. Kis koromtól hallgattam apám írógépének kopogását, mindig gépelt valamit, ahogy most én is, Szolid polgári szinten éltünk 1941-ig. Apámnak itt egyre jobban kezdett menni az irodalom, de visszavágyott Váradra. Amikor visszacsatolták Erdélyt, Váradon alapított egy rum- és likörgyárat. Háborús konjunktúra volt, három évig gazdagon éltünk. Itt, Farkasréten kezdtem iskolába járni, majd Váradon folytattam. 1944-ig éltünk ott, aztán visszajöttünk Pestre, majd Biharba, később Békésre húzódtunk vissza. De apám katona volt, így aztán vele együtt mentünk egészen Münchenig. Egy kis bajor faluban telepedtünk meg. Kőszegig rendezetten ment a dolog, aztán minden felbomlott. Apám vett egy kocsit, lóval. Egy vak muraközi kancával mentünk végig az Alpokon. Lichtigbe érkezünk meg, München közelébe. Apám amerikai fogságba esett. Apámnak eszébe sem jutott, hogy kint maradjon nyugaton, jóformán az első vonattal hazajöttünk. Várad reménytelen volt, Budapestre sem lehetett jönni, mert itt igazoló bizottság elé került akkor mindenki. Békésen telepedtünk le. Ott sok mindennel foglalkozott az öreg. Én december táján iratkoztam be a gimnáziumba, de utolértem a többieket. Így több tapasztalatot szereztem az életben, mint azok, akik egy helyben maradtak. Békésen érettségiztem, érettségi után jött a főiskola. Apám 1955 táján újra próbálkozott az írással, és 1957-től kezdett publikálni. A hangot nehezen találta meg, pedig nagyon kereste. Régi népi-polgári, de tehetséges ember volt. A régi világban is nehéz sorsa volt. Mindig próbálkozott írni, de a vagyonszerzés lehetősége is foglalkoztatta. Darabokat is írt. Ahhoz soha nem volt bátorsága, vagy szituációja, hogy csak az írásnak éljen. Én nagyon sokat köszönhetek apámnak, mert az a kétszáz pengő, meg amit összegépelt, lehetővé tette az életet. A bátyám, aki az első házasságából született, itt lakott velünk Farkasréten, gimnáziumba is itt járt. Amikor likörgyárosok voltunk, belekóstoltam a gazdagságba, utána pedig rögtön a nyomorba. Békésen egy akkora szobában húzódtunk meg, mint ennek a fele. Apám mindennel próbálkozott. Volt idő, amikor Csurka Péter esteket szervezett, ahol természetesen belépődíj is volt, magunk bonyolítottunk le mindent, nem volt még ORI. Apám felolvasott, öcsém szavalt, már akkor is kitűnt színészi tehetségével. A családi bevétel érdekében én is csináltam valamit a színpadon. Írónak mi kell több? Gyerekként látni sok mindent.

– *Köt még valami Békéhez?*

– Igen... Ezek az idők mégis a legszemélyesebb élményeim. Ott érettségiztem, ott élt a család és az egész rokonság. Az egyik legrégebbi békési család a Csurka. A török időkig kimutatható ez a református egyház anyakönyveiből. Békés meghatározó volt az életemben. Békést, amíg én ott élttem, jellegét tekintve nem lehetett városnak nevezni. Hatalmas kiterjedésű falu volt. Ha akart az ember, a falusi jellegre figyelt oda, de volt ott egy csomó iskola is. Nyaranta dolgoztunk. Hol a kubikusoknál, hol a cséplésnél.

– *Hogyan telik mostanában egy napod?*

– Hát kérlek szépen, két fázisa van az életemnek. Az úgynevezett alkotó periódus, amikor minden napom abból áll, hogy reggel felkelek, a gyerekek elmennek iskolába, óvodába. A reggelizés, az újságok átnézése után ideülök az asztalhoz és egy óráig körülbelül itt vagyok. A másik, amikor ilyen események vannak, hogy elkészültek a művek, forgatják a filmet, próbálják a darabot, akkor nem igen írok, hanem ott ülök a próbán. Ilyenkor két hónapig nincs rendszeres munka. A cikkeket ilyenkor is megírom, a rendeléseket teljesítem. Előfordul, hogy egész nap írok. Ha nem, nyugtalan vérem hajt, csatangolok a városban. Általában hazajövök időben, vagy nem. Az éjszakázó periódus koromnál fogva lezárult, és unalmas. Évekig kártyáztam. A Fészekbe már nem járok, nem is vagyok tag. Van a löverseny. Azelőtt sokat kártyáztam, éjszakákon keresztül. De ebből nem csináltam titkot, meg is írtam.

– *Mikor fekszel le?*

– Tizenegy, éjfél körül. És hét felé felkelek. Amíg kisebbek voltak a gyerekek, még előbb. Azelőtt az én reszortom volt a reggeli bevásárlás is. De amióta a feleségem megkapta az 500-as FIAT-ját, azóta élvezettel elintézi ezt.

– *A mi generációnknak, úgy tűnik, már nincs életstílusa. Futkosunk apró ügyek és pénzek után, közben elmúlik az élet. Neked mégis, mintha lenne életformád, legalábbis életstílusod: család, Nemzeti, Fészek, galopp, kártya?*

– Ha minősíthetem magamat, életem bizonyos mértékig hasonlít a századelő bohém életstílusához. Persze, a mai keretek között, dolgozni, írni kell. Azok is írtak valamikor... Krúdy mikor írta meg a száz kötetét? Közismert vagyok arról, hogy löversenyezek, kártyázok. Nem hiszem, hogy tudatosan vállaltam volna. Ebbe a körbe kerültem be. Czibor hatása, aki tanárom volt a főiskolán, és a szabadság megnyilvánulása is. Azért vertem nagydobra, hogy mutassam, életem különbözik a mi szokásos nyárspolgári életformánktól. Másról is híres lehetnék, mondjuk, hogy ott ülök a Széchenyi Könyvtárban, és megtanultam három nyelvet. Egyet sem tudok. Ez mégis jó életforma nekem. Színházi élet, öcsém is színész, bent vagyok ebben a bohém világban. A bohémnek nem korruptak, a saját pénzüket vesztik el, nem ártanak annyit a társadalomnak, mint némelyik nagyon hasznosnak vélt úr. Hogy büszke vagyok rá, azt nem mondhatom. Kár rajt elmélkedni, hogy helyes, vagy helytelen, így alakult. Telkem nincs, házam nincs, így elég gyakran eltűnök az alkotóházakban két-három hétre. Egy-egy darabot a világtól félrevonulva írok meg. A csábításoktól Pesten nehéz dolgozni. Szerda nem teljes nap, mert ügető, szombaton vagy vasárnap galopp, esetleg kártya. Ha elvonulok, megírok egy darabot, vagy lefektetem valaminek az alapjait.

Csurka nagyot ásít.

– *Mennyi ideig foglalkoztat egy ember, vagy jelenség, mielőtt leülsz megírni?*

– Vannak évtizedes alakjaim, témáim, sok a visszatérő, de vannak rövidebb idő alatt is megvalósulók. Van úgy, hogy eszembe jut valami és nem tudom magamat visszatartani, hogy meg ne írjam azonnal. Csak ha elkészül, akkor döbbenek rá, hogy a téma nem volt nekem ilyen új. Némelyik évtizedekig bújkal bennem, másik napok alatt felszínre tör. Sajnos, hogy

az ember már évtizedekről tud beszélni. Fiatal korban azért voltunk fiatal írók, mert nem adatott meg, hogy időben kiérleljük a témát. Sok olyan ifjúkori írásomra gondolok vissza nosztalgiával, ami gözősen, azonnal született meg. Az „Uszálykormányos” című novellát 55-ben írtam a Karolina úton egy albérletben. Fakan Balázssal laktunk ott. Egy éjszaka megírtam az első változatot. Érleltem, nem is látszott megjelentethetőnek. A hatvanas években újra megírtam, de nem jelent meg. Így csiszoltam tovább és aztán az Új Írásban jelent meg Illés Lajos alatt. Amikor először megírtam, megvolt a figura, az ötlet, a színek, de nem volt meg hozzá a hangom. Amit később más írásokban kiérleltem, és így újra megírtam. Sok írásom van, aminek ifjúkori vázlat az alapja. Nem szoktam eldobni az írásaimat. Semmit. Ha biztosan tudom, hogy rossz, akkor sem. Tele van velük ez az asztal, az ómárium. Mint egy rossz csavar, egyszer jó lesz valamire. Mint a régi mesterek-nél. Mindig csodálkozom az olyan embereken, akik elégetik, összetépi írsaikat. Én nem csinálom ezt.

– *Drámaídból úgy tűnik, hogy az élet abszurduma izgat, de közben mélyen realista prózát is írsz. Ez keresése valaminek, vagy természetes írói állapotod?*

– Ami a kérdés első felét illeti, én nem az abszurdumhoz vonzódom. Sok abszurdítás van a darabjaimban, de azt próbálom megcsinálni, hogy az abszurdítás a legrealisabb életet mutassa. Az idő vasfoga abszurd, de hétköznapi realitást akartam ábrázolni.

– *Az életünk abszurd, nem?*

– Így van, ezt próbálom megragadni, nem azt, amit már ezerszer megírtak. Ez az egyetlen lehetőség, ha újat akar mondani az ember. Észre kell venni és megírni. Ami a próza és a dráma viszonyát illeti, az hullámváz. Alkati dolog. Most már kezdem ismerni magamat, mint embert és író. Alkatiilag predesztinálva vagyok, hogy dialógusokat írjak. Sokszor, amikor a novelláimat olvasom, melyek az életről szólnak, éreznem kell, hogy valójában jelenetekből állnak. Hirtelen bezárul a tér, és a novella színtere szín-szerűvé válik. Erre hajlamom van és miért fékezzem a hajlamomat? Jelenetekben, csomópontokban látom, amit írok. El tudok képzelni igazi regényt, folyamatokat, de türelmem nincs hozzá, feleslegesnek is érzem a mesélést, ezért nem írok regényt. Sok regény tervem van. Izgat ez engem. Kielégítetlen vagyok, hogy nem írtam meg a magam regényét. De valamilyen belső okának is kell lenni, hogy mindig félre tudom tenni. Külső oka a pénz, a megrendelések. Elkezdem néha a regényt, írom, írom és mire felállok, megírtam egy darabot.

– *Mit tartasz mint író a legfontosabb feladatodnak?*

– Hát ezt így nem tudom, hogy mint író. Egy magyar írónak van feladata a világban, azt tudom. Azt hiszem, ezzel válaszoltam is a kérdésre.

– *Sorsfordulóidról is kellene beszélnünk. Úgy emlékszem, 1956-ban adta ki első könyvedet a Szépirodalmi, s 1957-ben más írókhoz hasonlóan téged is lecsuktak. Befolyásolta ez írói attitűdöd?*

– Persze, hogy befolyásolta. Énszerintem az történt, amit az elején mondtam, hogy írói szempontból szerencsés gyerek voltam, sok mindent megkóstolhattam, szellemi érésem az élet iskolájában meggyorsult. Itt is ez történt. Írói világlátásom, öntudatom kifejlődése meggyorsult. Hogy volt-e

ennek nyomában valamilyen alapvető felismerés bennem, nem tudom. Lehet, hogy csak annyi, hogy amit addig csináltam, az kevés. Nem esztétikailag. Világlátásról van szó. Ami akkor történt velem, az is egy abszurdítás. Kijöttem, befejeztem a főiskolát, megnősültem, gyerekeim született. Egzisztenciám nem volt. A filmgyár felé kacsintgattam. 1957 decemberében a Kortársban megjelent a Lakók és ripacsok című novellám. Abszurd és mondén, modernkedő entrée-nak volt szánva. Életemben egyszer jelentem meg a Kortársban. Érdekes, hogy ezt elfogadták entrée-nak. Röviddel utána beválogatták a fiatal európai írók antológiájába, amibe Szabó Pista, Moldova és a Bécsben élő Sebestyén került be a magyarok közül. Ha ebből a novellából ismer meg Európa, körülnézhetek. Teljesen elűt az én stílusomtól. Ebben azt tartom abszurdnak, hogy ezt leközülték tőlem, 1957-ben. Ezután lettem a kritika szerint egzisztencialista, és az isten tudja, minek nem voltam kinevezve.

– *Az írók társadalmi helyzetét milyennek látod?*

– Túlzottnak, de ez nem jó kifejezés. Így, ahogy most van, hogy nincs meg a kellő disztinkció, te is, én is olyan íróknak számítunk, mint X és Y, ez képtelenség. Ez nem az én helyzetem, ezt én nem vállalom. A bohémság ez ellen is véd. Csak írószövetségi tagság számít. – Ha megnézem ami jót, és magam számára is fontosat megírtam, akkor azt mondom, a helyzet nem kilátástalan. De ha azt is nézem, hogy mit nem írtam meg, vagy megírtam, de nem játszattam el, akkor a helyzet elég kilátástalan. A helyzetről fogadatlanul beszélünk. Mi csináljuk ezt, írók? Vagy a korban benne van? Ezek nem mindig írói helyzetek? Kell, hogy egy írónak mindig helyzete legyen? Elgondolkodtató tulajdonképpen. Az a normális, ha az írónak írói helyzete van, ír. Én igyekszem ilyen helyzetbe hozni magamat. Az értelmiség szereti ezt a szót, állandóan helyzete van. Ha erre baromian odafigyel valaki, nem tud írni. Azt hiszem az az alapvető helyzetem, hogy Magyarországon író vagyok és ennek becsülettel meg akarok felelni. Itt lehet létezni és írni is.

– *Véleményed szerint az író befolyásolhatja az ország tudatát és szellemi közéletét?*

– Igen. Azt mondom, hogy igen, befolyásoljuk. Valószínűleg más lenne a most élő magyar társadalom tudata, ha nem lenne az a néhány tucat író, aki van. Más lenne. Azt hiszem, még nagyobb is a hatásuk, mint ami nyilvánvalóan látszik, vagy amit elismernek. Az már aztán kérdés, ha kevesebb lenne a korlát, az önkontroll az írókban, mekkora lenne a hatásuk? Végül is a demokrácia eléggé gyéren van jelen a magyar köztudatban. Nincsenek pontos fogalmaink a demokráciáról. Az írók többet tudnak erről, mint amennyit most sugallnak.

– *A politika és a politikázás milyen helyet foglal el életedben?*

– Fontos, központi, lényeges helyet. Nem is tudom elképzelni, hogy itt, ebben a korban, ezzel az előélettel, és ezzel a jövő felé igazolással kirekessze magát az író, vagy hátat fordítson a politikának. Beleszületik, nélküle nincs élet. A többi humbug. Lehet vitatkozni róla, de nincs politika nélkül semmi. El tudok képzelni nagy írókat nélküle, de nem igen. Minden politika, az egész élet politika. Attól pedig nem félek, hogy emiatt az utókor számára elavulok, és nem tudok örökérvényűeket írni. És nem is hiszem, hogy ezt itt most meg tudja valaki csinálni közülünk.

– *Van most valamilyen állásod?*

– Szerződéses állásom van a Magyar Nemzetnél három éve. Igen jól érzem magamat ebben, és időre mindig megírom a tárcámat. Ez életem első állása. Ennek következtében váltottam ki munkakönyvemet, persze ez sem álasa. Minden második vasárnap írok egy hírlapi tárcát.

– *Nem jelent mindez némi létbizonytalanságot?*

– De, de... Hát amíg főleg ez sem volt. A takarékoság és a beosztás az egész családnál ismeretlen fogalom. Le is írtam egyik darabomban, hogy napról napra élek, mint a háborús időkben. Két autóm van, de egyik napról a másikra kiürül a kassza. És különféle lépésekhez kell folyamodni. Ez soha nem idegesít. Megtanultam ifjú lóversenyező koromban, hogy a vasárnapi lóversenyre elő kell teremteni a pénzt. Ez különféle ügyeskedésekkel sikerült is. Egyébként az a véleményem, miközben a látszólagos jólétünket magasztaljuk, a máról-holnapra élés általános. Leszámítva egy réteget. Ha megvizsgáljuk, a nagy többség így él. Ez a jólét, a hónap végén ötszáz forintos kölcsönkérésekben konyul le és a bizományiban. A mi fogyasztói bevásárlásainkat a hónap végén zsíroskenyerek követik. Esetleg a kutya kap jobb vacsorát, mert azt meg lehet sétáltatni. Te nem így látod?

– *Még igyebben.*

– Akkor így írd meg ezt, azt javaslom.

Nyílik az ajtó. Csurka édesanyja érkezik. Bemutatkozom. Elmagyarázák, hogy Klárinak el kellett menni valahová, ezért Csurka mamája hoz nekünk egy kis harapnivalót a borhoz. Az arcára pillantok és csodálkozom, mennyire érti ezeket a furcsa férfiakat, a férjet, a fiút, a művészvilágot. A harapnivalóról kiderül, hogy valójában lakomáról van szó. Frissen kisült, forró töpörtyű, sült húsok, savanyúság, főtt tojás, pogácsa, gyümölcsök. Érdeemes lenne egyszer filmre venni a szellem embereit, amikor esznek. Természetesen a forró töpörtyűnek esünk neki. Mit mondjak? Mértékletesen zabálunk. Van ilyen? Pontatlan vagyok, azt hiszem. Közben bor. Legjobb lenne abbahagyni az egész interjút. Mindent! Mindent abba kellene hagyni és töpörtyűt enni konokul.

Ismét nyílik az ajtó, betörnek a gyerekek. Pogácsát esznek és önfeledten feldúlják Csurka szobáját. Csurka kitereli őket. Nagy nehezen nekiülünk a munkának, de a gyerekek újra betörnek. Csurka erélyesebb lesz. Kisebbik lánya is: „Hülye vagy” – közli vele kategorikusan. Közös erővel sikerül őket kiszorítanunk a szobából. Megnyugszanak, mert valahonnan előmászik egy ékszeretknős, és az jobban érdekli őket, mint az irodalom. Még egészségesek. Leülünk, iszunk egy kortyot, nézzük egymást. A kérdés, amit készülök hangosan is megfogalmazni, nem illik bele jóllakott hangulatunkba.

– *Voltál valaha életveszélyben?*

– Többször voltam a háború alatt, amíg eljutottunk Váradról Lichtingig. Bombázások, amerikai repülőgépek géppuskáztak bennünket. Álltunk a kápolna előtt Lichtingben az öcsémmel. Alacsonyan jött egy amerikai repülőgép, és kieresztett egy géppuskasorozatot. A kápolna falát végigverte. Kihajolt belőle egy néger és vigyorgott. És 1956-ban is...

– *Ha nem írsz, mit csinálsz?*

– A fene tudja. Akkor élek. Azt nem mondom, ha nem írok, olvasok, mert aránylag keveset olvasok, de nem is számítom külön tevékenységnek. Azt olvasom el, ami az íráshoz kell. Kosztolányi azt mondta, hogy az író mindig ír. Nagy igazság van ebben.

– *Szenvedélyeid vannak?*

– Hát igen, erről már beszéltünk. Nálam ez nyilvánvaló. Annyiszor megírtam. Költséges szenvedélyeim vannak.

– *Zabrá keresel?*

– Így van. Amit az egyik csatornán beveszek, azt a másik csatornán kiadom. Tulajdonképpen én vagyok a leghasznosabb állampolgár. Nálam tölt a legkevesebb időt az a Karinthy-féle százpengős, ami cirkulál és gazdasági életnek látszik.

– *A nők mit jelentenek az életedben?*

– Fiatalabb koromban inkább szerelmes voltam, szerelmeim közül kettő házassággal végződött, bár a második már érettebb koromra esik. Hogyan gondolok én erre vissza, most amikor nyilatkozom erről, akár milyen baráti ez? Csak úgy tudok róla beszélni, mint a magam egyik anyagáról. Nem beszélhetek úgy erről a témáról, mint egy nem író ember. Családos ember vagyok, három gyerek apja. Csak arról beszélhetek, hogy annak a figurának az életében, akiből számos alakot gyúrtam és fogok gyúrni, mennyire fontosak a nők. Csak irodalmi sorsként tudom átélni ez a dolgot.

– *A nappalokat szereted jobban vagy az éjszakákat?*

– Az éjszakákat. A bohém életformához ez is hozzátartozik. A csillogás, a szereplés, az éjszakában történik. És sok szellemes ötlet születik ott, ami később bekerül a művekbe is. Az összegezés a nappalokra esik. Van bennem egy tudathasadásos lény. Nem az vagyok éjjel, aki nappal, amikor helytállok az asztal mellett. Írásbeli lény vagyok. Ha szóval mondok el valamit, pontatlanabb, mint amit leírtam, vagy transzponálva megírtam. Két énem van. Ez nem valami beteges dolog. Hipokrizisnek nem érzem. Egyik énem éjszakai, szóban megnyilvánuló, a másik komolyabb, önkritikusabb, ez a nappali, aki ír. Ritkán, ha összeütközésbe kerül a kettő, a nappali húzza a rövidebbet. Azt hiszem, meg lehetek elégedve a két énemmel, ha Tersánszkyra gondolok, aki, amikor szóbakerült, hogy József Attilának két énje van, kijelentette, hogy neki akkor már régen három volt.

– *Olvastam, hogy álmodban piramisépítő rabszolga voltál és beszélgettél a hajcsároddal. Miről álmodtál mostanában?*

– Elmondom, kérlek szépen. Életem egyetlen álmát jegyeztem meg. Két fantasztikus alakkal álmodtam 68-ban vagy 69-ben. Prágai utcán fekszem egy vaságyon és mellettem a másik két ágyban is valakik. Zűrzavaros helyzet volt. Pokróc alatt aludtunk, néha felkönyököltünk és beszélgettünk. Néha álmodok azóta is, de elfelejtem. Erre emlékszem, mert úgy tűnt, hogy az egyik ágyban egy prominens személyiség aludt.

– *Hol étkezel. mi a kedvenc ételed?*

– Többnyire itthon. Feleségem főz. Én vagyok a nagy maradékevő.

Ilyenekben takarékos vagyok. Ki akarják dobni, mert már állottnak látszik, de én tiltakozva magamhoz ragadom és bekebelezem. Bármilyen is az.

– *Kedvenc ételed?*

– A jó húsleves és a töltöttkáposzta.

– *Ital?*

– Abban nincs kedvenc. Jó bor, szóval a cégér. Legkevesbé még a sörhöz húz a szívem. Nem vagyok a márkák rabja. Egy jó törkölypálinkát tartok annyira, mint az úgynevezett whiskyt. A körtepálinka például nagyon nagy ital.

– *Mondj egy pénzösszeget, ami szerinted összeg.*

– Forintban?

– *Forintban, de mondhatod dollárban is.*

– Úgy kellene kimondani ezt a hosszú összeget, hogy mire a végére érek, akkor is összeg legyen. Viszonylagos. Ha a lóversenyen az utolsó futamra össze tudok gyűjteni száz forintot, amit fel tudok tenni zsinórban, hogy visszajöjjön, akkor többet ér, mint tízezer forint. Más az értéke a pénznek itthon a családban, más a városban, és a lóverseny kapuján belül. Nyerni húszezer forintot irtózatosan nagy boldogság, öröm, kifizetni adóba istencsapás, egyszerűen elképzelhetetlen. Megkeresni szintén öröm, felvenni egy pénztárnál munkadíj fejében köztes állapot. Ennél nagyobb összegről csak fogalmaim vannak, számszakilag ismerem őket. Egy lottófőnyeremény, ha papírt, ceruzát vesz kezébe az ember, nem is olyan sok.

– *Van valamilyen babonád?*

– Egyetlen konkrét babonám nincs. Czibortól hallottam, hogy aki nem kabalás, az menjen dolgozni. Konkrétak nincsenek, az ember sok mindenre gondol, amikor megy ki a lóversenyre. Foglalkozik vele az ember, hogy mi a helyes élés abban a periódusban, amikor megy ki a pályára, vagy kártyázni indul. Meg kell fürödni előtte vagy nem? Vannak jó megfigyelések. Ne szemezzon az ember nőkkel a villamoson, ha lóversenyre megy. És még sok minden. Szeretkezni nem szabad, de a női nemiszerv érintése segíthet. Aki ebben benne van, életét ehhez méri és ezeken a napokon babonás dolgokat csinál, vagy nem csinál. Persze ez is nevetséges helyzet, amikor köztudott, hogy mennyi a bunda és már eldöntötték, mi lesz a végeredmény. Akik a nagy pénzeket elviszik, nyugodtan figyelmen kívül hagyhatják a babonás szempontokat.

– *Szerinted melyik a legelviselhetlenebb ünnep?*

– Az, amelyiken nincs lóverseny. De hála isten van Vörös Október díj, egy Alkotmány díj, Húsvéti díj, Karácsonyi díj, Szilveszteri díj, amit lehet, hogy Pezsgő hendikepnek hívnak. De mibe kerül egy versenynek nevet adni? Az a stikli a dologban, hogy ezeket a versenyeket nem mindig azokon a napokon futják, amikor az ünnep van.

– *Melyik évszakot szereted legjobban?*

– A tavaszt és a nyarat. A telet nem szeretem. Az őszi is szép, azt is szeretem.

– *Régi elképzeléseid, vágyaid közül mi az, ami beteljesedett és mi az, ami nem?*

Csurka röhög az asztal mögött.

– *Minden összejött neked?*

– Polgári álmaim nem voltak. Ezeket úgy kellett rámerőszakolni. Azt is, hogy egyáltalában bebútorozzunk egy lakást. Fiatal koromban nem tudtam elképzelni, hogy lehet telekre, autóra vágyni. Élni kell. Önmegvalósítás volt az egyetlen célkitűzésem. Ez sikerülhetett volna jobban is, de elég jól sikerült. Fiatalon nem is tudtam mit kellene megvalósítani, nem csináltam semmit, csak író lettem. Nem vagyok elégedetlen, nem vagyok csalódott. Egyetlen egy bajom volt, mindenhez hozzá kell tennem, hogy a lehetőségekhez képest. Ha ezt nem kellene beleszönöm, talán jobb lenne.

– *Jó tulajdonságaid közül melyiket tartod leginkább számon?*

– Nem tudom. Ezt kétféleképpen lehet érteni. Hogy nincsenek, vagy olyan sok van, hogy az képtelenség. Milyen jótulajdonságaim vannak? Azt hiszem, van bennem valamilyen naiv becsületesség.

– *Érzel magadban valamilyen hiányt?*

– Érzek. Műveltségem fogyatékos, gondolatvilágom hajlamos, ha nem ellenőrzöm magamat, bizonyos egysíkúságra. Sokszor nem vagyok eléggé nyitott, problémaérzékeny. Akaraterő, kitartás is lehetne bennem több. Ifjú koromban súlylökő és diszkoszvető voltam, ez bizonyos robbanékony-ságot fejleszt ki az emberben. Egy pillanat alatt erőt kifejteni. Ilyen teljesítményekre vagyok képes. De nem vagyok hosszútávfutó alkat, pedig a prózáirónak az is kellene.

– *Mi jelent többet a számodra, a magány vagy az emberi együttlét?*

– Inkább közösségkedvelő ember vagyok. De ott magányos. Jó társaságban szeretek hallgatni. Nem szeretem a magányt ugyanakkor. Magányban mindig beszélgetek magammal, vagy valakivel. Benépesítem a magányomat. Nem szeretek és nem is tudok vitatkozni. Ha megnemértéssel, vagy agresszivitással találom szembe magamat, elhallgatok.

– *Hiszel a barátságban?*

– Hiszek. Úgy vélem, van egy-két barátom, akik számíthatnak rám, és én is ugyanúgy számíthatok az ő barátságukra.

– *Gyűlöltél már valaha valakit?*

– Nem tudok kitartóan gyűlölködni. Haragtartó sem vagyok, bosszúálló sem. Hirtelen igen, egy kitörés erejéig.

– *Vannak ellenségeid?*

– Nyilván. Jó lenne tudni, kik azok. (Minden kérdésen gondolkodik.) Nem tartom nyilván. Sokszor abba ringatom magamat, hogy engem mindenki szeret. Nem tudnék megnevezni személyeket, akikről biztosan tudom, hogy ellenségem. Egy ősi ellenségem van, akit meg tudok nevezni: Csurka Istvánnak hívják.

– *A huszadik század második felében szerinted mi az emberiség alapvető problémája?*

– Az, hogy nem lát tisztán. Összekeveredtek a dolgok. Annyi minden

történik egyszerre. Jönnek a híradások az északi sarktól a déliig. Egymásnak ellentmondóan. Közbe jön a technikai civilizáció, a fejlődés, ha fejlődésről beszélhetünk. A példátlan jólét és példátlan nyomor. Nem lát tisztán az ember. Elvesztette az iránytűjét talán. Nincs rend. És ezt mint író is egyre jobban érzem, egyre nehezebb beszélni, összefoglalni. Egyre nehezebb a magot megtalálni. 56-ig nagyon egyszerű volt, kétsége se volt az embernek, azóta bonyolultabb. Talán ezért sem születtek nagy összefoglaló művek. Csak részletekről írunk. Tüneteket látunk és írunk meg. Ez azt hiszem az alapvető baja az emberiségnek most.

– *És mi a magyar nép alapvető problémája?*

– Egyrészt ugyanez. A magyarságnak, mint kis nemzetnek, és ilyen szituációban élő nemzetnek, ugyanebben a körben maradvá, különleges problémája, hogy mintha elvesztette volna a megmaradási öntudatát. Úgy látom, amíg azelőtt a megmaradás útja-módja legalábbis a szellemi életben világos, kézenfekvő és egyértelmű volt, most ennek a kérdésnek a nagy része is elhomályosult, olyannyira, hogy ezt a kifejezést is félve alkalmazom. Rossz értelmezést kaphat. Az ember maga sem tudja, hogy jogos-e vagy szabad-e erről beszélni? De bármilyen társadalmi szituációban élünk és békében, ez változatlanul probléma.

– *El tudod képzelni, hogy más bolygókon is élnek emberek?*

– Az ilyen kérdések egyáltalán nem izgatnak, de nem. A Föld a világ közepe, és ahogy Petőfi írta, Magyarország bokréta rajta. – Csurka éjfél utáni könnyedséggel idéz, jól bent járunk már az éjszakában.

– *Véleményed szerint a harmadik világháború elkerülhető?*

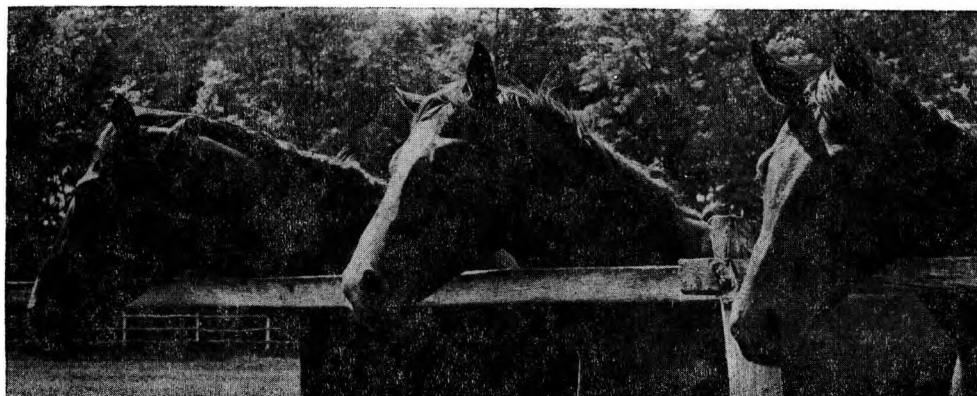
– Nem. Ez valahogyan nagy abszurdumnak látszik a számomra, hogy nem lesz többet háború. Az elképzelhető, hogy az én életemben és a gyerekeim életében nem lesz háború. De ez az emberiség, amit én negyvenkét évem alatt megismertem, nem valószínű, hogy leteszi a fegyvert. Európában nincs háború, de másutt? Egyfolytában ropognak a fegyverek. Folyik a vér szüntelenül. Tulajdonképpen ez is a harmadik világháború. Nyilván másféle háborúk is lesznek, iszonyú még csak elképzelni is, hogy milyenek.

– *Ha mégis kitör a harmadik világháború, szerinted túlélhető?*

– Túl, biztos, hogy túlélhető. Azt hiszem, minden nagy háború előtt és után az a képzet volt az emberiségnek, hogy a következő mindent elpusztít, vége a civilizációnak. A fegyvereket most félelmeteseknek látjuk, de megvannak az ellenszereik is. Nem az a veszély fenyegeti az emberiséget, hogy fegyverekkel pusztítja ki magát, hanem a zűrzavar, amit teremt, melynek következtében csak fizikailag létező emberiség él majd ezután. Most éppen itt ezt a népsűrűség térképet nézem. Tulajdonképpen még a lakható földeknek is igen kicsi részét népesítette be az emberiség. Jó, itt sok a sivatag, hegy, tundra, de nem olyan lehetetlen, hogy az emberiség ezeket a tájakat belakja.

Egyszer, késő este a Nemzeti étteremben ültünk. Nem tartozom Csurka baráti köréhez, véletlenül találkoztunk össze, mint más alkalmakkal is. Másnap, vagy harmadnap nyitott a galopp. Így az esti órákban várható volt a Turf megjelenése. Ott volt Csurka, nagy fia Endre, Rákossy Gergely, Thiery, Vathy Zsuzsa, akinek Lázár Ervin a lelkére kötötte, hogy Turf nélkül ne menjen haza, aztán megjelent egy újságíró, majd valame-

lyik idomár felesége, aztán az idomár is, s végül egy elnehezedett, borostás zsoké, aki már nem lovagolhatott. Az asztalnál nagy volt az izgalom. Melyik ló, hogyan, befutóra, helyre? Csurka fia tíz percenként lerohant az aluljáróba, hogy megvegye a Turfot, de az újság késett. Közben a Nemzeti legkitűnőbb pincére, Tóni úr is ott sürgött-forgott az asztal körül, mivel ugyancsak zabra költötte a forintjait. Ebben az izzó, különös légkörben órákig figyeltem Csurka arcát. Kétségtelenül izgatták az esélyek, lóhírek, zsokéhírek, derűsen, nevetve beszélgetett, evett és ivott. De a szeme nem nevetett a szájával, a szeme figyelt. Felmérte az asztalnál ülő lóembereket, s karakterüket elraktározta. Sokszor látta már őket, de az izgatott légkörben kijött belőlük valami, ami máskor láthatatlan volt. Erre figyelt Csurka, és mindent megjegyzett. Milyen jó író – gondoltam –, milyen jó író. Fizettem és hazamentem. Később a Turf bizonyára az asztalra került, s néhány órára Csurka is megfedkezett alakjairól, akiket megfigyel, és megjelenít novelláiban és a színpadon.

Interjú

– Engedje meg, hogy félretéve minden ilyenkor szokásos udvariaskodást, feudális címfelsorolást és köpenyes-kardos bókogatást, egyenesen a közepébe kérdezzek: mi foglalkoztatja önt ma leginkább?

– Az öngyilkosság gondolata.

– Ez meglepő. S ez a gondolat konkrétan az ön személyére vonatkoztatva, vagy pedig általánosságban, mint a modern filozófia egyik vezérmotívuma merül föl önben? Merül föl?... bocsánat. Ötlik föl... Ámbár, ezúttal ez sem...

– Hagyja csak. Konkrétan. A saját életem kioltásának lehetőségein, módzatain és értelmén tündööm.

– De csak tündöök, és nem hajtja végre... Mindannyiunk szerencséjére.

– Nem, mert nincs meg rá a lehetőségem. A feltételek nincsenek tisztázva. Egyelőre nem, mert nincs annyi erőm se, hogy végrehajtsam, illetve, annyira sem becsülöm a saját életemet, hogy kioltsam. Nem éri meg az erőfeszítést.

– Az öngyilkosságra lehetőség kell?

– Korunkban mindenre lehetőség kell.

– Ha valakinek értéktelen az élete, miért kellene erőfeszítés a kioltásához?

– Szét kell feszíteni a test, az életösztön és néhány primitív beidegzés kapaszkodó karmait, meg kell teremteni az öngyilkosság lehetőségét. Az adott helyzetben.

– Ebből arra következtetek, hogy az öngyilkosságra elsősorban szellemi elkeseredettsége készítetné. Kifejtené, melyek azok a körülmények, amik ide juttatták? Okok, indítékok? Alternatívák, vagy azok hiánya?

– Boldogan.

– Nem értem, mit mondott?

– Boldogan.

– Ön még használja ezt a szót, ebben az állapotban?

– Használok.

– Nincsen ez ellentmondásban ezzel a kilátástalansággal?

– Nincs.

– Ön tehát nem azért akar öngyilkos lenni, mert boldogtalan?

– Nem bizony. Nem is akarok boldog lenni. Bocsásson meg a kifejezésért, az egy hülyeség. Lehetőségeket akarok. A bizonyításra. És kész! Mi a legtöbb, amit ember elérhet? Az, hogy értelmét, célját lássa az életének? Ugyan! Lehetnek célok ma egyáltalán az ember előtt? Nevetséges. Célok? Teszem azt egy szerelem, egy család fenntartása, gyermekek felnevelése, egy szenvedély kiteljesítése és végigélése, valamivel nagyobb méretben: alkotások létrehozása, egy közösség szolgálata, vezetése, még nagyobb méretben: felfedezések, tettek, történelmi fontosságú döntések hozatala, vagy

legalábbis közreműködés azokban, és végül az értelmes, hősi halál. Körülbelül ezek. Nagy vonalakban. Csakhogy ez valamennyi XIX. századi fogalom. Hol vagyunk már ezektől.

– Bocsásson meg: a halál, mint életcél? A legnagyobb?

– Feltétlenül, de csak ebben az egy formájában: úgy megőrizni egy élet, egy jellem intaktságát, hogy erre a halálra mindenkor érdemes és alkalmas legyen. Természetesen ehhez különleges körülmények szükségesek. A múlt században még volt erre lehetőség.

– Csodálkozom, hogy ön a felsoroltak közül egyikben sem talál kapaszkodást az életre, s valamennyit elavultnak érzi.

– Én is csodálkozom ezen, de így van. Nekem már arra sincs lehetőségem, hogy ezeket a fogalmakat asszimiláljam.

– Nem téved, amikor kihagyja a kalkulációból a családot, a gyermeket. Ön családos ember, gyermekek atyja.

– Igen. De rájöttem arra, hogy gyermekeim igencsak felnőnének nélkülem is, sőt, nem tudom, nem jobban, erősebb, teljesebb emberré formálódna-e. De nem is ez a fontos. Azt nem látom biztosítva, hogy ha felnevelem őket, előttük is nem ugyanez az abszolút kilátástalanság táng-e majd, ami előttem. Van-e értelme az ő életüknek az enyémmel együtt, ha majd nekik is legfeljebb csak ez a minimális program adatik meg: aszszony, gyerek, családi ház és néhány gól élménye. Én azt tapasztaltam, hogy az ember helyzete ebben a században minden évtizeddel rosszabb lett.

– Nem gondolja, hogy egyedül áll ezzel a tapasztalásával? Minden fórum, minden orgánus az ellenkezőjét harsogja keleten is, nyugaton is.

– Majmok. Közben észre sem veszik, hogy egész nemzetek indultak el az utolsó útra.

– Például melyek?

– Például ez is, az én nemzetem. Lassú sorvadása, szétszóródása már e század elején elkezdődött. Mostanra teljes lett a dezorganizáció, a csőd. Azt hiszi egyedül vagyok? Nem igaz. Az öngyilkosság légköre vesz körül. A pusztulás, az agónia félreismerhetetlen tünetei. Egy-egy fellobbanás, mint egy utolsó hörgés. Nincs többé kohézió, eszme, cél. Vége. És az az igazság, hogy e fölött még csak siránkozni sem érdemes. Nem múlt el évszázad a történelem során, hogy ne halt volna ki nép, hogy ne oldódott volna fel valami másban, életrevalóbban. Most mi vagyunk soron. Nincsenek olyan tulajdonságaink, olyan értékeink, amiért sajnálni kellene bennünket. S jobb, ha nem sajnáljuk magunkat, mert még nevetségessé is válunk. Minek?

– Súlyos szavak, elgondolkoztató szavak. És engedje meg, hogy egy kicsit a csodálkozásomnak is kifejezést adjak. Végül is ön nem egy értelmiségi foglalkozású egyén, és ugyanakkor felelős értelmiségieket meghaladó szinten és intenzitással gondolkodik. Honnan szerzi a műveltségét és a készségét?

– Erre már egy másik interjú során válaszoltam: edzések előtt Bertha Bulcsu, edzések után Csurka István műveit olvasom. Innen. De, kérem, most ne említse meg őket, név szerint, mert még valami kellemetlenségük támad. Csak írja azt, két középnemzedékbeli magyar író. Elég az, egy-kutya. Engem viszont denúciálhat nyugodtan.

– Nincs szándékomban ilyesmit tenni.

- Nincs, persze, de ez lesz belőle. Engem meg fognak hurcolni ezekért a kijelentéseimért. Kispadra kerülök. A tarcsiba.
- Tehát arra kér, hogy ezeket ne írjam le?
- Nem kérem semmire.
- Bizonyos ellentmondás van ebben a magatartásban. Az öngyilkosságról gondolkodik és közben túlzottan fél egy meghatározatlan meghurcoltatástól, egy áldozattól, ha úgy tetszik.
- Igen, félek.
- Mit félt? Az életét?
- Nem, nem az életem féltem, a szabadságom.
- A szabadságát? Ismét egy kiáltó ellentmondás. Öngyilkosságra készül és a szabadságát félti.
- Erről bővebben kell szólnom. A szabadság a jövő istene. Korunkban, amikor az isten akárhogy is nézzük, végeredményben csak detronizál-tatik, sőt lassan, lassan kikopik az emberiség tudatából, tehát megszűnik, korunkban egy új isten, egy új, mindennek fölött való fogalom, egy egyre megfoghatatlanabb abszolútum lép a helyére, s ez a szabadság. Az a remény, hogy az emberiség egyszer, a jövőben szabad lesz. A szabadság nap-jainkban egyre távol, mint fogalom. Azelőtt népek, nemzetek, osztályok, egyének szabadságáról beszéltek, ma az emberiség szabadságáról van szó, az forog kockán, s a legkisebb tétel ma világrészek felszabadítása. A szabadság lassan mindent magába fogad, mint egy hatalmas, kozmikus bendő – hiszen határai is a kozmoszban vannak már – s a lehetőségek körének táguásával már az egyének sem a lehet-e, hanem a szabad-e a dilem-mája. Szabad-e? És szabad-e a szabadság abszolút eszményeinek megsér-tése nélkül, illetve annak szolgálatában?
- A szabadság a legújabb dimenzió?
- Ha valami visszatart az öngyilkosságtól, csak az, hogy általa elveszíteném a szabadságom, illetve elveszíteném a reményemet a lehetőségemet, hogy egyszer szabad legyek.
- Magasívű gondolatok, az ember nehezen tudja követni őket. Tér-jünk át talán gyakorlatiasabb, konkrétabb kérdésekre. Gondolja-e ön, hogy sikerül az idén is elfoglalnia az ötödik helyet a góllövő listán?
- Nem hiszem. Sajnos, állandóan sérült vagyok.
- Ennek mi az oka? Az ön különleges sérülékenysége, vagy az ellen-felek durvasága?
- Faragnak a piszkok.
- Merre tart a magyar foci?
- A magyar futballnak megvan a lehetősége a hullámvölgyből való kikerülésre.
- Mit jósol a vasárnapi rangadóra?
- Döntetlent.

Üdvözet

*Te hótlan téli föld,
még mindig ugyanaz vagy!
Bőrömon érzem lélegzetedet:
a sár, a rőzsetüst,
ázott fakéreg, hullt avar,
s a csutaszár savanykás illatát.*

*Az udvaron a gazda
éppen tormát reszel.
Piros mosolya indul meg előbb,
csak azután beszéde, lába.*

*S jön üdvözölve mind a régi íz:
a húsleves, a sültcsirke, a rétes,
pálinka, bor.*

*S a nénémasszony bölcsen fanyaron
lecsapó türge szava közben
minden hírt eltalál.*

*Megjött Domonkos sógor is
az öregek Napközijéből.
Nyolcvannyolc múlt, de épp olyan
horgaselméjű még,
mint hajdanán a hegyben,
főnt a cseresnyetán,
mikor a mágnások bűnét
ádázul mondta, mondta.*

*Vagy télidőben épp,
mikor búcsúzó Zrinyi Ilona
olajképe alól,
fehér kapcait villogtatva láttam
a sógor hersegő táncát a hordón,
a szeletelt káposzta dombján...*

*Megvannak mind a régiek.
Csak Dávid Rózsi keresi hiába
a fagytól kipirult,
tehér orcájú kisiút, ki
olyan huncut volt néha...
Gumicsizmáit fölrufta egészen
a Pálék ablakáig.*

Tyre fjord — Haslum

Fejünk nyerstishta fény szemcséiben.
Jégbe meredt bordákban áll az öböl.
Dávid próbálja faggatni a csendet:
kavicsokat dobál
a víz páncélzatára,
De semmi válasz. Körben moccanatlan
a táj. Sziklák, tenyők,
a néma visszhang
ábrái: ház,
faház,
faház.

Útközben olykor, olykor
kis szántóföld. Valaki éppen
veti a krumplit.

Barátunk volán-
tartó kezére üt a felelősség:
műtrágya kell a kertbe! Száz kiló!
Visszük is már a kocsi farában.
Otthon kepeszkedőn
cipeljük egymás mögött
le a lépcsőn.

Mikor zsákoltál utoljára?

Feleletül csak lihegek.
A gazda meg dicséri lelkesen
a titkon munkáló tavaszt:
kicsalta sorba, lám,
a fal mentén a krókuszokat,
kinyílt mindenütt a hóvirág.

Örömében kinyitja ő is
derengő, ólomüveges
szobája ajtaját,
kiül sütkérezőn a küszöbre.
Aztán, hogy teljesebb legyen
a demonstráció,
kitűzi sarki árbocára
a norvég lobogót.

Asszonyok üzennek

II.

Thormay eszméi mögött, láthattuk – gyakran sejlik fel Tömössy Aladár gondolkozása, gondolkodásmódja. Sőt, üzenete.

Felnőtt ember számára, ha magában ül, semmi a kötelesség. Külső kényszer, amit le kell hántani magunkról. Akkor is, ha látják szabad bőrünket, szabad lelkünket, akkor is, ha nem látják.

Adjam erőmet öregemberekért, mert ők valamikor elhatározták, hogy önzésük gyümölcsét általam (s társaim által) óvják. Adjam bizalmam, reményem a zsenge és kétes jellemű ifjúságért, majd emlékemet és tisztelegni fog porul járt szándékaim előtt, a tűnő ködszobor után is. Adjam életemet.

Adjam izmaimat az ismeretlen, kavargó jelennek, hogy kölykei számára véres, példamutató lepedőket készítsen szétmarcangolt életemből.

Kinek a gondolatai ezek? Thormayé, vagy Tömössyé?

Látod – mondta Tokajban Tömössy – látod mint prédál bennünket a süket és vak hatalom, ahelyett, hogy valami értelmes jövőbe építené tehetségünket!

S aztán: kezünkbe kell venni sorsunkat – ha késő is!

Palánk fülébe tapadtak ezek a közlések, de értelmezni saját gyűlölete s a Tömössy-büvölet torlódásában nem tudta a csüggedten ejtett szavakat. De amint ő, Palánk csaknem két évtizeddel utóbb egyszerűen előadta, tüzet képzett a hallgatókban a kinyilatkoztatás, a szózat s Tömössy elszánt s határozott arcát láttatta a magyar történelem szakadékában.

Thormay rovásán (vagy álmában) szerepelt egy esemény, amelyet az Asztal mindig elhessentett magától, valahányszor ítélkeznie kellett volna fölötte.

Egy ködös ős hajnal negyedórája s éppen 1956. október 26-ára virradólag.

Harckocsi érkezett a nyolcadik kerületi Kálvária térre, lövegtornya tövén magyar felségjelet viselt. A nyitott toronyban a harckocsizók sisakjában (feltűrt fülvédők!) s bőrruhában Thormay Béla állt.

A tér közepén megállította a (különben s természetesen szovjet típusú) harckocsit, hogy a derengésben a kitűzött fehér zászló jól látszott. Ott már a szovjet biztosító részleg, amúgy is megállította volna. Ő kipattant s szigorúan szólt, hogy vigyék a vezérőrnagy elé. (Mert tud oroszul és azt is pontosan tudja, ki a parancsnok, beosztottal szóba nem áll.) A vezérőrnagy éppen arrafelé intézkedett (támadásra készültek). Ő megállt előtte, kemény jelentést vágott le s körülbelül ezt mondta: – Tudom, hogy a Szovjetunió hőisével állok szemben, ezért külön öröm számomra, hogy szolgálatot tehetek: mögöttem a környező utcák és terek udvarain támadó védelemre készen áll az ország páncélos erejének zöme. Nem vagyok illetékes megjó-

solni, összecsapás esetén melyik fél győz (természetesen nem a végső győzelmet értem, csak a helyit). Bizonyos, hogy mindkét oldalon súlyos és, szerintem, fölösleges, veszteségek keletkeznek. Amennyiben azonban ön parancsot adna egységeinek, hogy a mostani helyzetüktől két utcával vonuljanak, húzódnak keletebbre, ígérhetem, hogy a magyar egységek tiszteletben fogják tartani a szovjet páncélosok jelenlétét. A Szovjetunió hőségének megtett Thormay katonás föllépése, jó orosz nyelvtudása, két utcányit visszavonta csapatait. Nem tudhatta, ezzel napokkal meghosszabbítja a Kilián laktanya fegyveres hatalmát. S azt sem tudta, hogy Thormay a közeli Akadémia gépműhelyéből egyetlen gyakorló harckocsin érkezett a Kálvária térre s mögötte utcákban semmilyen páncélos erő nincs.

A hivatalos iratokban (ideértve a későbbi vádiratokat is) nyomát sem találhatni ennek az epizódnak.

Ki mesélhette mindezt el. A harckocsi (véltetően kétfagú) személyzete? Egy szemtanú? Maga Thormay Béla?

Egyetlen biztos tényként azt állapíthatták meg, a katonai Akadémia javító műhelyében csakugyan vesztgelt azokban a napokban egy gyakorló (tehát a tisztjelöltek képzését szolgáló) harckocsi.

S viszont jellemző-e Thormay Béla őrnagy magatartására egy ilyen váratlan akció. S aztán: Thormay orosz nyelvtudása alkalmatlan lett volna a mindenképpen feszült harchelyzetben a maga tökéletes megértetésére. A pontos fogalmazás abban a pillanatban elengedhetetlen volt. A szovjet vezérőrnagy aligha fogadta volna bizalommal, egy tört orosszággal s összevissza beszélő magyar őrnagy jelentését.

Hanem ha valakire, hát Tömössy Aladárra jellemző lett volna az a hajnali felbukkanás a ködből. S ha valahol és valaha, hát ott a Kálvária téren juthatott volna ő még egyszer szóhoz.

*

Makó Zoltán rep. főhadnaggyal (majd századossal) Tömössy Aladárnak volt köze. Thormay talán háromszor ha találkozott vele életében s mindig Kassán. (Egy alkalommal, fénykép is készült, mint tudjuk.) De a lányok (illetve: asszonyok) egykori barátnők, s évfolyamtársnők a kassai kereskedelmi főiskolán – tudtak egymásról, s az utóbbi 20 évben is számon tartották egymást. Tavasz óta azonban sem Anna, s az egykori Makóné, sem volt férje, Thormay Béla között, augusztus 20-ig, újabb kapcsolat, találkozás nem létesült. Ekkor egy levél érte utol Thormayt, néhány sor, benne egy bélelt boríték: osztrák bélyeggel: „*Augusztus 14-én, reggel 6-kor, Fiamat elvitte a hegyekbe az apja, ma délelőtt 11 óra 20 perckor telik le a 20 esztendő. Zoltánt nem feledhetem, nélküle nem tudok élni. És nem tudtam egy pillanatig sem. A kutatást és életének jóvátételét a mai nappal beszüntetem. Sem méreg, sem fegyver. A kilencedik emeleten lakunk, a Semmering fölött. Ilyenkor nagyon messze látni innen Kelet felé. Sokat ültem itt a teraszunkon. Jól ismerem a mélységet.*”

A belső borítékon Anna írása: „Makóné utolsó levele. Neked is szól. Hiszen ők is rajta voltak a képen! Telefonáltam Ströndbergernek Bécsbe. Minden úgy történt, amint a levél megígérte. Pontosan 11 óra 20 perckor. Esküvőjük napján, órájában és percében. Mikor tavaszon itt járt nálunk, s Emeséék olyan kurtán-furcsán távoztak s te is oly értelmetlenül – nagyon bántotta őt, hogy Zoltán emlékének olyan csekély figyelmet szenteltél.”

Thormay gondolt rá, hogy felesége külföldön élő évfolyamtársnői között, a feltételezhető levelezést meg kellene ismernie. Barbarits Ilona Párizsban, Makóné (Ströndbergné) Bécsben. Makóné? Mondjuk ki végre egyszer s utoljára végzetes nevét: Pelágia. Thormay mindezt (Annától) tudta. De a szenvedéstől magasztalt asszony nevei között a szálat nem ismerte fel.

*

Annáról is, mit tudjunk? Nagyon keveset. A válasz előtt négy évvel megszakadt kapcsolatuk. Előbb ágytól, aztán asztaltól, gyermekektől, majd mindentől.

Bosszantotta Thormayt ez a tavalyi új állás, a régi kereskedelmi diplomára épített. De fel is mentette a legkisebb gondoskodás alól is.

Anna sorsával egyedül fia törődött. Ernő. Felkutatta anyja munkahelyét. Szimatolt foglalatossága felől. S megnyugodott. De havonta-kéthavonta azért újra és újra, majd mindig más irányból érdeklődött. Büszke is lehetett Ernő a dicséretet hallatán, s valamennyi tudományos symposiumot ma már hazánkban Thormay Béláné szervezi háziasszonyi, gazdaságpolitikai és protokolláris tudásával. Tapintat, határozottság, körültekintés, helyzetismeret. A külföldi tudósok, tudományos intézetek már név szerint Annát keresik, ha valamit tudni vagy szervezni szeretnének. És Ernőnek megnyugvás hallani, hogy csupa illemtudó öregurakról van szó. Csak az aggasztó némileg, hogy akinek a nevében cselekszik, közvetlen főnöke, az Igazgató, szadista, keménykezű szervező. Ezt mondják. Mért kellene rosszra gondolni, vagy éppen arra, – bár kényszerűen együttutaznak mindig külföldre is, vidékre is. Az igazgató 10 évvel fiatalabb Annánál és nős. S érkezik Ernő fülébe a hír. Nemcsak a munkában kell engedelmeskednie Annának, de a hálókocsiban, s a hotel-szobákban is!

– Ennél még Döme bácsi is jobb lett volna! – Én Dömét soha nem akartam! – Én azt hittem, neked már nincsen szükséged arra! – Én is azt hittem. – Nem megalázó ez neked? – De, megalázó. – Változtass rajta. – Nem tudok szabadulni tőle. – Próbáltad? – Próbáltam. Rámtöri az ajtót. Néha még a hivatalban is.

Ernő apjához fordul segítségért.

Egyszer fordult elő, hogy Thormay Béla nem jelent meg, amikor az Asztal körül gyülekeztek. Valaki megjegyezte: Kimenthette volna távozását. Dehiszen volt tárgyalni való, tárgyalható anyag, önelküle is. Még éppen tétováztak, mikor telefonértesítés érkezett a Honvéd Kórházból: Thormay őrnagyot ma hajnal óta szívroham következtében ápolják. A telefonáló osztályos-orvos hozzátette: amint mostanában mondjuk: infarktus.

Kissé meg is illeődtek.

– Szegény fiú! Szívére vett valamit.

– Segítettünk neki.

– Nos, elvtársak, hogy ne jöttünk legyen hiába.

– Van itten egy írásban tett vallomás, amely valószínűsíti, hogy Thormay Béla főhadnagy a Voronyezs–Kurszk vasútvonal hosszán, közelében, talán attól délebbre mozgott alakulatával, akkor januárban.

– Kezdjük ezzel elvtársak? Kezdjük.

– A vallomástévő – személyét, kilétét illetően titoktartást kért – a 2. magyar hadsereg egészségügyi szolgálatához tartozott.

– Tartsuk titokban, s halljuk.

– Szerettük volna, ha szalagra vehetjük, még az írásbeli szövegen túl,

a később feltett kérdésekre adható kiegészítéseit, de vallomástevő hangjával sem óhajt szerepelni az általunk folytatott vizsgálatban.

– Nos, kezdjük.

„– Az áttörés napján még Kijevben dolgoztam – olvasta az alezredes, természetesen első személyben – aznap délben kértem beosztásomat a Kurszka induló segélycsapatba. Sikerült. Másnapra értünk a mellékvágányra tolt kurszki kórházvonatunkhoz. Akkor bajlódtak befűtésével! Sebesülteket még nem kaptak s a vonatparancsnok mozdulni semmi körülmények között sem szándékozott. Keletre, csakis írásbeli parancs alapján. Tudta, a zűrzavarban ilyenrel már nem kell számolnia. Indult viszont az arcvonal közelébe egy csukott tehervagonokból összeállított, vaskályhákka fűthető szerelvény. A kocsik tetőzetén vöröskereszt világított a repülőtámadások ellen. Nem volt teljes a személyzet, nem is kellett volna bizonygatnom, amint én tettem: rokonaimat tudom az arcvonalon. Két napig tartott az út B-ig, annál tovább nem jutottunk. Ezt is két nap alatt tettük meg – egymást érték a szembe jövő német vonatok. Sebesülteket is hoztak jócskán, de sok, egészségesnek látszó egyenruhás németet is. Ez őszintén szólva furcsa hatást tett ránk. Hát a magyarok? – kérdeztük, mi akkor már tudtuk, nagyon sok dolgunk lesz. Mert valahol már hömpölyögnek, kúsznak felénk négykézláb, lábuk nélkül a vérző, a fagyott magyar tizezrek. Teherautókon s egy-két sebesültszállítón (törzstisztek) meg is érkezett az első néhány száz. Szörnyű állapotban, ijesztő hírekkel. Máig sem tudom, B. milyen távol lehetett a harcok kiindulási vonalától, mert később persze odaért a front. S akkor menekülnünk kellett, vagy amint velünk közölték, hátrább települtünk. Tájékozatlanságom oka, hogy elfeledtem B. nevének testét, a kezdetben kívül persze, azt bejegyeztem kis zsebnóteszomba, s dehogy is gondoltam, hogy az ott töltött hét nem lesz elegendő, hogy a sokszor látott német, cirillbetűs, meg magyarok számára festett helynév kipusztuljon a fejemből. Négy szerelvényt indítottunk Kurszk felé, zsúfolásig tömtük sebesültekkel, fagyótól-bénákkal. Arcról arcra ellenőriztem az összes rakományokat, s nem maradt több nekem, a napi kétórányi alvás. Talán még annyi sem. És az, akit vártam, a *rokonom*, nem volt a sebesültek között. Aggódtam, mert képzeletem a holtak vagy a foglyok között látta. Nappali értelmem hiába ismételte: „és miért nem maradhatott volna az élők között?” Mindig azt mondtam Kijevben is, Kurszkaiban is – *rokonaim*, pedig csak egyről volt szó. – És amikor jött a hír, hogy B-től (vagy től?) nyugatra páncélos ékek közelednek a vasútvonalhoz, az utolsó üzembépes (német) szerelvényre kapcsolták maradék három vagonunkat. Megtiltották, hogy tovább várakozzunk, a sínek között nyugat felé vándoroljunk s óráról órára még csapatosan érkező magyarokra.

– Beteg kígyóként kúszott vonatunk is. Kétnaponta osztottak élelmet a németek. Bizonyos állomásokon. Lassítottunk hitvány őrházaknál, megállt a mozdony a hópusztákon is. Bizonyos más állomásokon azonban átbogtunk. Nem értettem a rendszert a megállóknál. Magyar katonák rimánkodtak térdenállva a sínek mentén, amint a szerelvény cammogva haladt, s nem imádságos buzgalomból – hanem üszkösödő lábuk miatt. Nem volt rimánkodó lélek, mely megállíthatta mozdonyunkat, sem bátorság, hogy valaki is leugorjon fölszínen a nyomorultakat. Senki sem bízott magában, hogy oly fürge és rugalmas tud lenni, hogy még az utolsó kocsi ütközőjét bár megragadhatja, s ha egyáltalán fel képes-e dobni, emelni vállára egy megmenendő béna lelket. Senki sem vágyott a halálra ítétekkel pusztulni. – Annyi

helyet pedig mindig tudtunk volna szorítani, hogy a legszánandóbbakat befogadjuk. Bizonyosság erre, hogy egy bakterháznál, ahol váratlan pihenőt tartottak (mint annyiszor!) német (vagy ukrán) vasutasaink, nyolc nyomorúságosan fáradt Wehrmacht katonát szántunk meg és fogadtunk be vagonunkba. S mi történt? A következő állomáson étekosztás folyt – meleget egyszeri étkezésre s hideget két napra. Az összeírók az ajtó közelében tanyázó vendégektől kérdezték meg a létszámot, s ők a maguk nyolc személyét mondták be a vagon lélekszámaként. Mi észre sem vettük, mi folyik, mit mondtak, csak amikor önekik kézbesítették a két napra szóló élelmet. Akkor aztán szólhattunk, kiabálhattunk, percek múlva indult a vonat. Még csak nem is hibáztathattuk őket „vendégeinket”. Vállukat vonogatták. Egy napon át megosztottuk velük maradék kenyerrünket, most aztán két napig nézhettük mohó étvágyukat. Olyan fáradt voltam és éhes, pillanatonként elbóbiskoltam. – És órákon át álltunk már, míg valaki elhúzta a nehéz ajtót (hányadik napja?) és nagyot kiáltott: nincs mozdonyunk! Megébredt egyszerre mindenki, csakis az történhetett, hogy B.-ben a magyarok vagonjait csak sebtében kapcsolták a szerelvényhez. Vagy pedig... de én ezekben a kétségbeesett feltevésekben nem vettem részt, hanem nyugalomra szorítottam a betegeket. Van tüzelőnk, ennivalónk – vigasztaltam a szenvedőket. De aztán a tüzelőnk is, ételünk is elfogyott. Aki járni tudott, elindult gyalog a sínek mentén – az első lakott helyig. Én a sebesültekkel maradtam. Nem jutott időm aztán, még bóbiskolni sem, s még arra gondolni sem, aki miatt egész utat megtettem, hogy közelében lehessenek a bajban, s ha kell, közelenben lehessen. Három napig vártam, s tartottam a lelket – akkor összeestem, a sebesültek maguk közé fektettek, takarókat terítettek rám, ápoltak. Még pálinka is került néhány csöpp a nyelvemre, hogy felköltsenek olykor a kábulatból. Olyankor álmokép-szerűen férjem képe tört a szemembe, s hallottam: – Él a kedves nővér, fiúk, él! – a sebesültek lelkes szavait.

A felolvasásnak ebben a csaknem befejező pillanatában, hatalmas robajjal székek borultak a bejárati ajtó homályában, s egy férfitest vonaglott a székek meredező lábai között. Thormay Béla volt, kórházi beteg-öltözetben. Egy civil felöltőben szökött meg az Alkotás úti gyógyintézetből.

– Ötödnap – fejezte be az alezredes – miközben felemelték Thormayt – egy mozdonyt küldtek értük.

*

Nem maradhattak rejtve Thormay szokásai. Álmairól (álomfejtés címén) maga is többször beszélt. Volt úgy, hogy hengegett álmaival, máskor meg védekezett velük. De hogy szenvedne álmaitól?! Két orvos igazolta, ez az állítás (panasz) nem újkeletű.

Katona-orvossal kezdte. Egy specialista alezredessel. Aztán fordult civilhez.

Ötven percre tartott a vizsgálat, doktor Téri százötven forintot kért. Thormay többre számított. Meg is kérdezte, mikor jöhet legközelebb. Az orvost ez mintha meghatotta volna. Abba hagyta a búcsúzkodást. Talán nem is fejezték még be.

- Tudja használni valamire az álmait?
- Azt hiszem semmire. Bár ezen még igazán nem gondolkoztam.
- Nemcsak gyakorlati haszonvételre utalok.
- Értem. Hiszen jövelelem célja nagyon is gyakorlati volt: káros-e szervezetemre az állandó igénybevétel.

– Kétféle szert írok fel önnek. Az egyiket elalvás előtt, kapszulában, a másikat reggel, mindjárt ébredés után kell nyelnie.

– Ez a reggeli, olyan detoxikáló-féle?

– Úgy van. És minden reggel pontosan. Kivétel: ha előző este megfeledkezett a kapszulákról, vagy ...

– Vagy?

– Vagy álmodni akart és nem használta este a szert.

Gyógyszerekkel semmi nem oldódik meg. Pillanatnyi hit (bizalom, fellobbanás) után Thormay elkomorult. Kapott csillapítókat az orvos alezredestől is. Igaz, vele gyanakodva kezdte s végezte is a vizsgálatot. Mért kopogtatja a hátamat, mért hallgatódzik a szívemen, barátom! Nem ott van a panasza, azt csak falun mondják még, hogy ... Tudom őrnagy elvtárs, de ezt már így szoktuk, csinálunk egy elektromos vizsgálatot is, de minket az egész szervezet érdekel, az egész ember, az egész katona. Engemet csak a fejem érdekel! Benne forognak az álmok, mihelyt lehajtom a párnára. Még a párnának is több köze van hozzá, mint a gyomromnak vagy tüdőmnek. Mihez? Mihez van köze a párnának, őrnagy elvtárs? Hát az álmoknak természetesen. Azt kell hinnem nem fogta fel, vagy nem vette komolyan, amint behuncom a szemem, elkezdődik és pihenés, megszakitás nélkül tart ébredésig. Ébredésemig. Többször felébredek rendszerint. Olyan érzéssel, mint ha fáradtságtól. De elég egy sóhajzás, máris elalvóban fordulok a másik oldalamra ... Bármit is mondott volna ezután az alezredes: Nyugodjon meg elvtárs őrnagy, rendbe hozzuk, befekszik hozzánk. Mély álomba szenderítjük. Rendbe hozzuk. Nem maradt bizalma, az első negyedóra után tudta, civil gyógyászt keres fel.

– Hogy tudtam-e használni valamire? Elég furcsa.

– Én mondtam aztán: haszonvétel, ön mondta rá: igénybe vétel. A két lehetséges megközelítése az ön válaszának. Az alvás közbeni teljesítményből táplálkozó haszon vagy kár.

– Jól értem? Ha fáradtan ébredek, tehát kimerít, az károsodás.

– Károsodás? Nem tudom. Elég, ha annyit mondok: kár. Mert ezzel a rövid szóval még lehetőséget adtam rá, hogy valamit hasznára fordítson a jobb híján használok a szót, bajából. De tán jobb, ha csupán ezt mondom, panaszából.

– Viszont, ha komolyan akarok gondolkozni a kérdésen és nem akarok emlékezésem esetlegességére hagyatkozni, mégiscsak a kísérlet volna a legjobb. Az önmegfigyelés. De most már, szándékosan, tudatosan, árgusmód figyelve.

– Ez lenne igazán megnyugtató! Természetesen. Ha erre vállalkozik. Mert nagyon kevesen vállallják. Nem is szólva arról, hogy ezek száma is a próbatétel, az önellenőrzés kezdetén lemorzsolódik.

Ilyen beszélgetésre soha sem nyílt lehetőség a katonakórházban. De még hasonlóra sem. Az alezredes egyetlen kérdést sem tett fel az álmok lefolyásáról, szokásairól, a tartalmak még éppen nem érdekelték őt. Ha egyszer-egyszer még belefogott, hogy elmondjon ezt-azt, ahogy kezdődik ... Nem azért vagyunk itt, hogy történeteket hallgassunk, hanem hogy a kézzel fogható, a fájdalmat okozó bajokat kiiktassuk, meggyógyítsuk. A magam helyén én is csak belgyógyász vagy sebész vagyok. Az anyagcseréje érdekel, a szív működése, a mozgásszervei. Az álmai? Legfeljebb akkor, ha valahol sipolyt törnek maguknak a koponyavarratok között. Ez tréfa volt nyilván, de Thormay nagyon kegyetlennek érezte. S mégis még harmadik,

negyedik vizsgálat alkalmával is reménykedett. Pedig már első ízben az első negyedóra elején biztosan érezte, még felét sem fogja fel az alezredes, miről beszél ő.

– Olyan gyakori az álmok kártétele, hogy esetek tömegével, vállalkozók hiányával és lemorzsolódók nagyszámával kellene számolni? Az én szenvedésem az emberiségé? Csak hiszem, hogy egyedül...

– Annyira egyedi az ön esete, hogy az irodalomban nyomát sem láttam még. A gyakorlatomban pedig... nos szóval csak hasonló sem fordult elő. Az éjfél előtt legmélyebb alvásban az egészséges ember semmit sem álmodik, semmire sem emlékszik.

– Tehát ön mégis azt gondolja, én nem vagyok egészséges ember.

– Minden vonatkozásban annak tartom, csupán abban az egyben nem, amiért fölkeresett. Könnyen megtévesztettem volna, ha úgy teszem a különbséget – normális ember éjfél előtt...

– Tehát nem tart normálisnak?

– Éppen ellenkezőleg! csakis az foghatja fel az egészségtől távolodóban változást, aki egyébként normális. Erre bizonyítékom, hogy beszélgethünk.

– Most hirtelen eszembe jut, egyszer hasznosítottam az álomlátásban tett gyakorlatomat. Ezredparancsnokom egy ütközetszagú hét valamelyik reggelén gyűrött arccal jött közös étkező helyükre. Valaki megkérdezte alvása felől. Rosszul! – mondta ő. Álmodni is rosszakat méltóztatott? Igen – rosszakat. De nem találjátok ki, hogy mit. – Thormay tud álmot fejteni – bökte ki valaki. – Thormay? – kérdezte az ezredes, szemével megkeresett az asztal végén – igaz? Igaz – feleltem, de ezúttal céltalan, mert csak az álomtartalmak elmondása után van mód a fejtésre. Most pedig csakis az fejthető meg, mi volt maga az álom, lévén a rossz hangulat, az álom tárgya és a megfejtés grammatikailag is azonosak. Az ezredes rám meredt: te Ludovikát végeztél, Thormay? Igen – feleltem az is szócska elhagyásával, csak kissé meghajtva magamat az abrosz fölött. A kérdés nem volt sértő reám nézve, mert a tiszték, hadapródtól főhadnagyig jórészt tartalékosok voltak, ha akadtak is köztük próbaszolgálatosak, a hivatásos állományba törekvők. No hát akkor mondd meg, Thormay – szólott az ezredes elég hosszú hallgatás után – mit álmodtam én. Csak négyszem-közt mondhatom meg, feleltem. Amint befaltuk a tojásos rántottát, intett az öreg, hogy lépjünk ki a havas udvarra, a parasztház havas udvarára egy kis álomtanácskozásra. – Azt méltóztatott álmodni, hogy a pisztoly beszorult a táskába, olyan érzéssel, mintha meg sem volna töltve és mintha se hang, se kiáltás, sem segítség, szóval a hadifogságba esés első percei. Nagyon elcsodálkozott ezredesünk, de amikor elváltunk, kézszorítással fogadtam meg, nem adom tovább a dolgot. Sem azt, hogyan fejtettem meg rémálmát. Nem volt nehéz, január harmadika hetében valamennyien arról álmodtunk ott negyvenháromban, ki így, ki amúgy.

– Tehát ön már akkor foglalkozott ezzel a...

– Igen, de ez már nem jelent semmit. Akkor ez tréfa volt. Nem?

– Arra mindenesetre számíthatunk, hogy ön megfigyelést, ha erre szükség lesz, tud majd végezni. Ha jártassága az imént mondottaknál nem alaposabb, még nem gátolja, szavahihetőségét. Ámbár.

– Tehát vigyáznom kell, hogy mit és mennyit?

– Nem, nem, ellenkezőleg, sőt a jövőben majd kérni akarom, hogy mindent. Persze csak akkor, ha a gyógyszerezés ellenére. Ért engem...

– Igen, alaposan át kell gondolnom, vajon hasznosítottam-e már, amióta panaszkodni tudok róla. Talán úgy, hogy megmondhatnám a jövőt.

– Nem – tiltakozott doktor Téri – az álomban csak a múlt jelenti magát.

– A más múltja is?

– A kérdés oktalan – bosszankodott Téri – ezen a nyomon soha nem értheti meg, mi történik magával. El kell határoznia: ébrenléte tudatát folytatom az álomban. Jártában – keltében arra kell gondolnia: mindezt álmodom, s ez a világ ugyanabból az anyagból van, amit behunytt szemmel ismerék. Érti?

– Értem. Gyógyszert eszerint nem is szedek majd.

– Dehogynem. S jobboldalán kell aludnia, jobbkéze gyűrűsujját gyöngéden a nyak ütőerén tartsa. Tudnia kell aztán, hogy az álom az anyagi világgal hasonlóan boldog érzeteket költ, megtévesztőn. Ezt a boldogságot ébredés előtt ki kell vonnia eszméletéből. Különben fölbillen a napja. Hasonlóan viselje a boldogtalan, sőt a halálos álmokat is.

– Meg tudom ezt én valósítani?

– Ha képtelen belülről szemlélni álmai tartalmát, ébredés után szétfolyik minden. S nem jutunk előre. Törekednie kell, hogy az álom olyan eredményes legyen, mint a nappal folytatott élet.

– Törekedni fogok rá. A végrehajtott cselekedetekre gondol?

– Fontosabb az elhatározás. Csak az ura életének, aki cselekedeteit az elhatározásnál ragadja meg.

– Hogyan érhetek ide?

– Igazi lénye nem mindig mutatkozik meg ébren. Az álomban azonban a szándék igazi alakjában tárul fel. Akart már gyilkolni álmában?

– Igen.

– Ha tudja, hogy az elhatározás fontosabb a tettnél, tudja azt is, miért uralkodik lelkén az elhatározás hangulata. Noha álmát talán el is feledte már, amint utcára lép.

– Nem érzem magamat jól.

– Szedje csak a gyógyszert. Szépen elmúlik minden.

– Mi múlik el? – kiáltotta Thormay.

– Hát istenem – hökkent meg egy pillanatra Téri doktor is – természetesen a panaszai.

– Hiszen még el sem meséltem az álmaimat.

– Majd sorra elmond mindent.

– Mikor?

– Ha már megszűntek.

– Akkor? Vajon lesz-e még értelme, hogy panaszkodjam.

– Majd eldöntjük. Addig is szedje a kapszulás orvosságot. Este.

– Rendben van. Reggel meg a másikat.

*

A mihalovcei kirándulás egyike volt Thormay fölösleges (mert eredménnyel nem is igen kecsegtető) útjainak. Hacsak eredménynek nem tekintjük azt a halovány és bizonytalan címet, amelyet a városkától délkeletre lévő, kerített udvarház környékén szedett fel egy testes asszonyság asztaláról.

Szót se vesztegetnénk erre, az inkább romantikus – nosztalgikus kirán-

dulásra, ha a többesztenős levél vásott borítékán lett „ádressz”-ról nem érkezett volna mégis jeladás utóbb.

Thormay, tévedés elkerülése végett, röviden és pontosan leírta két találkozásuk történetét 1939 márciusának egymást követő két éjszakáján a „kastély”-ban. Magát névvel és beosztás szerint újra bemutatva, az emlékezés kézilámpájának fényét nyomban Tömössy Aladárra vetve. Mikor találkoztak utoljára, s mit tud róla ma Zsuzsánna? Mert Zsuzsannának küldte levelét. (S Donath 77 Ascán Avenue Forest Hills Gardens N. Y. 11 372. USA.)

„Nem fogy az emléke, sőt várom most is. Amikor saját iratainkkal életünket már nem menthettük tovább, őt kértem, segítsen. Hamis okmánytól félek – mondtam – abból sok van. Valódit csak a sajátomat adhatnám – felelte – de maguk ketten vannak. Bevallottam, én névházasságra gondoltam. És Jarmila? – kérdezte ő – születésem dátuma, s az ő valószínűsíthető születési éve között kevés az idő, hogy leányom lehessen. Így lettem aztán én is, meg leányom is az ő húga – Tömössy Tímea és Tömössy Lia Csombordról, szüleink Tömössy Áron (1872) és báró Bánffy Sarolta (1886) gyermekei. Bár Jarkámat öregíteni kellett néhány évvel. Ezekkel az iratokkal, Budapesten, a legsötétebb nyilas időköt bántatlanul éltük át. (Ügy mondják-e: vészeltük?) Aztán értekeinkkel, amint lehetett nyugatra, Londonban voltak kapcsolataink. Itt egy magyar testvérpárral ismerkedtünk meg. Ákossal és Tamással. Akos „Liát” vette nőül, én öccséhez, Tamáshoz mentem. Lányomnak tizennégy éves szép kislánya van. Férjem négyéve meghalt. Nem az ő emlékét ápolom, hanem Aladárt várom. Az itteni magyar lapokban már több kereső hirdetést tette be. De sajnos, semmi. És nagyon kérem, ha bármit tud róla, hollétéről. Csak mondja meg neki üzenetemet: nagyon várom, mert a második házasságomat is az ő hamis (vagy valódi) okmányaival kötöttem. És várom akkor is, ha beteg, akkor is, ha szegény, akkor is, ha szomorú. Amit tőle kaptam, nekem felmérhetetlen, hogy mindenre emlékezni tudok (s milyen kevés találkozás) és sajátságosan legkevesebb az, hogy ő általa erdélyi bárónő lehettem! (S még idekint is!) Azt is öneki köszönhetem, hogy életem első fele még mostan sem egészen üres.

Őn Ludovit Petracket is említi, kedves Thormay. Utolsó hírem ő róla is nagyon régi, 1945-ből, amikor – átmenőben – Bratiszlavában voltunk. Akkor mondta nekem a pozsonyi (bratiszlavai) lapok egyikére mutatva: tudnia kellene Tömössynek azt is (vagy talán így mondta: bizonyára tudja Tömössy), hogy nyugatról hazatérő 50 leventének sorsa mi lesz. Mert a lapok egyik és másika tiltakozott elengedésük ellen. A közös sírt – mondta másnap Petrack – megmutatnám Tömössynek. Erről én többet nem tudok, hiszen mikor volt! És Tömössyről semmi hírünk.

Egyszer – még 1939 nyarán, vendégségben nálunk, azt kérdezte tőlem Ludovit – emlékszik Zsuzsánna, hogyan beszélgetett a mi Benesünk Párizsban a nagy angol Lloyd George-zsal?

Emlékeztem, s akkor ő egy későbbi beszélgetést rögtönzött Tömössy Aladár modorában.

- - - - -

Sógorom, Akos, akinek ezt a levelet, az eddig írtak egy részét stílus okokból felolvastam, figyelmeztet, hogy adataim eredetét illetően jó kis zavart észlel fogalmazványomban. Hiába mondom, nem akarja elhinni, hogy

mind, amit leírtam, tény, bár csupán emlékezésszerű, nem saját kitalálásom, hanem hallottam valamennyit. És hol hallottam volna és kitől? Természetes azt hinnem, az a párbeszéd jut eszembe, amit Tömössy Aladár és Ludovít Petracek folytattak 1939 márciusának két éjjelén. S legfeljebb kiegészülhetett ez az emlék-sor, ez a logikai lánc még későbbi külön-beszélgetéseink alkalmával. Tömössyvel 43–44-ben. Petracekkel pedig 39-ben és 45–46-ban. De akadt persze mindig elég gondunk, hogy sok minden másról is beszéljünk.

Amit én levelemben emlékezésszerűen írásba foglaltam, nem függ attól, vajon mikor haltak meg azok, akiknek szájába adom az egykori megállapításokat. Azon kell töprengeni, igazak-e, vagy sem. És én nem bajlódom vele, honnan érkezett fejembe, ami eszembe jut.

És könyörögve kérem, kedves Thormay, vagy kedves Béla, ha úgy jobban tetszik magának, vagy önnek, adja át ezt az üzenetemet. S hogy várom őt, még mindig és újra várom és akkor is, ha egy-szál öltönyben. És ha szükséges, még útiköltséget is. Győzze meg őt: soha nem késő: S. Donath. Vagy a régi néven Hradky Zsuzsánna, esetleg az ő kedvéért, s ezen akkor már nem is kellene változtatni: Tömössy Timea-Zsuzsánna.”

*

Donáthné levele meglepő is volt, kényelmetlen is.

Nem szívesen cáfolták volna nyilvánvaló tévedéseit, de tényeit sem.

Borbás mutatni szeretne volna, hogy igazi tárgyuához (Thormayhoz) visszakanyarodva, neki is akad valamelyes nyugati származású, s a tárgyuhoz vágó történetkéje.

– Öt éve, 1959 tavaszán Thormay őrnagy jelentette nekem, hogy lefokozták. Azt hittem, tréfál. De nem, túlságosan is komoly képpel adott át nekem egy végzést, amely arról értesíti őt, hogy az illetékes becsületügyi bíróság tanúsított magatartása alapján a tiszti állás betöltésére őt alkalmatlannak minősíti. A becsületügyi bíróság ítéletét felterjesztette az illetékes Parancsnoksághoz, mely nemcsak jóváhagyta fenti elhatározását, hanem Thormay Béla, egykori századost, jelenleg őrnagyot azonnali hatállyal törölte a Ludovika Akadémiát végzett tisztek (törzstisztek) névjegyzékéből. A m. kir. honvédtisztikar számára őt nem létezőnek tekinti, ezt tudtára adja mindenkinek, akit illet. Fennálló körülmények miatt a hadbírói eljárást nem teszi folyamatba, illetve elhalasztja, az eljárás lefolytatására alkalmas időig. Dátum, Torontó, Kanada, a VIII. hadtest hadbíróháza, mint a vkf. által kijelölt illetékes bíróság.

Thormay Béla jelen volt Borbás kapásból előadott védőbeszédkor. Mikor a kérdező pillantások közrefogták, civilesen megemelte karját:

– Bizonyisten megfelelkeztem az egészről.

*

– Nem látjuk tisztán az ön szerepét Torda körül. De előre kijelentem, elzárkózunk minden régmúlt összefüggések vizsgálatától.

– Tehát csakis személyes tapasztalatokat – kérdezte Thormay.

– Jól értette.

– A múlt feszegetése nélkül.

– Igen.

– Nemrég jártam ott. A tél végén és kimentem a Ridóra. Elnéztem dél-

felé. Nem láttam messzire. A síkság fölött füst és köd terjengett. Sok a gyár Torda környékén. Vegyi üzemek. Engem azonban csak a lakosság érdekelt. A magyarok száma hétezerre tehető. De a város nagyon megnőtt. Negyven-ezer lélek fölött van. Azt mondják. S amin elgondolkoztam, a férfiak hiányoznak a magyar családokból. A családok négyötödében asszony a családfő. Erről nincs statisztika.

Az elnök biccentett.

– Tudomásul szolgált.

*

Nem az állított, a valóságos találkozás mutatja meg, a test, a két test tanácsot adhat-e. Mára és holnapra. Estére és reggelre. Igen, ébredés után nézünk-e egymás szemébe. „Jó ebédet főzök, itt maradsz, ugye?” És nem válaszolni, még bólintással sem, csak később: „Melyik ágy (vagy) melyik szoba legyen az enyém?” S ebéd előtt, már a húisleves jó sáfrányos párájában: – „Elegendő lesz-e szüretre a hordó? Kaptál kénrudacsákat? Na, majd én szerzek Pesten.” „Nem, nem, csak maradj te, ne indulj Pestre mindjárt. Ráérsz újév után is. Vagy... Vagy?”

– Ön a jelent múltba, a múltat jelenbe siklatja. – Én? – Bizony! – Ha eltűlt, amit mondok vagy tán bonyolult? – Egyáltalán nem. – Vagy túlságosan egyszerű? – Sőt! – Tehát: ön egyszerre él ma és tavaly. – És holnap? – Azt önnek kell tudnia.

Amint a „Bíró” így beszélt vele, Thormay már nem félt. Később úgy emlékezett vissza a libegő órára, hogy nem félt addig sem. Oda sem figyelt, mi folyik az Asztalnál az egymást váltogató szereplők szájából. Nem színjáték, hisz a főszereplő és a cselekmény góca, sőt, maga a történet, ott ült középén személyesen, s arra gondolt, ki lesz az a nő... talán az utolsó. Tétovázás, keresgélés nélkül futott fel a tokaji Goór-ház tornácára. Nem találgatta, nem keresgélte-latolgatta, kit válasszon végül, s merre induljon. A legénykori s a legénykedő-kori csapongások legfőbb értelme (ha nem is egyetlen), hogy az agyban boldog és könnyelmű teljesítményeket okoznak, raktároznak el (talán) halmoznak fel. S évek, évtizedek múltán bármelyikhez hozzányúlhatsz, hogy felújítsd – ha él még s elérhető az asszony, akit földob az emlékezés habja. Vagy felidézheted csupán, amikor éppen nincsen többre szükséged. Ha jól gazdálkodtál, hetvenévesen is házasodhatsz egy húszéves korodban véghezvitt fegyvertényedre. És Goór Valéria csak tegnap volt. És ma?...

– Ön azt vallotta, a fiktív becsületén kívül semmilyen háborús célt nem tudott felkínálni hadifogoly-társainak a tovább-harcoláshoz – hány-szor hangzott ez el? Már senki nem hallgatott oda.

Tíz-tizenkét lépcső visz a Goór-ház tornácára, de még előbb némi súlyos, meredek kapaszkodó a szuvas-kemény lépcsőkhöz.

Ez a tokaji utazás, éppen szüret-tájt történt – fakádakban aszúszemek halmozódtak – a csapok irányába vájt csatornákon mazsolaesszencia szivárgott. Valéria nem a tornácra várta, éppen fuvarosokkal pörölt (pörölt vagy veszekedett) az utcán: seggberügást ígért valami mulasztásért, s a kocsisok sem maradtak adósak. Amint Thormayra fordult pillantása, kissé megtorpant: Valéria: valahonnan ismerős! – mondta szeme. Nem volt könnyű az út a súlyos deszka-lépcsőkhöz. Megtudakolandó, visszajött-e Valéria férje a fogságból. Visszajött-e? S hogyan élnek, ha itthon van. Sehogy, hiszen meghalt. Az érdeklődés azonban (érzelme! lélek!) a múltra

is visszahat. Istenem, hisz soha nem szerette, még férje nevét sem vette magára. A Visnyevszkij-hagyománnyal mosakodott. – Attól még sóvároghattott volna utána. Dehát nem sóvárgott, nem bizony. Nem olyan a természete.

Nem olyan a természete. Hanem milyen? „Utánam sóvárog-e?” Vagy sóvárgott-e akármeddig is? Lehet, hogy nem. Már nem. S nem tudja felidézni együttlétük ízét Thormay sem. Amikor leginkább akarná! Mintha mindannyiszor italmámorban dőltek volna ágyba. Volt ital mindig az asztalon, de részegek talán soha nem voltak. Pedig emlékezni tudott rá, mint védekezett a behatolás ellen Valéria, s hogyan nem védekezett. Érthetetlen miért, de a végefelé szinte csakis harcolva, csak birkózva adta meg magát.

*

– Hadifogoly-társaimat, s magamat, szüntelenül buzdítottam a harcra. Szerveztük a Légiót a magyar becsület megmentése végett. Én csak közben jöttem rá, hogy fiktív becsületről van szó, s hogy semmilyen háborús célt nem ajánlhatok fel. Elkerültem a színvallást.

– Kérem, nyugodjék meg. Igyon egy kis vizet.

– De én csak mostanában beszélek erről így. Akkor én az igazság győzelmébe vetett biztos hitemet mutattam!

– Túlságosan felkavarja a hadifogság emléke, őrnagy. Beszéljen inkább a faragványokról, ott a patakocska kis malmai fölött. Magunk is szívesebben hallgatjuk az efféle bohóságot.

– Azt hiszik tán, nem vagyok eszem és tiszta emlékezetem ura?

– Erről szó sincs. Épp ellenkezőleg.

– Épp ellenkezőleg? Hisz a szobrokról mindent elmondott a derék ács, keze és bárdja memóriájával. Én az embereket tudom, akik a képről néznek vissza ránk. És nem csak rögtönzött ülésrendjüket tudom hibátlanul, de gondolataikat is idézni tudom, ha nem is bölcső és koporsó között.

– Jó, idézze fel őket. Önnél van a fénykép?

– Nincs nálam, de a táblára krétával felrajzolhatom.

– Tessék, rajzolja fel!

– Három sorban, tizennégy személy: legfent és hátul négy katona, négy tiszt. Tömössy Aladár százados, Csadó Géza őrnagy, Makó Zoltán rep. főhadnagy, s én, Thormay Béla hadnagy. Valamennyien az akkori rendfokozatunk szerint. Mindegyikünk előtt, zömök bükk-rönkön egy-egy lány: Tömössy előtt Barbarits Ilona, aztán Ida, majd Pelágia, végül Anna: az én jövődöbelim előttem. Ilonát jobbkézt Dédes Gábor zászlós őrzi, majdani férje. Anna balkezén Dömötör Pál főhadnagy, a későbbi szigorú hadbiztos.

Egy jó csoportkép sok évig tartogat meglepetéseket. Kinyújtotta karját, tárcájában mégis megtalálta. Módszeresen kell nézni. Itt a hölgyek lába előtt két fiú könyököl a földön – egyiknek balfelé, másiknak jobbra vetve nyúlik páros lába.

A jobbso: Palánk Rezső. Derékszij, történytáska, érthető, szolgálatban volt: őrpáncsnok, sőt őrsparancsnok. S a baloldali? Nyakkendője van? És mégsem civil. Igen, repülő. Karpaszományos? Zászlós? Hadapród? Sipos Andrikó a neve. Tehát két repülő a képen. Kép nélkül ezek nincsenek. Sipos lábánál Fodróczki Lajos mesterlövész, a másik oldalon Paláknak lábától Gyovai honvéd, a későbbi hősi halott. Még négy-öt év háború következett, de biztos halálát csak négynek tudjuk. Kettő szertefoszlott, s ketten már rajta az úton. Ott hátul teljesen magam maradtam, mint a leggyámoltalanabb.

Világolás

Anyámnak

*Fejet hajtó bimbón
ezüst szirom-párta.
Gyümölcs-bújtó lángot
küldtél a világra.*

*Csüggedt ösvényekre
lombokat leheltél.
Szunnyadó halaknak
habokkal üzentél.*

*Melled fehér fészken
madarak pihegtek.
Űr érces tojását,
feltörted a csendet.*

*Égi éjszakából
rengő földre szálltál.
Barlang-rejtő tárol
arany vesszőt vágtál.*

*Lettél muzsikának
főlpirosló ága,
örök zizegésnek
pelyhes citerája.*

*Ringtál havas ingben,
izzó sás-palástban.
Harmatozott kócsag,
röpködtél a táncban.*

*Pajzsos buzgalommal
jogokért suhogtál.
Hitedet megváltva
értünk hadakoztál.*

*Bizalmunk hintóját
szakadéktól óvtad.
Békéd rózsá-kunyhó
csonka bujdosóknak.*

*Ha a fény gubóját
benövi az árnyék,
tekete kaszákra
zuhan a halánték.*

*Holdölű anyácska,
ékesen világolj!
Jég-zúzó páncélban
napos szírtre lábolj!*

*Ellene mondottál
mindig a pokolnak.
Fiaid ellene
bátrabban robognak.*

*Májusos gyertyákkal,
bárányt őrző éggel,
közelítünk hozzád
hálás tündökléssel.*

Fuvolára

RÉT

*Békalábat, fácánnyakat
fűszál-kasza le nem arat.
Harmat-korsó vándorolgat.
Enyhíti a szunyogszomjat.*

DÜNNYÖGÉS

*Kövér szunyog szunyókáljon.
Ne ugráljon fülcimpákon.
Meneküljön izibe
mogyoróhéj-köcsögbe.*

ZENEKAR

*Dob döcög nagy cintányér-kalappal.
Völgybe gurul, hegytetőn megáll.
Mögötte megy hosszú nyakú árnyék.
Porondra lép, némán trombitál.*

ŐSZELŐ

*Ökör szarván töklámpa ég.
Sarjúboglya bögyén gólya.
A virradat rózsatutaj.
Őszelő a ringatója.*

VONULÁS

*A barackos kertek alatt
kóvályog a pulykacsapat.
Gyöngykakasok gyöngytyúkok közt
verik gyöngyös cimbalmukat.*

MADARAK

*Lótuszkalap iszapsüveg fölött.
A tó kerek. Ki lát a mélyibe?
Harkály a fán, a szirten sas kopog.
Virágot lép egy sánta cinege.*

NÉPDAL

*Felhő mögül száll a madár.
Koszorúzva ring a határ.
Pávák előtt aranytányér.
Aranytálcán aranypohár.*

Pörölysúlyú kezek*

Egyik legrégibb levélbeli ismerősöm S. István köműves, pár év óta már nyugdíjas. Minden rádiójegyzetre megírta a véleményét, éspedig leggyakrabban *megverselve* írta meg. Paraszti-népi bölcsességeket visszhangzó megjegyzései, az egysét, az egyikét, az elkényelmesedést, a civilizáció ártalmait illető aggodalmi kétségkívül közvéleményt tükröznek, olyan közvéleményt, amellyel – olykor vitatkozva – mindenképp számolni kell.

Levélváltásaink során kiderült: rendőr volt a múlt rendszerben, tehát: „Horthy-rendőr”. Legalább száz verset kaptam tőle, de soha egy utalást sem arra: szeretné az írását nyomtatásban látni. Igaz, faliújságokon sűrűn szerepelt annak idején, versbe foglalván kritikai megjegyzéseit a silózási tervről, az állatok bántalmazásáról, a rossz védőöltözetéről, a felhúzhatatlan gumicsizmákról, de versben levelez elszármazott családtagjaival, versben okítja unokáit a jóra, az illendőre.

A budapesti határ legszélén, gonddal, szakértelemmel kezelt kertben, saját építésű kis tanyán lakik. Hatalmasra nőtt, vállas ember; zengő baszszusából is árad az erő, a nyugalom, a jó kedély.

Egy vespérmegyei faluban születtem, de nem sokáig laktunk ott. Az apám ment a munka után Almádiba, azután Csopakra állt el, az apácákhoz. Ott maradtunk aztán, egy szobakonyhás cselédlakásban. Összesen lettünk tizenegyen testvérek, nem egyszerre persze, de elég sűrűn, én voltam a második. Egy darabig a konyhában aludtam, de iskolás koromtól az istállóban aztán. Nyáron meg padláson, szalmakazal mellett, itt, ott, mikor hol. Bent a házban csak a lányok aludtak.

Csak két elemit jártam ki, mert elvitték a mestert a háborúba, katonának. Abbamaradt az iskola.

Egy iskola volt, római katolikus, Csopak, Paloznak, ahol az iskola volt, aztán Lovas, Alsóörs, részben még Füred is, ezekről a helyekről jártunk be; egyik felén ültek a lányok, a másikon a gyerekek, és egy tanító tanított az első osztálytól a hatodikig.

Mire megjött a háborúból a tanító, hát úgy mondom, ahogy igaz, gyerekekfejjel, ugye nem a tanulás volt a kedves, hanem inkább a munka.

Mondhatom, hogy már tíz éves koromban megkerestem a kenyeremet, ugye mindenem voltam, és nem otthon adtak ennem, aztán csak kaptam egy nadrágot meg lábbelit. Etettem, pucoltam a teheneket, ganéztam alóluk. Etettem a disznót, ganéztam. Akkor segíteni kellett a konyhán. Akkor bevenni a tejet Siófokra... mert ott voltam minden... akkor adtak enni a konyhán, utána meg kihajtottam az állatokat.

* Részlet a „Történelem hangszalagon” című, Kozmosz számára készülő kötetből.

Voitam aztán minden más helyeken is, később meg Csupakon a gazdákhoz jártam el, napszámba.

Napkeltére kellett menni, napnyugtáig dolgozni a napszámosnak. Délben volt két óra pihenő, és uzsonna idő is volt.

Kelteti az anyám keltett, az istálló fölött volt a konyhánk, megütögette a padlót, az volt a jel. A tarisznyám már el volt készítve, gyorsan le a sédre – a patakra –, derékig megmosakodtam... de télen is! Ez igaz, megmondják a testvéreim, rámfagyott az ing.

Amikor aztán később a felnőtt napszámosok közé kerültem, a fizetés is magasabb volt, az úri gazdák, azok naponta két liter bort is adtak minden egyes kapásnak, a parasztok meg annyit, amennyit ki-ki megivott. Az egyik vatallénak mondta, a másik csobolyónak... ez olyan kis hordószerség, szíjzen lehetett a háton vagy a vállon vinni, aztán abból mindenki ivott, amikor jólesett... Volt, aki hanyatt vágódott vele, a fogát kiverte a vatalé, rajta is maradt a gúnynév: „Agyonütötte a fatarisznya.”

No, amikor jött az aratás, arra nagyon fel kellett készülni, a kaszát rendbe tenni, a takarót felszerelni rá... meg minden... az aratónak is érdeke volt, hogy menjen a munka, minden tizedik kepe volt az aratóké. Mikor vége volt az aratásnak, jött a pusztagazda meg az aratógazda meg a székér, tele zöld gallyal, aztán olvasták: egy-kettő-három-négy-öt-hat-hét-nyolc-kilenc... *tíz!* Abba beletűzte az aratógazda a zöld ágat. Hordáskor ezeket a keresztekert legutoljára hordták be, külön, és az aratóknak külön elcsépelelték.

Ugye maga az aratás mindennap kötélveréssel kezdődött, háromszázötven kötelet kellett készíteni egy pár aratónak – tehát a kaszásnak és a marokszedőjének –; amikor meglett a kötél... így mondták: *bagófüstös*... egy kis pálinka ivás... Akkor is, ha meleg volt, mert nem kellett annyi vizet inni, úgy hogy minden pár arató megivott egy liter pálinkát egy héten...

No, a *bagófüstös* után elkezdődött az aratás. Ekkor már veresedett a nap... ugye hajnali háromkor kezdtük a munkát.

Három kaszás tartozott egy bandába, úgymondva három pár arató... egy vonalban dolgozott az egész, de mégis így volt felosztva. Első kaszás... második kaszás... kéveköti.

No most. Ez mindennap változott, ez a sorrend.

A kéveköti marokszedője volt a kötél teregető. Mielőtt az első kaszás marokszedője letette volna a fél markot, a kötélnek már ott kellett lenni, kiterítve. Utána a második kaszás marokszedője is rátette a fél markot. Ha a kéveköti utólerkte, akkor fel is kellett adogatni a kötél végét. Ha nem érte utól... hát akkor maga a kéveköti vette fel.

Így ment, és mondom, naponként változott. Mindig másik – másik.

Nyolc óra tájban volt a früstök, esetleg kalapált is a kaszás... bár nem mindegyik, mert voltak azok a jó Török-kaszák, azok nagyon jó kaszák voltak.

Akkor délben ebéd. Bementünk a pusztára, a szakácsnő megfőzte akkorra, vagy birkagulyás vagy birkapörkölt... ez volt. Mindig. Mindig birkahús.

A reggelit meg az uzsonnát, azt mindenki maga intézte, a tarisznyából.

No most... ment a vágás naplementig.

Naplementkor összehordtuk a kévéket, szembe-szembe, kétfelől, olyan

szélességben, hogy elérjük, amikor a kepét rakjuk. Mikor aztán már szabadult fel a tarló, a kaszások rakták a kepét, a marokszedők meg a nagygerelyével a tarlót gereblyézték. A kaparékot is aztán kévébe kötötték, azt úgy mondták: *kutyakéve*.

Három ágra raktuk a kepét, így kettő... aztán így egyet. A tizen-nyolcadik kéve volt a legfelső: a *pap*. Abból kihúztunk egy maréknyit, alá dugtuk a másik kéve kötele alá. De ha szelesebb volt az idő, inkább kötelelet csavartunk, avval fogtuk le a felső kévét.

Ez mondjuk befejeződött... attól függ, milyen volt a gabona... tizenegy óra körül? Akkor be a pusztába, ott bekapni a vacsorát, és mindenki ment, amerre látott, pajtába, szénába, aludni.

Hajnali három órakor jött a pusztagazda, mindig kiáltott jó hangosan: „Hány óra!” – és bújt elő mindenki, kezdte a napot előlről.

Hogy keresetben mit jelentett az aratás?

Ugye minden tizedik kepe az aratóé volt, szalmájával együtt. Ezt el is csépelte az uradalom.

Évente a kaszásnak... attól függ, persze, milyen volt a termés... jutott összesen – búza, rozs, árpa, zab – jutott húsz-huszonkettő... előfordult, hogy huszonnégy mázsa is.

A marokszedőnek, annak fele.

Egy jó aratás megadta az évi kenyeret. Meg bizony.

Kilencszázhuszonnégyig tartott az arató és a napszámos világ.

Közebejött... egy ismerkedés. Még előtte való évben a csopaki parton egy ezredes villájában szolgált a jelenlegi feleségem. Ennek az ismerkedésnek aztán lett egy élő gyümölcse is.

Így aztán nekem besegitettek a család alapításához. Legyek pesti rendőr.

Igen ám, de ahhoz katonának is kellett lenni. Akkor, ugye, a vesztes háború után nem volt kötelező szolgálat... jelentkeztem. Onnan vettek fel rendőrnek, a katonaságtól.

Pestre költöztünk. Már mint férj és feleség.

Huszonhétben megszületett a második gyerek, huszonkilencben a harmadik, akkor... harmincban a negyedik, harminckettőben az ötödik, harmincnégyben a hatodik.

Az első korán meghalt. A többiek élnek. Hét unokám van összesen... az öt gyerektől.

A rendőri élet?

A fegyelemmel kezdeném először, az volt a legfontosabb. A kötelességtudás, előjárókkal szemben. Ebbe beletartozott a tisztelgés, a tiszteletadás, engedelmség...

Mit tudom én... dohányzás. Szolgálatban a rendőr se nappal, se éjjel rá nem gyújthatott, se cigarettára, se pipára. Esetleg olyankor, ha az előjáró megengedte.

A megszólítás:... úr... alázatosan... kérem... jelentem.

Fordítva... hát, az attól függ, milyen szándékú, természetű volt az előjáró, mondjuk a tiszt, mert bizony volt olyan, aki csak passzióból is odavágta a rendőrnek: paraszt! krumpli! bugris!

A szolgálati idő leginkább úgy volt: két huszonnégy óra szolgálat, egy huszonnégy óra szabad.

No most. Őrszem szolgálat: négy óra kint, négy óra bent. De ha valami intézkedni valója, írni valója volt, az mind belenyúlt a pihenőbe.

Kezdtém a szolgálatot huszonhatban a tizedik kerület, Maglódi úton; ott szolgáltam hét esztendeig. Kocsmák... söröskocsisok, boroskocsisok... ezekkel volt tele az a rész... Nemigen volt olyan szombat este, hogy verekedés ne lett volna... az egyik rápöccintett a másik lovára... összeverekedtek.

Onnan a Népligetbe, a mutatványos térre kerültem... aztán a karhatalomhoz, aztán az Augusztá-telepre, aztán Kispestre.

Azután altiszti tanfolyamra küldtek és beosztottak a karhatalmi ezredbe... később meg német parancsnokság alá, amikor a front ideért. Gondolkoztam én nagyon, mit lehetne csinálni, de ugye öt gyerek...

Megsebesültem, légnyomást kaptam, úgy értem meg a lakásunkon a felszabadulást.

Utána megjelentek a plakátok, hogy a volt rendőrök és papok a beosztási helyükön jelentkezzenek... így: rendőrök és papok.

Azonnal jelentkeztem, ahogy elolvastam... gyülekeztünk ott lerongyolódva, összetörve, lesóványodva... hetvenkét kilóval én is, mint az ujjom, ni... Mázsáról.

A Britannia szálló előtt sorakozó. Jött az orosz parancsnok, tolmácsolták az utasítását. Megalakul újra a rendőrség. Orosz-magyar nyelvű igazolványt adtak.

Az első dolgunk az volt: dögök és halottak eltakarítása, eltemetése.

Engem az ötödik kerületbe, a Kálmán utca környékére osztottak be... a Katona József utcán egy légó-pincéből százhatvan egynéhány halott németet szedtünk ki; közös sírban, egy teniszpályára temettük el őket.

Aztán a törvényszék körül a sok lódög... be voltak oda hajtva, összezombáztatva. Aztán ahogy olvadt a hó, úgy jöttek elő a romok közt a hullák. Azt mind el kellett temetni, az utasítás az volt: ha meg lehet állapítani a személyazonosságát, akkor azt feljegyezni, beadni, ha nem, hát akkor csak azt, hogy nő vagy férfi, hány év körüli, ilyesmit.

Megindult a villamos, először a teherszállító pótkocsikkal. Hordta a hullákat a Kerepesi temetőbe. Ott voltak összesztószolva és ott lettek eltemetve.

Ez volt az első beosztásunk.

Következett az igazolás, két hétig ki volt függesztve a laktanyában a névsor, és mindenkinek a neve ott, ahol a háború előtt meg a háború alatt lakott vagy beosztása volt. Ha érkezett bejelentés – háborús bűnös, népellenes, ilyen vád –, akkor eljárás következett. Aki ellen nem tettek bejelentést, azt megidézték a Markó utcai bíróságra, és ha ott sem volt semmi, a bíróság igazoltnak nyilvánította.

Az én esetem ez az utóbbi volt.

Ugye, én a közrendet védtem, politikai szerepem nemigen volt. Tudom én, hogy a közrend védelme, az azt is jelenti: a fennálló rend védelme.

Vegyük a harmincas nagy tüntetést.

A Maglódi úton az új köztemető előtt álltam őrszemet, amikor jött a hír, hogy mi van: felfordult Pest, megmozdult a tömeg... Lehet, hogy volt már előtte is valami, készültség vagy ilyesmi, de arra nem emlékszem.

Villamosvezetők hozták a hírt... ismerősök voltak ugye mind, mert a rendőr a villamoson nem utazhatott akárhol, csakis a vezető mellett... Hozták a hírt, hogy autókat fordítottak fel a Városligetnél... meg a lovas-

rendőrnek lehúzták a csizmát a lábáról, mezitláb ült a lovon... aztán a rendőrök is kardlapoztak meg lövöldözés is volt... egy halott is, ha jól emlékszem.

Csak a hírekből tudom. Meg az újságokba, ami volt.

Előfordult, hogy engem is bevetettek, tartalék szolgálatban voltunk a Mosonyi úti laktanyában, aztán jött a parancs: föl a riadóautóra. A Király utcában röpcédulákat szórnak.

Akkor voltak ilyen politikai gyűlések, szocdem gyűlések, a Vasas-székházban, a Mémosz-székházban. Mindig volt jelen egy fogalmazó, ilyen rendőrtiszt, annak az utasításai szerint kellett eljárni. Olyanra emlékszem, hogy figyelmeztette a szónokot. De ezenkívül másra nemigen.

Hát ugye rendőr – rendőr. Az voltam, no. Így hozta a házasság, így alakította a sorsomat.

Kihirdették az igazolások után: aki akarja, kérheti a nyugdíjazását.

Kértem. Nyugdíjat ugyan nemigen kaptam... pár hónapig valamit, de mit lehetett akkor már a pénzen vásárolni.

Mindig vágytam én vissza a földhöz.

Itt van nekem ez a kétezer öl, már előtte is meg akkor is ezen laktam. Öt holdat meg béreltem hozzá. Két gyerek már nagyobbacska volt... a többi iskolás.

Volt akkoriban egy rossz lovacska is. De sok minden meg azért hiányzott. Rosszul ment.

Így kerültem az iparba.

Először egy gépgyárban, négy évig, aztán állami gazdaságban két évig. Itt én a tehenészetbe akartam menni, de az építő csoportba volt felvétel, oda kerültem. Szerencsémre.

Kedvet kaptam a kőműves munkához.

Egy építőipari vállalathoz álltam el, kitanultam a szakmát.

Utána mint kőműves dolgoztam, a nyugdíjazásig.

De a paraszti munkát nem adtam fel, ezen a kétezer ölon megvan, ami kell, gyümölcs, zöldség, szőlő, lucerna. Míg a gyerekek itthon voltak, disznót hizlaltam, minden évben kettőt. Most csak tyúkok vannak már.

Az én életem soha nem volt unalmas. Ha egyedül voltam, nem unatkoztam én akkor se. A mindennapos tennivalók annyira foglalkoztatnak még most is, hogy találok elég szórakozást.

A munkahelyen megfigyeltem az embereket: mennyit beszél, miket beszél, az egyik fölöslegeset, a másik fontosat. Hány olyan ember van, hogy nem fogy ki a szóból, de egész nap szinte semmi érték a mondanivalójában. Csupa sületlenkedés, röhögés, üres locsogás... az ilyet nem szerettem soha, legyen értelme minden napnak.

Szerettem újtásokon törni a fejemet, máig is szeretem, van egy pár. Persze, van, amit csak magamnak csinállok. Vannak olyan kapáim, aki ránéz, megijed tőle, akkora. Azt mondja: nehéz. De ha nekem az áll a kezemhez!

Ugye, én most is száz körül vagyok. Pedig nem sok a fölösleg.

Akkor voltam a legkevesebb, hetvenkettő, amikor nyugdíjaztattam magam. Valahogy a fülemre is rosszul hallottam a légnyomás miatt, egyszóval gyenge voltam. De aztán rendbe jöttem.

Kell is az erő. Jó az nyugdíjas korban is.

Nyáron van dolog bőven. Minden tizenkét napban permeteznek.

Vállalok köműves munkát is. Túlzásba nem viszem, az a megengedett évi nyolcszáz óra... néha el se érem... de, mondom, ez a kert mindig ad munkát, elgazolódik, locsolni kell... mit tudom én.

Felkelek nyáron, amikor a nap kel... nincsen is itt órám, csak nézek ki az ablakon, amikor veresedik az ég, fölkelek... mindig van mit csinálni. Locsolok, ez, az. Egyik nap megy a másik után.

Ilyenkor is előfordul, hogy könyvet veszek a kezembe, olvasgatok. Télen, akkor jobban van rá idő. Este is. Jobban ráérek akkor.

Meg aztán írogatok. Versek is... hát csak úgy, amit ilyen képzettséggel lehet írni.

Futó szemle a nálam felgyűlt *verselményein*:

Biztatás koreai bélyegek gyűjtésére. Elégedetlenkedők az öltözőben. Rosszul sikerült az évi terv. Két brigád egyesítéséről. Hóvégi hajrá, rendetlenség. Magyar Dolgozók Pártja. Május 1. (Ez mind faliújságra.)

Aratás. Hanyag silózás. Hanyag SzTK tisztviselő. Ne bántalmazza az állatokat. Használt, koszos védőruhát adtak a köműves brigádnak. Az ígértet, meg nem adott gumicsizmákról. Hazahívogató „az 1956-os forradalom után kivándorolt ifjakhoz”. Gyerekkori emlékek.

Anyjának. Feleségének.

Harminc dekás barack. Nyolcvan dekás szőlőfürt. Szüret. Kukoricafosztás. Kutyaharapás.

Több tucat vers az unokákról, az unokáknak. Nyári segítségükről, bal-eseteikről, születésnapjukra stb.

(Zsuzsikának, születésnapjára)

... Kis huncutság jól is áll,
ha még jókat is csinál,
magad és más kedvére,
senkinek sem terhére...

(Anyám halálának évfordulójára)

Emlékeid válogatjuk...

...emlékszem a kötényedre,
benne holmi maradék,
lábas, fazék – ahogy hoztad,
nem volt gond, hogy kik egyék.

Az uraság asztaláról

jutott az a maradék:

gyötörte őket a finnya!

– de nekünk osztotta szét.

A rozskenyér jaj de jó volt!

Pompos meg a bangalló!

Ahogyan azt te sütötted

úrnak is úgy volt a jó.

Ma az ember olvasva van,

vagy meddően vár szebb jövőt.

– Egy kutya e két akarat,
nem mást harap, csakis őt.
Életéből élet nézett,
halványodik a szeme...
Ez a szokás, ez a divat.
A jövőt – egye fene...

(Gondolatok kukorica morzsolás közben)

Tavasza, nyár ősz... élet, mulandóság,
s leélte életét végig a zöldelő szár.
De mi van a többirétű kabát alatt?
Levetkőzik – s nézd, mennyi szemet ad!
Erre-arra hajladoznak a karjai,
kisebb-nagyobb gyöngysorok körben és sorban –
élettelen a szár, de élnek a szemek,
kövér malac hömpölyög tőlük az ölben...

Válogatva idézem, a java sorokat. „Amit ilyen képzettséggel lehet írni”
– ő maga is jól tudja, hogy a versei nem válnak irodalomká. Az is bizonyos:
nem a szűkebb családban elérhető „sikerélményért” verselget.

Kedvtelésből? Belső kényszerből? Lelki-szellemi szükségletből?

De miféle logikája az emberi sorsnak, hogy ugyanabba a pöröly-marok-
ba olyan békés utódlással váltogatja egymást a kasza, a csákány, a fandli,
az óriáskapra, a gumibot, a golyóstoll?

„... Sok város, kis család... vagy nincs család. Pusztul az igazi fé-
szek! Csatatér sem kell, hogy elvérezzen a nép... Megnyújtott vénség, ugyan
mit érez? Nem állnak meg az évek, az Igazira vágyol? – De azt hitelbe
egy év sem ad.”

„Öregségben szaporodó nép!... Hová lettetek, édesanyák?...”

„Csillagos ég! Hát te is...? Hová lett színed, a tiszta égszínkék?...
Mi majd búzólgó dögök leszünk alattad... por, gőz, gáz sűrűsödik felet-
tünk.”

„Minden mozog: veled, alattad, feletted az időben – hányszor előzől,
mellőzől időben-térben, és mégis te leszel lemaradott, eltűnik és el is vész
veled elrohanásod...”

„Régi és új igazságok nem férnek egymástól, haragosok, mindegyik kü-
lön-külön tesz-vesz magának; talán már nem is fognak kezét. A régi esze
módján cselekszik, az új meg inkább a tetszetőségből ért. Hosszú időket meg-
élt szókapcsolatok sorban szakadoznak, pusztul a hagyomány... az Idő
majd bizonyít, de vissza már nem menthet. – Van még egy harmadik igaz-
ság, s belőle az anyaföld sugall: halk szavából az ész mitsem ért meg;
sóhajtása kárba is veszhet, ha a szív és lélek semmit sem hall belőle...
Kettőezerre sokan leszünk! De az anyaföld már most hogy gondoskodik: két-
szer-háromszor annyit ad, mint őseinknek. Vénülő nép! Amit a szedőgép el-
hagy, a szántógép beszánt, szóródik a kenyér, kifli, kalács, zsemlye a sze-
métbe, marha, disznó is válogathat... Úrrá lett az egyke, az egyse, de a
kettőcske is mit ér? Múlnak az évek – egy sem fiatalít... Úgy szép az
élet, ha belőle is élet fakad. Jogtalan az a jog, mely pontot tesz elébe...
Szocializmus az, amelyben a legtöbb ember békén megfér. S aki nem illően

vállal, magának is ront, a köznek is... Arra kaptad az időt, hogy magadból add tovább..."

...Savanyodik az ózon, stroncium gyötri ifjak csontját, bioszféra, atmoszféra mérget lehel."

...A cél nem viaskodik a célozókkal."

Elhagytam a hetvenet. De még nem lehet panasz, míg megyen a *kőműves-torna*.

Egy kisméretű téglára egy másikat rátenni keresztben, de le ne billenjen. Aztán annak a végére még hármat vagy négyet odatenni, s ennek az elsőnek a végét félkézzel megfogni, felemelni.

Erős, edzett karok kellene hozzá.

Tulajdonképpen ezzel mérem én azt, amikor majd nem bírom. De tényleg.

Amikor ezt már nem bírom megcsinálni, akkor tudomásul veszem, hogy öregszek.

Addig nem. Addig csak a fejem árulja el, hogy elment az idő.

De mit mondjak? A mama – a feleségem – tizenegy évvel öregebb. No... meglátszik-e rajta?

Csak a keze árulja el, hogy... hát igen, tetszik látni, a keze. Ilyen egy *nem dolgozó nőnek* a keze, túl a nyolcvanon. Mert őrála mindig azt írták az újságok, hogy: „nem dolgozó nő”.

Kéremszépen – tíz év alatt született az a hat gyerek.

És máig. Nem létezik, hogy ne ő kelne fel előbb... süt-főz, örül, ha van kinek.

És megyen ám a piacra. Innen, a világ végéről jár be piacolni. Hajnali négykor már fölkel, és megyen.

*

A szegényparasztság mélyrétegeiből, a sokat emlegetett három millió koldus közül került a rend – és a rendszer – fegyveres őrei közé S. István. Amikor a legénykori aratásról beszélt, nekem József Attila csudálatosan tömör sora motoszolt a fejemben: „Magával kötve, mint a kéve...”

És mégsem érzek törést – „deklasszálódást” – az életpálya ívén, amikor a húsz éves rendőrködést húsz esztendő munkás élet követte. Ugyanaz az ember maradt, „új beosztásban”.

És a nyugdíjas évek? Ha netán a demokratikus rendőrségtől nyugdíjazták volna – nem ugyanígy forgolódna most a kertjében, súlyos kapáival? Engedve élete legerősebb vonzásának, s visszatérve a földhöz, a kerthez, a természethez, a szabad levegőhöz.

És nem ugyanígy permetezné környezetére a resignált, szelíd bölcselkedést s az önkiszolgáló lírát pöröly-súlyú kezében a golyóstoll?

Felejtés

*Tengered alatt az ólmos lebegésben
tátogás az értett szó,
felszálló gyöngyzuhatag az ének.
Elszakadsz önmagad élő buborékától,
nyugszik az ér-köteges kéz,
kicsi árnyékába húzódik a mozgás,
volt birtokod története –
ház építése, magvetés,
a bújkálás haja-sátorában,
ruhátlan páros forróság.*

*Az első halál naponta új kapu,
oszlik vagy megáll,
valaki tornyot rak egy nép fölé.
A szó, a gyöngyzuhatag
– szélverte, éles cseppek,
jólelkű, szép eső –
adott búzát,
lovaknak édes füvet,
Napot forgató tükröt a telt vederrel.
Szülöttünk, a beszéd fogott össze mindent,
mész a csontokat,
hegyet, földnek morzsáit.*

*Pontos térkép vagy, öregedés,
mind gazdagabb tenyeredben a részlet,
az egymást elfedő.
Azt is tudod, amiből kimaradtál egykor,
lobogd hát körül utolsónak felejtés udvarát.
Itt a túlélők, a többek,
a könnyűbb serpenyő,
ott a végleges, a csukott világ,
de soha nem kértded, rossz küszöb, a jövőt,
ami túl rajtad következik.*

Program

„és ha elválasztod a jót a hitványtól,
olyanná leszel, mint az én szájam...”
(Jeremiás 15.19.)

Nem szólok: üzenek.

Viszonyulok: közösség.

Iszonyulok: jég.

Visszanyulok. Már. Még.

Száznolcvan fok előre. Fölöslegeket kidobni.

Cselekedeteik által terelve. Túl. Magammal azonosan.

Kitűztem magam a háztetőre. A víztetőre.

Vizválasztó. Katalizátor és lakmusz.

Átfúj rajtam a szél. Maradok. Szemben.

Az adott helyzet szerinti tolerancia: előállítva.

Fogak közé lapátolt üvegszilánk: pépessé rágva.

A halál kibiztosítva. Rekviem vissza a feladónak.

Szájad mint a bizonyosság. Szájam a szájad. Ne szánjad.

Hitem taposott hatalom. Hatalomtalan tekintet.

Akaratod akarom. Tied.

Ami enyém elviheted. Átfúj rajtam a szél.

Maradok bizonyosság. Nektek. És üzenek...

Ti vagytok a szám. Vagyok akár a szájakatok. Várjatok.

Gyermekszagokkal álmodó

*Éjszaka rányitni csöndben az ajtót
meztelen lábbal a lábához osonni
fölhajtani hasáról az apróra gyúrt
takarót és puha szagát hajáról
fölszagolni inyedig és kezébe csúsztatni
kezed és félreszuszogott ujjai mögött
belenézni szemei alá álmában látni
gyermekedet*

*föülülműl vagy fölér sokféle gerjedelmet
csöndet madársuhanást vörös dinnyeevést
nyáladba keveredett hajával álmodsz
neszezését párnád alá gyűröd
azonosulsz egy valaha kigondolt
tekintet megtestesült történelmével*

Megcsókolni az utat

*akinek holtjait kitakarta a hold
akit a hajnal siráson kapott
aki ha hazáját kereste
házát nem találta
aki kardvirágot nyelt
és a semmi is ráégett körmére
úgy táncolt úgy énekelt –*

*az nem csak szavakkal van immár
körülvéve*

*akinek bokája ördögcérnát rugott
akiért fölcicomázták magukat
a májusi fák és dülőutak arcát
szép havakba Karácsonyok mosták
akivel földig hajolt a bogáncs
hogy beléborzongtak tócsák
aki előtt leszórták szoknyáikat
harmattól hímes margaréták
s kondultak benne rétek*

*aki elől úgy futott a bánat
mint elsőkaszás elől fürjek
aki istállók ölében eljátszott
attól lett ilyen kölyökkrisztus
akit fölöklelt már bakonyi szél
és súlya alatt kettétörött a tél*

*annak nem maradt más hátra –
lábon kell kihordani a város
tüdőgyulladását*

SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN

1976. ősz

Fejes Endre *Cserepes Margit házassága* című művében az író kelti életre az alakokat, s így azonnal feltámad az asszociáció: vajon a pirandelloi téma új variációjáról, vagy gide-i regény regényéről van-e szó? A *Hat szereplő szerzőt keres* és *A pénzhamisítók* arról szól, hogy a képzelt alakok jelleme másfelé viszi a történetet, mint amerre az író eredetileg akarta.

Fejes Endre Írója azonban elsősorban az alakok egyéniségében jelentkező társadalmi jelenségekkel küszködik. Cserepes Margit, Vitok Pál, Dorogi Zsuzsánna mai valóságunk különböző társadalmi tendenciáját testesíti meg. Cserepes Margit tiszta, becsületos, lobogó érzelmekre vágyódó munkáslány, aki azonban nem bír „kurvatermészetével”. A szó nem csak konvencióból került idézőjelbe; a lány csupán kacérkodik, a férfiakat örjíteni akarja, és semmi többet. Az Író összehozza Vitok Pállal, a tisztakezüvel, aki vadul féltékeny, s nem bírná elviselni, hogy megcsalják, meg kell tehát ölnie feleségét. A házasságtöréssel és gyilkossággal a közönségnek tetsző drámát írna, s mivel hősei munkások lesznek, művét a felettes hatóságok is szívesen fogadják. A gyilkosságból nem lenne grand guignol, mert a fiúban összesűriti a munkásosztály legjobb tulajdonságait, Cserepes Margitban pedig a lumpenproletári, vagy kispolgári magatartások egyikét. A történet első értelmezése az is lehetne, hogy Vitok Pál ezt a magatartást ölné meg a lányban. A dráma harmadik alakja, Dorogi Zsuzsánna gátlás nélkül szolgálja ki az öreg férfiak szexuális igényeit, anyagi ellenszolgáltatásért. Ám ő is tiszta életre vágyódik, a pénzt lakásra gyűjti, mert tudja, a szerelemhez, a boldog házassághoz lakás is kell. A mű végén Vitok Pál nem öli meg Cserepes Margitot, hanem elveszi Dorogi Zsuzsannát; a Vitokban megtestesített tartalom valóban az anyagi jóléttel „házasodott össze”.

A „képlet” persze nem ilyen egyszerű. Cserepes Margit kispolgári vonása pusztán annyi, hogy örjíti a férfiakat, egyébként tiszta. Még férjénél is igazabb, végül is Vitok Pál nem vállalja a lakástalanságot.

Úgy gondoljuk, a mű és az alakok jelentése azon múlik, miképp értelmezzük az Írónak azt a szándékát, hogy a történetet Cserepes Margit megölésének irányába terelje, s hogy ez mégsem következik be. Értelmezhető úgy, hogy az Író mindenképpen sikert akar, de hősei meggátolják, mert jellemüket rosszul képzelte el, elsősorban Vitok Pálét. Ekkor az alakok és a valóság az „Írókámát” oktatja ki. Ám az a magyarázat is lehetséges, hogy Cserepes Margit megölése azért lenne hazugság, mert fejlődésünk egy szakaszában a Vitok Pálok az anyagi jólétet választották. A valóság ekkor is erősebb az Író eredeti tervénél, de ekkor ő bírálja ezt a magatartást, amit dühösen és csalódottan lát kibontakozni.

Véleményünk szerint a drámában mindkét értelmezés lehetősége benne rejlik, s ez nem gyöngíti, hanem erősíti a művet.

A 25. Színház előadásának több, és a végső hangsúlyos pontja az első értelmezést bontja ki. Csikos Gábor, aki egyébként eléggé külsőséges eszközökkel állítja elének Vitok Pált, utolsó mondatát az Írónak mondja: „... Úgy gondolta börtönbe küld? Leszúrom a feleségemet? Vagy a szeretőjét? Kit szúrjak le? Nem csalt meg soha senkivel. Istenem, Istenem csakugyan verébnek nézett?” Csikos Gábor a legutolsó mondatot úgy mondja, hogy az általa megformált alakban megjelenő magatartást maradéktalanul pozitívvá teszi. És ezáltal a jellem, az egyéniség lec-

kézteti az írót, s nem az író leplezi le a társadalmi mozgásirányt. Az utolsó mondatokkal nemcsak a színjáték végén keletkezik zavar, hanem visszafelé is kijelöli a kritikus pontokat. Az írott műben sincs eléggé megindokolva, miért, mi okból hagyja ott Vitok Cserepes Margitot, s miféle erők viszik Dorogi Zsuzsannához? Marsek Gabi halványan, rengetegszer látott színészi eszközzel formálja meg ezt a lányt, s nemigen hihetjük el neki, hogy azért gyűjt lakásra, hogy igazi szerelmével boldog lehessen. Vitokba a féltékenységet nemcsak az író látja bele, Cserepes Margittal kapcsolatban ő maga is sok jelét adja. Hogyan képzelhető hát el, hogy ez a kegyetlen féltékenység épp ezzel a lánnyal nem lobban fel benne? A kérdések persze nemcsak a jellemek hitelét érinthetik, hanem az általuk hordozott társadalmi mozgásirányok színjátékbeli megjelenítését is. Valóban ennyire pozitív lenne Vitok Pál, ahogyan a rendezés és Csikos Gábor láttatja?

A dráma szöveetének fő szálához tartozik Egri Zoltán alakja. Társadalmi alapját tekintve mindenkinél pozitívabb, s minden valószínűség szerint ő a jövő. Ő az egyetlen, aki nem „dől be” Cserepes Margit ugratásának, s ő képviseli az íróban meglévő hamis értelmű sikervágygal szemben a legértelmesebb magatartást és gondolatokat. Nagy Sándor Tamás ifjúi tűzzel, hittel, de nem túlságosan mélyen formálja meg.

Vitok és Cserepes Margit első közös „lakása” albérlet, egy szobában Horváth úrral. Ez kitűnő alkalom az ifjú asszonynak, hogy Horváth urat is ugrassa, s a férfinak, hogy szaglásszon az asszony után. Horváth úr konkrét múltja bizonytalan, a társadalmi tartalom azonban nem: ő a múlt romboló, hazugsággal, önzéssel, álértékekkel és jó agad szentimentalizmussal itt élő maradéka. Gera Zoltán igen jó figurát, de csak figurát teremt. Az alak teljes mélységével valószínűleg azért maradt adós, mert alakja csak a dráma gondolati szálába épült szervesen, de a fő eseménysorba esetlegesen. Minden megtörténhetett volna nélküle is.

A valóságból ismerős, kitűnően felépített gesztus- és mozgásrendszerrel ábrázolja Jobba Gabi Cserepes Margitot. Alakítása akkor igazán kitűnő, amikor a lány őszinteségét, becsületességét mutatja meg, s kevésbé, amikor kacérkodó természetét. Ez utóbbi megjelenítésében sok a külsődleges vidámság.

A dráma szerkezeti középpontjában az író áll. Ő jeleníti meg alakjait, konstituálja a helyzeteket. Garas Dezső az írónak ezt a bensőleg is „szervező” funkcióját kitűnően oldja meg, s alakítása remekül fogja össze az egyes epizódokat. Íróját azonban inkább az alakokkal, a jellemeikkel való birkózása jellemzi, mintsem a társadalmi mozgásoknak olyan irányulásaival, amelyek nem meggyőződése szerint valók.

A színjáték középpontjában azonban Töröcsik Mari „mindenki Mamája” áll, a kitűnő színészi teljesítmény miatt. Egyébként is: Fejes Endre benne hozta létre legmaradandóbb alakját. A nagy anya, a családért szívósan küzdő és azt összetartó, a mindenkit kiszolgáló, a mindent megértő és a megértéssel a legnagyobb benső erőt kölcsönző alak – legalábbis az eddigi ábrázolásokban. Fejes Endre valódi, de már sablonná merevedett tulajdonságokat elhagyta. Ehelyett megformálta az ugyan sok mindent megértő, de a maga életjogait is követelő, nem csendesen sirogató, hanem vagy gunyoros megjegyzéseket tevő vagy indulatosan kitörő, de mégis mindeneket magába foglaló anya alakját. Töröcsik Mari nagy tehetségével nemcsak a megírt Mama mélységeit mutatja meg, skálája még ennél is szélesebb. Minden düh- vagy indulatkitörésében ott van a nagy szeretet, miként ahogy a keménység minden szeretet-megnyilvánulásában. Mama-alakja az élet mélységes ismeretéről, de megértéséről, és mégis differenciált szemléletéről tanúskodik.

*

A Pesti Színházban Déry Tibor *Kedves bópeer...!* című regényéből készítettek színjátékszöveget. A dráma és a színjátékszöveg között lényeges különbségek vannak; az előbbi önálló irodalmi műnem önálló esztétikai értékkel és mint ilyen válik egy színjáték részévé; az utóbbi kizárólag a színjáték egyéb – a beszéden kívüli – összetevőinek együttesében kapja meg értelmét.

A színjáték elején – feltehetően a rendező munkatársai – az író szobáját rendezgetik, majd a rendező és Major Tamás világítópróbát tartanak. Aztán Bulla Elma is megjelenik, s a bevezető dialógusokat vele váltja Major Tamás. Ebből kiderül, hogy a most megjelenítendő történetet már többször előadták. Bulla Elma egy cipőt is felpróbál, s megjegyzi, jó lesz majd Zsófinak. Az elején így Major Tamás még nem teljesen az Író, Bulla Elma még nem a házvezetőnője, hanem mindketten még önmagukkal azonosak.

Közhely, hogy a dráma, a dialógusforma következtében, minden eseményt mint most, a jelen időben folyó eseményt képes megjeleníteni. Az epika viszont, lévén, hogy elbeszélés, csak múltbéli eseményt mesélhet el, mert elbeszélni csak már megtörtént dolgot lehet, úgy, hogy az elbeszélő emlékeiből idézi fel. A bevezető jelenet egy elbeszélés megkezdésének pillanatát érzékelteti. Ez a probléma azonban összefonódik egy másikkal.

A trivialitásig leegyszerűsítve a *Kedves bópeer...!* cselekménye annyi, hogy egy országos hírű író fokozatosan rádöbben öregedésének folyamatára, beleszeret menyé fiatalágának jelenlétébe, majd erről az átszellemített szerelemről is lemondva, tudatosan vállalja, amitől eddig irtózott, az öregséget. Az öregedés lassan, észrevétlenül kezdődik. Az író egyik dolga épp az, hogy az észrevétlen, öntudatlan folyamatokat a tudatosság szintjére emelje. A regénybeli író példamutató öntudattal rendelkezik, biztos kézzel csippenti ki a sok-sok életjelenség közül az öregedés jeleit. A regény lényegében arról szól, hogy az író miként viszonyul saját öregedésének jeleihez és tényéhez, s így ezt, s nem a jeleket-szimptómákat építi eseményorrá. Ám minden dráma emberek közötti megvalósuló viszonyrendszer ábrázolása, s nem az egy embert ért hatások közötti vonatkozásoké.

Kölcsönös viszony a regényben is csak az Író és Zsófi között van. A többiek – Katit, a menyét is beleértve – csak hatnak az Íróra, s ezt a hatást látjuk; azt azonban nem érzékeljük, hogy az Író hogyan hat őrájuk. A regényből készült színjátékszöveg éppen ezért képtelen lenne a külvilág eseményeit, vagy az Író öregedésének jeleit mint eseményt egymásba kapcsolni. Így szükségszerűen növekszik meg Zsófi alakja. Ő majd arra is szolgál, hogy „kiszolgálója” legyen az író asszociációinak. Az Író emlékezik eseményekre, apósáéknál tett látogatására, arra az ifjú hölgyre, akinél először mondott csütörtököt, írókollégáira, sőt: menyének házában való megjelenésére. Az emlékezetben megjelenő alakokat Zsófi „kormányozza” be a megfelelő pillanatban. A megjelenő alakokra az Író itt éppúgy nem lehet hatással, mint ahogy a regényben sem. De mivel a színjátékban élő személyekről van szó, e rájuk tett hatás nélkül nem létezhetnek. Így azonban csak színészi reagálások lesznek, s nem az alakra tett hatások és azok következményei.

A színjátékszöveg akkor lenne önmagához következetes, azaz akkor lenne dialogizált formában megjelenő epika, ha az Író és Zsófi jelenetét ott és úgy kezdené, ahová a színjáték végére megérkeznek. Mivel azonban – s így fonódik össze a két szál – színészek elevenítik fel a többször eljátszott történetet, a szöveg mindenképp színjátékszöveggé válik úgy, hogy sem epika, sem dráma nem lesz.

Bőven ismert az is, hogy a színjátékszövegek csak a színházművészet egyéb összetevőivel együtt válnak mondanivalóval telítetté. Mindebből az következik, hogy a kétféle szöveg között lényegében és jellegében vannak alapvető különbségek. A színjátékszöveget mindig élő személy mondja, s mindig valakinek. Ha a színész monológot mond, az odaképzelt másik önmagának mondja. Ezért szükségszerűen létesülnek eleven emberek közötti viszonyrendszerek, s az ebben elhangzó szöveg alapvetően más, mintha eleven helyzeten kívül hangzana el.

Ha mércéül a regény szövegét vennénk, hibának minősíthetnénk, hogy Major Tamás Író-alakja az öregedés szimptómáit és jeleit *nyomozza* saját magában, s hogy csak a színjáték egy-egy pillanatában jelenik meg az egész regényt átszövő, pompásan megírt önirónia. De amit a regényben az író tud és közöl, azt az emberi testtel létesült helyzetekben nem lehet csak közölni, mert unalomba vagy érdektelenségbe fullad. Fel kell fedezni, rá kell jönni, hogy melyik jel mutatja az öregedést. Major Tamás „nyomozása” így a színjáték törvényszerűségeiből szervesen

fakad. S az is, hogy az önirónia csak ritkán jelenik meg. Színjátékban ez csak akkor válhat hitelessé és valódivá – és nem olcsó szellemeskedéssé –, ha már láttuk, megismertük azokat a tényeket, amelyek alapot adnak rá.

Mindezekből következően nem csoda, ha a Pesti Színház előadása Major Tamás produkciójává válik, s ha azt mondjuk: alakítása a színjáték törvényszerűségeinek következtében akkor igazán jó, magasrendű, amikor öregedésének jeleit nyomozza. Itt létesül igazán helyzet, amelynek vektorai vannak. Pompás – az egyébként kitűnő karakterfigurát teremtő – Pethes Sándorral való jelenetében, amikor apósa morzsasöprögetésében saját mozdulatainak forrását, s öregkori fukarságát fedezi fel; illetve az irodalomban nem a tollával érvényesülni akaró ifjú író-hölgygel való jelenetében. Az önirónia is itt bukkan fel, s a színjátékban itt is a legszervebben. Nem véletlenül, mert ekkor látjuk meglevenedve azt a jelenetet, amely tényszerű alapot ad az öniróniára. Az ifjú hölgyet alakító Bánsági Ildikó sokkal teljesebb alakot formál, mint amennyit a regényből átmentett szövegei engednének. Kitűnőek viháncolásai, kacarászásai, apró mozdulatai.

Az is szükségszerű, hogy Bulla Elma legemlékezetesebb pillanatai azok, amelyek valódi színjátékbeli helyzetekben születnek: épp ezen ifjú hölgy megjelenésére való reagálásai, gesztusokban, hanghordozásban megnyilvánuló véleménye a hölgyről és az Író ezen esetéről; illetve, amikor viszonya megfordul az Író menyéhez, Katihoz. Mindegyik esetben két emberhez, két magatartáshoz kell viszonyulnia, s mivel az emberi testtel létesült helyzetek itt gazdagok, a színészi alakítás is itt virulhat ki.

Valószínű, hogy Bánfalvi Ágnes alkatánál fogva sem igen alkalmas Kati megformálására. Minden színész szükségszerűen él testi adottságaival is. A fiatal, egyébként vitathatatlanul tehetséges színésznő túlságosan magas és így túlságosan jelen van ahhoz, hogy csak jelenlétébe, az Író szobájába és lelkébe ki-besuhanó lényébe lehessen beleszeretni.

Ha az elhangzó szöveg színjátékszöveg és nem dráma, a néző rendszerint a színészi alakításokra emlékszik igazán. Ebben az esetben is ez a helyzet.

*

A. Gelman *Egy ülés jegyzőkönyve* című drámája – véleményünk szerint – az utóbbi évtizedekben világviszonylatban is az egyik legjobb dráma. A Nemzeti Színház előadása pedig a színészi alakítások és az együttes munka tekintetében régen látott magas szintet ér el.

Korunkban kétségkívül megnőtt az az igény, hogy a történelem és a társadalom mozgásirányainak művészi megjelenítését az egyéni életek egészen konkrét, tényyszerűségükben feltárulkozó formáiban láthassuk. A. Gelman műve csak látszólag dokumentumdráma; az előbb említett igény és a nagyszerűen kimunkált drámaművészet megvalósult szerves egysége.

A nagy drámák tere sohasem véletlen. A műnem az élet alapvető mozgásirányait ragadja meg, ott „ahol” a történelem és a társadalom alakul. Szocialista társadalomban a munkahely és a legfontosabb döntések színtere, a pártbizottság az a két „tér”, ahol a legfőbb mozgásirányok adekvátan megragadhatók. Persze mit sem ér a legjobban megválasztott tér, ha nem válik drámai erőterré. A drámai teret olyan emberi viszonyrendszerek alkotják, amelyek sűrítik a társadalom mozgásirányait, ezért lesz mindig „erőtér”, s nem mivolta, hanem milyensége a fontos.

Marton Endre kiváló rendezésének első mozzanata, hogy telefonok csörögnek, mintha száz volna belőlük. Az izgatottságot, türelmetlenséget, rendkívüliséget jelző színjátékbeli mozzanat különleges eseményt exponál: egy brigád megtagadta a prémium felvételét. Az okot senkinek nem mondják meg, csak a pártbizottság ülésén hajlandók beszélni róla. A termelés, a munka során felbukkanó kérdések szükségszerűen kerülnek a pártbizottság elé.

Az ok látszólag egyszerű: az építkezésen sok az állásidő, amivel a teljesít-

ménybérben dolgozó munkások keresete jócskán csökken, s ezt a prémium sem egyenlíti ki.

A dráma cselekményének megkezdése előtt kialakult szituáció olyan viszonyrendszer, amely – szemben például az állapotnak nevezhetővel – nem mehet tovább változatlanul az időben, az emberek közötti viszonyok egész rendszerének változnia kell. Amikor a Potapov-brigád megtagadta a prémium felvételét, valódi drámai szituáció keletkezett. A szituáció Potapov és a benne megtestesülő társadalmi mozgásirány körül szerveződik. A mű az így értelmezett középponthoz való viszonyokról, s e viszonyok némelyikének változásáról szól. A pártbizottság ülésén mind jelen vannak azok, akiket a megtagadás oka érint, akik tehát a viszonyrendszer alkotóelemei, s akikben a társadalom egyéb mozgásirányai testesülnek meg. A Gelman műve azért kitűnő, mert alakjaiban a társadalom mindegyik lényeges mozgásiránya jelen van, s egyiket sem kettőzi meg, s mert mindegyiket teljes emberi mélységben ábrázolja.

Az első Komkov, egy másik brigád vezetője. Az első „magyarázatot” is ő adja: keveslik a prémiumot, s így akarnak többet kiereszokolni. Szersén Gyula igen jól formálja meg a csak az önmaga brigádjára gondoló, erőszakos embert. Módszereit is elmondja, amellyel az ő brigádja számára megszünteti az állásidőt: éjjel veri fel a betongyár vezetőjét, ha nála nincs beton. Szersén a hiú, erőszakos, szűklátókörű, és éppen ettől nagyképű embert mutatja meg.

Ljubajevről, a személyzeti osztály vezetőjéről A. Gelman megjegyzi: „úgy érzi magát az üléseken, mint hal a vízben”. Szokolay Ottó örökké mosolygó, sima modorú embert farag. Hazai vizeinkből is jól ismert az a hal, aki azt hiszi, azzal szolgálja a fejlődést, ha állandóan a „van egy javaslatom, elvtársak”-kal a közeputat keresi. Az efféle közep utak csak mindent elodázó közhely-megoldások. Szokolay Ottó kitűnően és fokozatosan láttatja meg alakjának valódi arcát, az újnak veszedelmes akadályozóját.

A prémium elutasításának természetesen mélyebb okai vannak, s ezt Potapov csak lépésről lépésre tárja fel. Madaras József sok vonással, színnel dolgozza ki alakját. Az elején izgatott, mert a pártbizottságon van, de mindig okos és határozott, s fel sem merül benne, hogy a „bőrét féltse”. Mivel a középpont körül felépülő szituációt ő teremti meg, mindenkire „rákényszeríti” a hozzá, illetve a benne megvalósuló társadalmi mozgásirányhoz való viszonyulást. Madaras József egyértelművé, vitathatatlanul hitelessé teszi, hogy van, létezik olyan ember, akinek számára a szocializmus építése már nemcsak indulat, emóció, szeretet, hanem mélyen felelősségteljes gondolat és okosság. A prémiumhoz úgy jutott a vállalat, hogy elérték: eredeti tervüket – objektív nehézségekre való hivatkozással – a főhatóság csökkentette, s ezt teljesítették túl. Mivel nemcsak lelkesedés él benne, nem lehet neki bebizonyítani, hogy a nehézségek objektívek (ami egyébként mindig egy *másik* vállalat rossz munkáját jelenti), ha vannak hibák, majd még erőteljesebben dolgoznak ezután, hogy ne legyenek. Madaras Potapovjának ugyanis társadalmi tapasztalatai vannak. A prémium megtagadása csak azért kellett, hogy komolyan vegyék azokat az adatokat és számításokat, amelyeket az ülés elé tárnak, hogy azokból szükségszerűen kelljen következtetéseket levonni. A brigád bebizonyította: valóban voltak anyagellátási zavarok, de a tervet a rossz munkaszervezés és a nemtörődomség miatt nem tudták teljesíteni.

A legnehezebb helyzetben Batarcev, a vállalat igazgatója és Ajzatullin, a tervosztály vezetője van. Avar István Batarcevje a kitűnő művész újabb nagyszerű alakítása. Sikeres vállalatvezető, a színjáték elején energikus, magabiztos, egyáltalán nem fölényeskedő, igazi vezetőt állít elénk, aki minden szempontot hajlandó meghallgatni és figyelembe venni.

Potapovnak egyetlen ember nem ad soha, semmiben igazat, Ajzatullin. Agárdi Gábor hiúnak, sértődékenynek, agresszívnek mutatja alakját, aki az egész vállalatot szeretné a háttérből irányítani. Egyetlen hamis hangja sincs, sőt egyetlen közhely megoldása sem, még a tervosztály vezetőjének fölényességét is mélységében tudja megmutatni. Azt érzékelteti, hogy kitűnő szakember, akinek felelős-

ségérzete azonban csak a vállalat érdekeiig terjed. Természetesen azonnal észreveszi, hogy az adatok jó része az ő osztályáról került a brigád kezébe. Agárdi alakja ekkor az egész manővert az ő személye elleni támadásnak érzi. A számítások ellenőrzését azzal akarja elvégeztetni, mert abban bízik, aki azokat az ő tudta nélkül adta ki, Milenyinával, a legjobb közgazdászukkal.

A fiatal lányt a brigád embersége, valódi közösségi összetartozást sugárzó ereje ragadta meg. Ronyecz Mária ebben a zavart, szürke, magányos, egyáltalán nem bátor, de mégis alapvetően tisztességes lányban kitűnő művészi képességének újabb megnyilvánulását adja. A lány egész eddigi életét szemvillanásnyi idő alatt megérezkelteti, még talán azt a szobát is látjuk, ahol egyedül él. Igazolja a számítások helyességét, amelyekkel Potapovék pontos határvonalat húztak az objektív nehézségek és a rossz munkaszervezés között.

S most már előállhat Potapov a javaslattal: a főhatósággal állíttassák vissza az eredeti tervet és fizessék vissza a prémiumot.

Az ezt követő vitában mindenki felszólal, s A. Gelman művészete itt ismét megmutatkozik. A társadalmi mozgásirányokat mindenki egész emberi mivoltát megmutató módon jeleníti meg, amikor szavazatának okát és motívumait elősorolja. Kiderül, Komkovot csak a pénz érdekli, Ljubajev csak langyos mosolygó, sehová nem vezető „középut”, ők nemmel szavaznak. A pártbizottság tagja Matrosilova, a darusnő, akit Pápai Erzsi kissé halványabban alakít, sokszor közhelyvidámsággal. Daruja sinen jár, a sín és a fegyelem analógok, szavazata: igen. Frolovskij, a fődiszpécser az egyetlen, aki elejétől fogva tudta, mi fog következni. Fia tagja a brigádnak, s előző éjjel nagy vitába keveredtek. A fiú meggyőzte apját, aki eddig mindenben, mindig Batarcevnak adott igazat. Raksányi Gellért remekül érzékelteti az elején, hogy ő mindent tud, s pompás színészi pillanatot, amikor fiával való vitáját megeleveníti. Igennel szavaz, míg Ajzatullin nemmel.

Hír érkezik, hogy a brigád egyes tagjai mégis felvették a prémiumot. A pártbizottság titkára ekkor lesz először aktív: ettől függetlenül folytatni kell a vitát.

Az ülésre meghívták annak az építésvezetőségnek a főnökét, ahová Potapovék közvetlenül tartoznak. Csernyikovnak is van tágabb háttére: ellentétben van a tervosztály vezetőjével, s feltehetően ezért nem nevezték ki főmérnöknek. Valamiféle áltisztesség azt kívánná, hogy ő épp ezért ne szólaljon Batarcev ellen, hiszen az álobjektivitás elfogultságot tulajdonítana neki. Pathó Istvánnak csak annyi színészi lehetősége van, hogy elmond egy múltbeli eseményt, mert Csernyikov természetesen megszólal, igazolván, hogy a személyes ellentét csak a kisszerű embereknél jelent elfogultságot. Ebben a rövid jelenettrészen is kitűnő Pathó István.

A. Gelman drámája ezen a ponton ismét nagyon lényeges, új életjelenségeket ragad meg. Batarcev tudta, hogy az építkezés megkezdéséhez nem volt meg minden technológiai feltétel, s nem is akarta elkezdni. Csernyikov azonban elmondja, hogy nem igazán nem akarta, „Inkább azt akarta, hogy ne akarja”. Mikor Batarcev kételyeit előadta, a főhatóságnál vállalt veregették, s azt mondták, nem baj, majd minden rendbe jön. Avar István nagyszerű alakításából sugárzik a dráma egyik lényeges mondanivalója. Magatartása, szemléletmódja a szocializmus építésének korábbi szakaszaiban volt szükséges és ahhoz adekvát, amikor mindent lelkesedéssel, akaraterővel kellett és lehetett megoldani. De mára a tervszerű, pontos munka feltételei megértek. A szocializmus ügye iránti lelkesedésből mindent emocionálisan, lendületből, feltételek nélkül vállaló magatartást fel kell hogy váltassa a felelősségteljes tervezés és előre való gondolkodás. Batarcev annak idején a főhatóságon nem állította elére a dolgokat, ahogyan Potapov fogalmazza, s ahogyan ő most teszi. Kiderül tehát, hogy amíg olyan nagyon sokan félnek, a dolgok elére állítása nem rosszértelmű „feszültségeket” eredményez, hanem megtisztítja a jövőbe vivő utat. Könnyű megoldás lett volna, ha Avar István a színjáték elején olyan emberi magatartást mutat, amely mögött okvetlenül valami negatívumot éreztünk volna. Hiszen nem negatív, hanem olyan vezet, akinek egyénisége a már megszűnt feltételekhez illet, s akinek az újakhoz kellene magát hozzáalkalmaznia. Kiválóságát bizonyítja, hogy ráébred erre, s megszavazza Potapov ja-

vaslatát. Avar István a legremekebb színészi megoldással járhatja végig alakja útját.

A legnehezebb színészi feladata Kállai Ferencnek volt. Szolomahin párttitkár az egész ülésen alig-alig szól. Ő az egyedüli, akinek nincs prekonceptiója, s aki Potapovék valódi mozgatóerejét akarja felderíteni. Látszólag csupa vezércikkszólamot mond: „A terv indokolatlan módosításával magát a szocialista verseny fogalmát tettük kétségessé”; „Mi a Szovjetunió Kommunista Pártjának tagjai vagyunk, nem pedig a 101-es számú építővállalat pártjának tagjai” stb. Mondatai azonban az adott helyzetben magasrendű szocialista gondolkodás- és magatartásmód megnyilvánulásai. A cikkszerű szólamok nem tartalmuknál fogva cikkszerű szólamok, hanem csak emberi és művészi hitel nélkül. Kállai Ferenc egész idő alatt figyel, együtt él az események, vélemények hullámmásával, az esetek többségében minden szóbeli megnyilvánulás nélkül. Még „némán” is a színjáték főszereplője, s teljes embert formál. A dolgok igazságára és nem „valódiságára” figyel, nincs benne semmi vezetői fontoskodás. Amikor megszólal, nem azt érezteti, hogy szavainak súlyt és igazságot az ő funkciója ad, hanem azért kell nyomtatékkal figyelembe venni, mert ő látja legmélyebben az igazságot. Kállai Ferencből nyugalom, erő, biztonság és magasrendű értelem árad. Ezen magatartásból fedezi fel, hogy Potapovék brigádjának egyes tagjai azért vették fel utólag a prémiumot, mert nem bíznak abban, hogy brigádvezetőjük igazságát a pártbizottságon elfogadják. Ezért teszi fel újra, ebben az új helyzetben szavazásra a javaslatot.

Batarcev a dráma közepén hangsúlyozza, számára az egyik legfontosabb dolog, hogy a párttitkár és ő mindenben egyetértsenek. S Avar István hitelessé teszi, hogy az egyetértés fordítva következik be, mint ahogy ő gondolta. Nem Szolomahin véleménye változik, hanem az övé. Az ő szavazatán múlt, hogy szöbbséggel elfogadták Potapovék javaslatát.

Marton Endre láthatóan arra törekedett, hogy tökéletes össz munkát teremtsen meg, hogy ezt a nagyon fontos társadalmi problémát a színészek kollektív játéka emelje magas művészi szintre. S valóban ritkán látható, tökéletes összhang és színészi együttes-játék valósult meg. A néző feszülten figyeli és éli a társadalmi lényegről szóló drámát, s ámulva élvezi a színészek alakítását.

MŰVÉSZETI KÖNYVSZEMLE

A NŐ A MŰVÉSZETEK BEN

Érdekes és bizonyos sikerrel albumsorozatra vállalkozott a német után a magyar könyvkiadás. A kötetek a képzőművészetek szépen reprodukált példáival mutatják be egy-egy művelődéstörténeti vagy földrajzi egység, történelmi kor „nőkul-túráját”. Olyan szociológiai témaköröket, amelyekről írott emlékekkel alig rendelkezünk, és amelyekről a szépirodalom mellett sokat árul el a plasztikai vagy képi ábrázolás. Itt megszólalt mindaz, amiről írni tiltatott utóbb, ami szavakkal aligha kifejezhető: az öltözködés, a társadalmi szokásjogok, szépségápolás, szexualitás.

Az alapos bevezetők és a képanyag átböngészésével akár szociológiai tájékozottsággal gazdagodhatunk, nyerhetünk jeles művelődés- és művészettörténeti ismereteket. A téma főleg a századvég pozitívista érdeklődése óta jeles hagyományokkal rendelkezik, a kötetek végén gazdag irodalomjegyzékeket találhatunk. Kár, hogy csak néhány esetben a bibliográfiák magyar kiegészítéseit.

A szerzők az egykori szépirodalmi források mellett levelekre hivatkozhatnak a későbbi tudományos feldolgozások előtt, a szinte fölös jegyzetanyag sokszor továbbbi tájékozódásra invitál. De a közkedvelt témában a mai tudomány már elemzőbb igénnyel vizsgálódik, túllép az egykori „Sittengeschichtek” szűkös körén és sokszor alacsony színvonalán. Bár nem kendőzheti el a tárgykör erotikus vonatkozásait. A példák számottevőek.

A nem egyforma felkészültséggel és nem azonos írói (fordítói) színvonalon létrejött könyvek a képzőművészet igazolásával közelítenek a nők koronkénti társadalmi helyzete, az „égi és földi asszonyok” (istennők, -nék, anyák, szeretők, ágyasok, kurtizánok stb.) élete, a szerelem, a házasság, a családi élet problémáihoz. A nők társadalmi státusának vizsgálata, házi és családi tevékenységének elemzése is helyet kapott.

Úgy tűnik, a tanulmányok írói ahhoz a forráshoz nyúltak (bár korántsem merítették ki ezt), amely az eddigiek után még jeles ismeretanyagot ígér: az ábrázolások jelrendjét elemezve jelentős gazdagodás állhat kutató és olvasó előtt. A szép kiállítású albumoknak nagyjából azonos szerkezeti felépítése van, a bevezetők az általános érvényűből közelítenek a címben megjelölt sajátosságok felé. A sémától eltérés csak az egyes földrajzi egységek és korok szuverén jelenségeinek bemutatása során tapasztalható.

Az *egyiptomi kultúrában* jelentős szerepet töltöttek be a királynék és a királyi hárem, a *görögöknél* a kultikus szokások elemzése kapott nagyobb hangsúlyt (nőmeg a „spártai nő”), a *rómaiaknál* a mondai és a történeti hősnők, a császárnők és -nék, míg a *reneszánszban* talán a „koldusok és boszorkányok, a szeretők és kurtizánok” fejezetei térnek el a korábbiak szerkezetétől. Bár az utóbbi foglalkozású hölgyekkel minden kötetben bőséggel találkozunk. Az *indus világ*, az *ókori Kelet* szokásai teljesen különböznek az európaiktól ebben a témában is.

Érdekes és sajátos kísérlet mindezt ezúttal a képzőművészeti ábrázolások jelrendje felől megközelíteni. A legizgalmasabb kötetek mégiscsak azok, amelyek ismeretlenebb vidékekre kalauzolják az olvasót. Itt az *indiai nőkultúrát* bemutató albumra (*Heinz Mode* munkája), a *Kolumbusz előtti Amerika* szokásait elemző könyvre (*Ferdinand Anton*) gondolhatunk, a „szerelem grammatikáját” megteremtő indus templomi plasztikákra, az írás nélküli prekolumbián világról szóló képes beszámolóra. Ezekről a vidékekről kevés és sokszor felemás értesülésekkel rendel-

kezhettünk eddig, újabban meg sem jelent magyar nyelvű irodalom. A tanulmányok szerint az ábrázoltaknak erősen ellentmondott a férfijogú társadalmakban a nők valóságos szociológiai helyzete. Az idomok és helyzetek naturalizmusát válaló indus művészet mégis inkább az „égi nő” megjelenítése volt, a szexualitás ábrázolása inkább az elérhetetlen utáni sóvárgás lehetett: a „káma” (érzéki öröm) és a „mithuma” (szerelmi egyesülés) kendőzetlen és ezerarcú megjelenítése a szentélyekben (bár megszegi a buddhizmus tanításait) út a „moksa”, a belső átlényegülés, az önmegváltás felé. Az agyagba álmódott indián női szépségek (a kutatók *csinos hölgyeknek* nevezik a három évezredes amerikai terrakottákat, amelyek a halotti kultúra tartozékai, a sírokból eleve összetörten, maguk is „holtan” kerültek elő), az anya és gyermeke témát variáló lírai kisplasztikák, a szerelmespárok gyengéd ábrázolásai (az erotikát csak néhány indián törzs ismerte) jellemzik az egykor itt élők életét, hasonlóak találhatók az elpusztított és liánnal benőtt városok romjai között. Szépek és kacérok – írja Anton –, „bár szexuális és obszcén szobrokkal” nem találkozott.

Az *egyiptomi kötet* (Steffen Wenig) teremtette a sajátos szerkezetet, hiszen a legelső volt a megjelentek között. Bár a szerelemtől feltűnő tartózkodással megnyilvánuló egyiptomi művészet a téma újszerű feldolgozására kevés lehetőséget nyújt, Wenig mégis él a kitűnően azonosított képek elemzésének lehetőségeivel, mindavval tehát, ami sokszor az elemző helyett beszél. A *klasszikus ókor* (Verena Zinserling) ágbogas és a leggazdagabban feltárt anyaga egyetlen albumba szorult. A knosszoszi „párizsi nőtől” egészen Teodóra császárnő mozaikjáig (548 körül rakták) kapunk elemzést és képanyagot, a szerző a görög és a római szokásokat külön tárgyalva, gazdag szépirodalmi idézetanyaggal közelíti meg a lényeket. Néhány kivételes hölgy története (Aszpázia, Phrúné stb.) érdemel említést, a sok szép szemelvény bőséges sora; a képtáblák mellett sokszor kellemetlenül vulgarizáló elemzéseket olvashatunk. Zinserling szavakba foglalja az amúgyis láthatót. Babits másképpen ír a Hégészó emlékről, szembetűnő a különbözés.

A „kereszténység súlyos öröksége szakadt ránk” az ókor után, a *reneszánsz kötet* (Hannelore Sachs) már kénytelen evvel az örökséggel számolni is. A szerző szinte tobzódhatott a szakirodalomban: Jacob Burckhardt monográfiája a legfőbb forrás, mellette a reneszánsz-kori szerzők, a legújabbak közül Will Durant kézikönyvei. Az album szerencsésen lép túl az „italocentrizmuson”, gazdag német és németalföldi anyagra támaszkodik. Valóban, itt már a teljes Európa a színhely, kultúrájának ezerféle változataival, így a szerző nem kevés gonddal küszködhetett. A bevezető szerint az Alpok mégis határvonal a nők társadalmi helyzetében: ettől délre művelt és emancipált asszonyok, északra jámbor, a családnak és a háztartásnak élő polgárnők típusa alakult. Örömeinkre szolgált, hogy a budapesti Cranachok mellett megjelentek Heller Agnes „reneszánsz emberének” gondolatai.

Sajátos témák is jelentkeznek itt: a leánynevelés és oktatás, a művészetek tudatos ápolása a korábbi kultúrákban nem szerepelt, csak a prekolumbián Amerikában található. De a táblákon olvasható leírások a reneszánsz-kötetben mulattatnak inkább tájékoztatás helyett, akár az egykori vásári kikiáltók szövegei („Ezen a rézmetszeten egy idősebb férfi szerelmi ajánlatot tesz egy fiatal lánynak; Ezt a szoptató asszonyt ábrázoló két rajzot természet után rajzolta meg alkotójuk” stb.).

A *nő az ókori Keleten* (Ilse Seibert) a szigorú törvények és szokások világát mutatja be: a keleti nő előbb az apa, majd a férj tulajdona, üzleti alku tárgya, sok gyermek anyja, hiszen a család a gazdagság mutatója, alapja is. A *Szent Nász* és a *Szív Felemelése* allegóriái egy kemény társadalom valóságát leplezik el, nehéz lenne könnyednek és szépnek képzelni a keleti nők életét.

A tanulmányba ágyazott irodalmi szemelvények (Komoróczy Géza és Rákos Sándor szép fordításában) és a megidézett történetek színesítik és elevenítik a kultúrhistoriát, ugyanezt tenné a „kimondás nyílt szabadszájúsága miatt” nem közölt képanyag is. Kár lenne feltáratlanul őrizni a múzeumok raktáraiban. De egy évezredes tévedést Seibert megnyugtatóan oszlat el: a „függőkertek” nem *Szemi-*

ramisz találmányai, valójában II. Nabukodonozor építette ezeket mőd felesége, Amütisz (ie. 604–562) kedvéért. Szemiramisz a női pantallót találta fel; kérietik korrigálni az emlékezetet.

Az albumokkal az olvasók kezébe nemcsak egyszer olvasható könyv kerül, örömmel lapozgathatja a továbbiakban is. A bőséges irodalomjegyzék (néhol magyar kiegészítésekkel) további bűvárkodásra ösztönöz, a térkép- és jegyzetanyag a köteteket tudományos rangra emeli. A szépen reprodukált képanyag (a legtöbbje más albumokban nem található) okosan gazdagítja a képzőművészettörténeti ismereteket: bőséggel válogathat az is, akit csak ez érdekel. A sorozat hasznos feladatokat teljesít, újfajta érdeklődést ébreszt a szociológia és a művészetek iránt.

A kísérletnek vannak hasznos tanulságai: sok kultikus, akár bibliai, akár egyháztörténeti értelmű képnek komoly valóságértéke van, konkrét üzenete. A művészet nem szakad el a kor mindennapjaitól, amelyben alakul. A tajini totomások leánykafeje ma is megkapó, élet áramlik az olykor primitív, olykor riasztó szobrocskák mozdulataiból. Bármelyik album képében ugyanígy. (*Corvina*)

DÉVÉNYI IVÁN

HÁRS ÉVA: SIMON BÉLA

A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata — *Mai magyar művészet* címmel — 1971-ben útnak indított egy kismonográfia-sorozatot. A kartonált kötésű, szemrevaló kis kötetek — amelyeknek mindegyike tizenhat színes (és négy-öt, a szöveg közé beiktatott fekete-fehér) reprodukciót tartalmaz — a jelenkori magyar képző- és iparművészet jelentős egyéniségeit (Gádor István, Frank Frigyes, Miháitz Pál, Konecsni György, Korniss Dezső, Szabó Vladimir, Anna Margit, Ország Lili, Engelsz József stb.) mutatják be. A Dávid Katalin által szerkesztett sorozat szerzői legjobb művészeti íróink (Körner Éva, Németh Lajos, Perekházy Károly, Szabó Júlia, Vadas József stb.) közül kerülnek ki. A Kossuth nyomdában készülő könyvecskék — tartalmi és nyomdatechnikai színvonaluk (s nem utolsósorban olcsóságuk...) folytán — hamar népszerűvé váltak; sok művészetbarát könyvespolcán ott sorakozik a *Mai magyar művészet* eddig megjelent valamennyi kötete.

A sorozat egyik legújabb darabja a másfél évtizede Pécsen élő Simon Béla Munkácsy-díjas festő munkásságát dolgozza fel. A pályarajz és a képekhez fűzött reflexiók szerzője: *Hárs Éva* művészettörténész-kandidátus tömör mondatokkal ismerteti az 1910-ben Fogarason született művész életének főbb állomásait... Simon

Béla gyermek- és ifjúkorának Erdély volt a színtere. 1928 és 1931 között a kolozsvári képzőművészeti akadémián tanult, majd a budapesti főiskolán folytatta tovább stúdiumait. Mesterei közé tartozott Szőnyi István is, akinek hatása a korábbi Simon-művek egyikén-másikán (így például a 2. számú színes képtáblán reprodukált „Magvető”-n) meg is mutatkozik.

A művész — aki a második világháborúban katonai szolgálatot teljesített — 1947-től több mint tíz évig egy kis délbaranyai falu: Alsószentmárton cigányiskolájának volt az igazgató-tanítója; így kézenfekvő, hogy gyakran merítette motívumait a cigányság életéből („Cigánytemetés”, „Megindultak...”) s modelljeit is többnyire a cigány lakosság köréből választotta („Cigánylányfej”). 1960 óta Simon Béla Pécsen él; az ottani Képzőművészeti Gimnázium tanára. Gyűjteményes tárlatai voltak Budapesten, Pécsen és Kaposváron; a Magyar Nemzeti Galéria, a pécsi Janus Pannonius Múzeum, a varsói, a berlini, a bukaresti és a kolozsvári múzeum őrzi képeit; művészetéről, kiállításairól tartalmas cikkek, tárlati beszámolók láttak napvilágot (Koczogh Ákos, Perneczky Géza, Bertha Bulcsu, Romváry Ferenc, Hallama Erzsébet, Aknai Tamás, Tüskés Tibor és mások írásai).

A Zádor Anna és Genthon István által szerkesztett *Művészeti Lexikon* szerint „Simon Béla energikusan megfogalmazott képei — amelyeken a vörös színek dominálnak — a *fauve*-ok munkáira emlékeztetnek.” E találó jellemzést Hárs Éva fejte-

getései megerősítik: „Simon hevült izgalmal és nem kimért spekulációval fest... Munkáit kezdettől fogva három alapszín — a vörös, a kék és a sárga — használata jellemzi... A művész expresszív erővel emeli ki vagy hanyagolja el a részleteket: saját, belső látásának képére formálja a valóságot.” E magvas megállapítások egyértelműen az expresszionista — vagy legalábbis az expresszionisztikus — stíluskörhöz tartozó alkotók között jelölik ki Simon Béla helyét, akit temperamento, ars poeticája, művészi karaktere olyan jeles magyar festő-kortársakkal rokonít, mint Holló László, Ilosvai Varga István, Frank Frigyes, Pirk János, Vén Emil vagy Baranyó Sándor.

Az *expresszionizmushoz* közelálló Simon Béla — Hárs Éva meggyőző érvelése szerint — mégis vérbeli *realista* mester, hiszen a realista alkotói módszer nem azonos a XIX. századi stílrealizmussal: „A természet tárgyi valósága Simon Béla festői világára mindennél erősebben hat; a festményt inspiráló élménynek valóságosnak kell lennie...” E gondolatok — csakúgy, mint Martyn Ferencről írott nagyívű monográfiájának művészetszemlélete — arról tanúskodnak, hogy Hárs Éva olyan művészettörténész, aki a „realizmus” fogalmát nem szűkös, de nem is parttalanul értelmezi.

Figyelemre méltó az is, amit a dogmatikus művészetpolitika idején készült Simonképekről ír a szerző. A művész ezekben az években is „ön maga belső fűtöttségétől indítatva, a legtisztább festőiséggel” alkotta műveit, s míg mások verejtékeztek, gyötrődtek, hogy munkáik megfeleljenek a hivatalos követelményeknek, addig ő — kényszer, szerepjátszás nélkül, művészi lelkiismeretével zavartalan összhangban — „szocialista tartalmú, realista megfogalmazású festészetet” hozott létre.

Hárs Éva a reprodukálható műveket is

biztos minőségérzéssel válogatta ki; a közzétett festmények között olyan emlékezetes alkotások tűnnek szemünkbe, mint az 1943-as „Önarckép kalappal”, az 1965-ös „Szőlőhegyi barátok”, az izzó koloritú, vehemens ecsetvonásokkal előadott „A termelőszövetkezet udvara” (1968) vagy a vörös és kék színfoltokból komponált 1969-es „Önportré”.

Az egyes művek elemeinek, szerkesztésmódjának, formajegyeinek kifejtése-megvilágítása is minden elismerést megérdemel. Különösen sikerült „Az alsószentmártoni iskola udvara” (3. számú színes képtábla) és a gouache-technikával készült „Önportré” (11. számú színes képtábla) finom elemzése. Simon munkáinak eszköztárán végigtekintve Hárs Éva joggal mondja ki, hogy a művész kiváló kolorista, „gazdag, érzéletes festőiségű” alkotó, aki „a színek ünnepévé emeli az élet minden jelenségét”.

Németh Lajos — egyébként igen értékes, alapvető fontosságú — *Modern magyar művészet* című könyve (első kiadás: 1968; második, bővített kiadás: 1972) nem szól Simon Béláról. Hárs Éva kismonográfiája — amely az ismeretterjesztő kiadvány és a tudományos igényű tanulmány szerencsés arányú szintézise — ily módon korrigálja a *Modern magyar művészet* írójának mulasztását, s megadja a megbecsülést Simon Béla — nem mindig érdeme arányában nyilvántartott — életművének.

Hárs Éva — Simon magas minőségű piketúráját mérlegre helyező — könyvecskéje művészeti irodalmunk és képzőművészeti könyvkiadásunk számottevő nyeresége. A két műtárgyfotós is — a budapesti Schiller Alfréd és a pécsi Nádor Katalin — kiváló munkát végzett, s ne hagyjuk említetlenül Bárdi Lászlónak Simon Béláról készült — mesterkéletlen beállítású, közvetlen hatású — fotóportréját sem.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A másort Dénes István szerkeszti.

A Köpeczi Bélával folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1976. december 8-án.

IX.

KÖPECZI BÉLAVAL BESZÉLGET BODNÁR GYÖRGY

BODNÁR GYÖRGY: Egy tudós igazi története nem színes életpizódjaiban, hanem műveiben található. Ezért most, amikor Köpeczi Béla irodalomtörténész-akadémikussal elkezdjük a beszélgetést, tudatosan mellőzöm a bevezetésekben szokásos életrajzt. Meggyőződésem azonban, hogy azt a bizonyos igazi történetet a tudományos művek szikár felsorolása sem képes megjeleníteni. Viszont a szellemi találkozásokban bizonyára együtt van mind az életanyag, mind pedig az a pillanat, amelyben megsejthető az életrajz átfogalmazódása irodalomtörténeti művekbe, esszéikbe és tudományos publicisztikába. Engedjék meg, hogy most néhány ilyen szellemi találkozás emlékét idézzem fel. Nem a személyeskedés indít erre, hanem az a tény, hogy tudományos és közéleti tevékenységünk folyamán újra és újra lehetővé vált számunkra a szellemi találkozás. Közről ismertem kiadói tevékenységét, 1953-ban együtt szerveztük meg a Kiadói Főigazgatóságot; mint az irányítása alatt működő egyik tudományos intézet munkatársa, sok év óta tapasztalhatom tudománypolitikai tevékenységét; több mint egy évtizede a Helikon szerkesztőbizottságában dolgozunk közösen; s a legfontosabbat, közös kollégiumunk, az Eötvös-kollégium hatását még nem is említettem. Ne lepődjön meg a sorozat kitartó hallgatója, hogy az irodalomtudósok fórumának beszélgetéseiben oly sokszor hall az Eötvös-kollégiumról, hiszen annak a nemzedéknek, amelyik most érkezett el alkotói virágkorához, ez a nagyszerű intézmény volt a nevelőhelye, első tudományos műhelye, elindítója. Úgy érzem, mindezzel sikerült megsejtetnem, hogy útjaink találkozásainak felidézése nem személyeskedés, mert voltaképpen olyasmit figyelhettem meg belülről Köpeczi Béla tudományos pályáján, amit kívülről, a művekből és életrajzi adataiból egyébként is kötelességem lenne kiolvasni. S az ő életművében különösen nehéz feladat a sokágú összefüggések felkutatása, hiszen nemcsak műfajai változatosak, hanem tevékenységének dimenziói is. Irodalomtörténész és történész, filológus és eszmetörténeti kutató, a kulturális és a tudománypolitika felelős embere és egyidejűleg a népszerűsítő hivatás munkása. Sokágú tevékenységét és műfaját nemcsak azért képes párhuzamosan életben tartani, mert ökonomikusan szervezi meg lehetőségeit, hanem mert van egy vezérgondolata, amely bizonyára élettapasztalatai és kutatómunkája nyomán bukkant fel, s egy idő múlva egész tevékenységét irányította. Más szóval ő is azok közé a tudósok közé tartozik, akik nemcsak bizonyos tudományos feladatokat akarnak megoldani, hanem valamiképpen világképüket is szeretnék kifejezni.

KÖPECZI BÉLA: Ez a vezérgondolat talán így fogalmazható meg: mit mond az irodalom, a művészet, a tudomány, általában a kultúra az emberről, miért mondja és az, amit mond, hogyan használható fel az ember formálására. Azt hiszem, hogy ez egyszerre tudományos és gyakorlati program, s ezt azért hangsúlyozom, mert csak a kettő együttesében tudom munkám vezérgondolatát megfogalmazni.

BODNÁR GYÖRGY: Ez az embert és közösséget szolgáló program természetesen nemcsak a szellemi műhelyek tanításait foglalja magába, hanem a személyi-

ségformáló tényezők összességét. Úgy vélem, fontos előzménynek tekinthető, hogy erdélyi születésű vagy, s szemléletedet már az Eötvös-kollégiumi évek előtt meghatározta az erdélyi kultúra és a többnemzetiségű környezet.

KÖPECZI BÉLA: Azt hiszem, nem lesz transzilvanizmus, amit elmondok, de Erdélyhez-kötődés igen. Nagyenyeden születtem és a kolozsvári református kollégiumban végeztem tanulmányaimat. Az erdélyi világ különösen három vonatkozásban hatott rám. Hatott az erdélyi múlt. Azok a városok, amelyekben éltem, emlékeikkel felkeltették bennem az érdeklődést a történelem iránt. Erdély soknemzetiségű ország. Ez a második elem, amely hatott rám. Kisgyermekkoromban már megismerhettem nemcsak a magyarokat, hanem a románokat és a szászokat is, megtanultam nyelvüket, közel férköztem kultúrájukhoz. A kolozsvári református kollégium, de az enyedi is, ahova vissza-visszatértem vakációk idején, művelődési központok voltak a szó széles értelmében, múltjuk, jelenük arra figyelmeztetett, hogy vannak olyan értékek, amelyekkel érdemes megismerkedni, s műveltség-élményem egy részét innen hoztam. Ez a harmadik erdélyi hatás.

BODNÁR GYÖRGY: Ennek a vallomásnak a hitelességét irodalomtörténeti példák is megerősíthetik. Gondoljunk Ady Endrére és Kaffka Margitra, akik az erdélyi, partiumi környezetben ugyancsak korán megismerhették a többnemzetiségű közösség problémáit, s akiket ez az indítás bizonyára segített a kor nacionalista elfogultságaival folytatott belső és külső küzdelemben. Az életrajznak nem tulajdonítunk különösebb jelentőséget, amikor a szellemi történetet rekonstruáljuk, azokat a motívumokat azonban semmiképpen sem mellőzhetjük, amelyek a szemlélet alakulását közvetlenül irányítják. Úgy vélem, hogy szerencsés sorsú voltál, hiszen környezetedtől nyitott szemléletet örököltél, s a nyitott szemléletet támogatta szakválasztásod is. Ne feledjük a román nyelvek és kultúra, különösen pedig a francia szellem tanulmányozásának hatását, s ne feledjük, hogy e tanulmányok hatása a második világháború éveiben érvényesült.

KÖPECZI BÉLA: Igen. 1940-ben kerültem az Eötvös-kollégiumba és a szakválasztásnál nemcsak én, hanem a kollégium vezetői is tekintetbe vették nyelvtudásomat és így lettem francia–román–olasz szakos tanárjelölt. A kollégium tovább erősítette bennem különösen a nyelvészet és az irodalomtörténet iránti érdeklődést. Azzal, hogy a francia szakot választottam, lehetőséget adott arra, hogy szélesebben kitekintsek a világra. A francia kultúrát olyan időpontban ismertem meg – a második világháború alatt –, amikor egy elnyomott, leigázott nép kultúrája volt. Ez különös rokonszenvet keltett iránta, s jobban megértettem, jobban be tudtam fogadni olyan haladó értékeit, amelyekre a magyar hagyomány is figyelmeztet, az a hagyomány, amelyet az általad említett Ady Endre is képviselt.

BODNÁR GYÖRGY: Úgy emlékszem, hogy a ti időkben még határozottabban érvényesült az Eötvös-kollégium két nagy erénye: az intenzív munka és a szellemi nyitottságra való nevelés.

KÖPECZI BÉLA: Három éven keresztül egyedül voltam francia–román szakos az Eötvös-kollégiumban, ami azt is jelentette, hogy minden egyes órára „készülni” kellett, s elég sok órára volt. Bevettem magam a könyvtárba és a francia, román, olasz irodalom alapműveivel, a legértékesebb alkotásaival megismerkedtem, de persze mással is foglalkoztam, így történelemmel és filozófiával is.

BODNÁR GYÖRGY: És mit tudatok a kortársi francia irodalomról? Kollégiumi tanulmányaitokat vajon nem korlátozta-e az a korábbi egyetemi felfogás, amely a történelmi távlat hangoztatásával elzárkózott és elzárt az élő irodalomtól?

KÖPECZI BÉLA: Nem. Egyáltalán nem. Az Eötvös-kollégium francia vendégtanára Georges Deshusses, tájékozott volt a francia irodalmi életben és az ő segítségével megismerkedhettem az új irodalmi irányzatokkal és művekkel. Tulajdonképpen azt mondhatom, hogy a Roland-énektől Proust-ig, vagy André Gide-ig mindent olvastam.

BODNÁR GYÖRGY: Az egyetemi éveid alatt elkezdett romanista munka későbbi tudományos munkásságodban hol csapódott le?

KÖPECZI BÉLA: Kezdetben a román nyelvvel és irodalommal foglalkoztam. E vonatkozásban érdekesnek tartom megemlíteni, hogy diákkoromban a román–magyar nyelvi szimbiózis kérdéseit tanulmányoztam a Felső-Nagyszamos vidékén végzett népnyelvi gyűjtés alapján. Egyik szakdolgozatom erről a témáról szólt. Ami a francia irodalmat illeti, különösképpen a XVII–XVIII. századi irodalom foglalkoztatott és annak is szűkebben vett erdélyi kapcsolatai. Bethlen Miklós apokrif francia emlékiratairól írtam másik szakdolgozatomat.

BODNÁR GYÖRGY: Ez a XVII–XVIII. századi kutatás későbbi filosz-tevékenységednek is a középpontja maradt. A Rákóczi kutatásra gondolok. A Rákóczi-téma most a közvélemény előtt is eléggé ismert, hiszen nemrég zajlott le a Rákóczi-évforduló ünnepség-sorozata, amelynek egyik szervezője és tudós résztvevője voltál. Úgy vélem, hogy az évforduló nemcsak ünnepi alkalom, hanem új tudományos eredmények ösztönzője is lehet.

KÖPECZI BÉLA: Igen, de új eredményeket csak hosszú kutatómunkával lehet elérni. 1946. szilveszter napján érkeztem meg Franciaországba, és ott csaknem három éven keresztül folytattam kutatásokat a XVII. századi és a XVIII. század-eleji francia–magyar kapcsolatok körében. A francia Külügyminisztérium Levéltárában megtaláltam a Thököly- és Rákóczi-kor francia–magyar, francia–erdélyi diplomáciai kapcsolataira vonatkozó egykori levelezést, amelynek nagy részét, különösen a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozót, senki fel nem használta. Nem egyszerűen csak a felfedezés öröme fogott el, hajtott az a felismerés is, hogy a magyar történelem egyik fontos eseményét nemzetközi keretben helyezzem el, megszabadítva attól a provinciális szemlélettől, amely a magyar történetírást e tekintetben jellemezte. Ezt a célt azonban a francia–magyar diplomáciai kapcsolatok tanulmányozásán keresztül kívántam elérni, ami egyben az európai háttér feltárását tette lehetővé. Be akartam mutatni a magyar szabadság-küzdelmekről kialakult nézeteket is, és a nemzetképekről végzett kutatásokat megkíséreltem kiemelni a kuriózumok köréből. Ilyen módon a politikai eszmetörténet szempontjából mérlegelhettem a véleményeket és a korai felvilágosodás keretébe állíthattam be azokat a politikai gondolatokat, amelyek konkrétan a Rákóczi-szabadságharcra kapcsolatosan kialakultak. Tehát három fő célt követtem. Az egyik az volt, hogy teljesen ismeretlen anyagot tárjak fel. A másik, hogy a diplomáciai kapcsolatokat és a Rákóczi-szabadságharc nemzetközi helyzetét új módon világítsam meg, és a harmadik, hogy a politikai eszmetörténetbe helyezzem bele a függetlenségi küzdelmek ideológiáját. Ennek eredménye volt *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország* című monográfiám, amely átdolgozással francia nyelven is megjelent. Külön öröm számomra, hogy a kutatás eredményeit – több más kiadványban – népszerű formában közre adhattam.

BODNÁR GYÖRGY: A témák persze még a szerteágazó életművekben is involválják az újabbakat. Köpeczi Béla tudományos történetében a Rákóczi-kutatás két úton vezetett tovább: kiterjedt az egész XVIII. századra, s egyben jelezte az eszmetörténet nagy lehetőségeit. Az első út kialakulását a Mátrafüredi Kollokviumok jelezték, amely a XVIII. századi kutatás ismert fóruma lett nemcsak a magyar kutatók, hanem a külföldi szakemberek számára is. Mi a Kollokviumok célkitűzése és mik azok az eredmények, amelyek a nem-szakközönség számára is érdekesek?

KÖPECZI BÉLA: A mátrafüredi kollokviumok célja a közép- és kelet-európai felvilágosodás jellegzetességeinek jobb megismerése, mégpedig nemcsak a régió kultúrájának összehasonlító vizsgálatával, hanem a Nyugat-Európával való összevetésével. A kollokviumokon részt vettek francia és angol szakemberek is, szovjet, német, osztrák, lengyel, csehszlovák vagy román kutatók mellett. A másik jellegzetessége a komplexitásra törekvés. Ez azt jelenti, hogy nemcsak irodalomtörténettel foglalkoztunk, hanem történelemmel, művészettörténettel, zenetörténettel és általában minden olyan stúdiummal, amely lehetőséget nyújt arra, hogy a felvilágosodást sok

oldalról közelítsük meg. A kollokviumok vitaanyagait megjelentettük magyar és francia nyelven. Az előkészületek után két olyan munkán dolgozunk, amelyek, azt hiszem, a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthatnak. Egy nemzetközi tanulmánykötetet készítünk elő a felvilágosult abszolutizmusról egész Európára kiterjedően. A másik a kelet-európai kultúráról a XVIII. században, közösen kialakított mennyiségi mutatók és kérdőívek felhasználásával. Azt hiszem, hogy ezek a munkák nem kis mértékben segíthetik, nemcsak a felvilágosodás problematikájának megvilágítását, hanem bizonyos szemléleti és módszertani problémák tisztázását is.

BODNÁR GYÖRGY: Ez a gondolat újabb szakaszba vezeti beszélgetésünket. A nem-szakember számára is nyilvánvaló, hogy a felvilágosodás, mint eszmetörténeti jelenség, általában is ráirányítja a figyelmet az eszmetörténeti vizsgálatok lehetőségére és fontosságára. 1972-ben megjelent *Eszme, történelem, irodalom* című kötet az bizonyítja, hogy te az eszmetörténeti kutatást az egész irodalom és a kultúra vizsgálatában nélkülözhetetlennek véled.

KÖPECZI BÉLA: Igen, és ez azért van, mert az a meggyőződés, hogy a tartalom primátusának kell érvényesülnie az irodalmi művek megítélésénél. Az utóbbi időkben divattá vált, hogy az irodalmat mindenekelőtt a forma oldaláról értelmezik. Szeretném hangsúlyozni, hogy nem vagyok ellensége ennek a vizsgálatnak, a marxista irodalomtudományban e tekintetben elmaradtunk s természetes volt, hogy a figyelem efelé fordult. Ebből azonban nem következtek arra, hogy csak a formai vizsgálat szükséges, és nem tudok egyetérteni azzal az egyoldalúsággal, amely mondjuk, a strukturalista értelmezésben érvényesül, a formai sőt gyakran csak a nyelvi analízis kizárólagossá tételével. Itt szeretném mindjárt megjegyezni, hogy a hagyományos módszerek megtartásának híve vagyok, de azok továbbfejlesztését az új eredmények alapján elengedhetetlennek tartom. Ilyen újításnak tartom az eszmetörténetnek azt az alkalmazását, amelyre a francia Annales-iskola adott példát. Ez az újítás nem áll távol attól a marxista felfogástól, amely az alap és felépítmény közötti kapcsolatokat s ezek között az ún. mediációkat keresi. Konkrétan az irodalomról szólva, a mentalitástörténet az irodalom és a köznapi gondolkodás közötti kapcsolatokra és azok kutatására figyelmeztet. Azt hiszem, hogy a régi idealista eszmetörténettel és a szellemtörténettel szemben, amelyek mindig a legmagasabb intellektuális szférákból kiindulva próbálták megmagyarázni a műalkotásokban jelentkező eszmei elemeket, vizsgálni kell a köznapi tudattal való összefüggéseket is, persze nem hanyagolva el a magasabbrendű objektívációk közötti kapcsolatokat sem. Az író szemléletének kialakításában mindkét szféra szerepet játszik, s a kettő együtt ad magyarázatot az irodalmi mű eszmeisége és az író személyes felfogása közti egyezésekre és különbségekre is. A „realizmus diadaláról” szóló vitának magam mindenekelőtt módszertani jelentőséget tulajdonítok, s az *Eszme, történelem, irodalom* című könyvemben ezért foglalkoztam ezzel a kérdéssel.

BODNÁR GYÖRGY: Az eszmetörténeti kutatás persze nemcsak megközelítési mód: az eszmetörténeti tárgyakat is előhívja. Az egzisztencializmusról szóló dokumentumkötet és kísérőtanulmány, valamint az 1974-ben megjelent könyvecskéd, az *Újbaloldal ideológiája* kétségtelenül ezt bizonyítja. Az egyik akár filozófiatörténeti stúdiumnak is felfogható. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy az egzisztencializmus, különösen a francia egzisztencializmus nagyon sokszor az irodalomban nyilatkozott meg, ez a tanulmány is kiemelkedik a filozófia szak-diszciplinából. Az *Újbaloldal ideológiája* sem csupán eszmetörténeti érdekű, hiszen ismerete nélkül aligha érthető meg az újabb író- és művészgenerációk orientációja. Könyved arról győző meg, hogy nem elégedhetünk meg a legmagasabb rendű objektívációk elemzésével, hanem vizsgálnunk kell azokat az ideológiákat is, amelyek a populista mozgalmakhoz kötődnek.

KÖPECZI BÉLA: Érdekes megfigyelni, hogy bizonyos korokban az ideológiai áramlatok a legszélesebbkörűen az irodalom és művészet útján terjedtek és terjed-

nek. Így korunkra is jellemző – s nemcsak a XVIII. századra, hogy a művészeti tendenciák erősen intellektuális jellegűek, közvetlenül kapcsolódnak filozófiai áramlatokhoz. Ha az egzisztencializmus pusztán Heidegger vagy Sartre értekezéseiben maradt volna, nem vált volna a nyugati polgári értelmiség egy részének világnézetévé a második világháború után. Azóta is minden válságos helyzetben az egzisztencializmus jelenkezik az értelmiség körében, mint a szubjektív idealizmus legmodernebb változata. Ami az „új baloldal” ideológiáját illeti – amint erről szóló könyvecskémben is megírtam – sok elemből tevődött össze s inkább hangulatot fejezett ki, mint jól átgondolt filozófiát, de egy olyan fiatal értelmiségi réteg hangulatát, amely megpróbált szembeszállni mind a fejlett kapitalizmussal, mind a reális szocializmussal, az utópia és az anarchizmus sugallta radikalizmus alapján. Elterjedését nemcsak a politikai mozgalomnak köszönhetette, hanem azoknak a zenei, színházi, képzőművészeti, költői megnyilvánulásoknak is, amelyek mindenekelőtt az ún. ellenkultúrában jelentek meg.

BODNÁR GYÖRGY: A szocialista realizmusról szóló dokumentumgyűjteményed és összefoglaló tanulmányod viszont azt jelzi, hogy fontos tárgyak és témák nemcsak lehetővé teszik, hanem sürgetik is az esztétikai, esztétikai és irodalomtörténeti megközelítés együttes alkalmazását. Úgy tudom, hogy ez a kötet nagy vitát váltott ki nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi szférában is. Talán azért, mert kevés az előzménye. Olyan gyűjtemény, amelyben a történeti visszapillantás, a fogalomtörténeti elemzés és a jelenkori ideológiai vizsgálat egyaránt megtalálható, régóta hiányzott a szocialista realizmus szakirodalmából. Az új dokumentumanyagok és az új megközelítések érthetően vitát váltottak ki, de véleményem szerint ezek is a vállalkozás szükségességét bizonyították.

KÖPECZI BÉLA: Azt hiszem, helyes volt a leegyszerűsítésekkel szemben megmutatni, hogy a munkásmozgalom egy évszázadon keresztül ténylegesen hogyan fogta fel az irodalom és művészetek társadalmi funkcióját. A XIX. század elejéről, az utópista szocialistákról indultam el, jól tudván persze, hogy először és kezdetlegesen foglalmazták meg a munkásmozgalomhoz kapcsolódó, az irodalom és művészetek funkcióira vonatkozó elképzeléseket.

BODNÁR GYÖRGY: Vitapartnereid mit kifogásoltak leginkább: a történeti vagy az eszmei kitágítást?

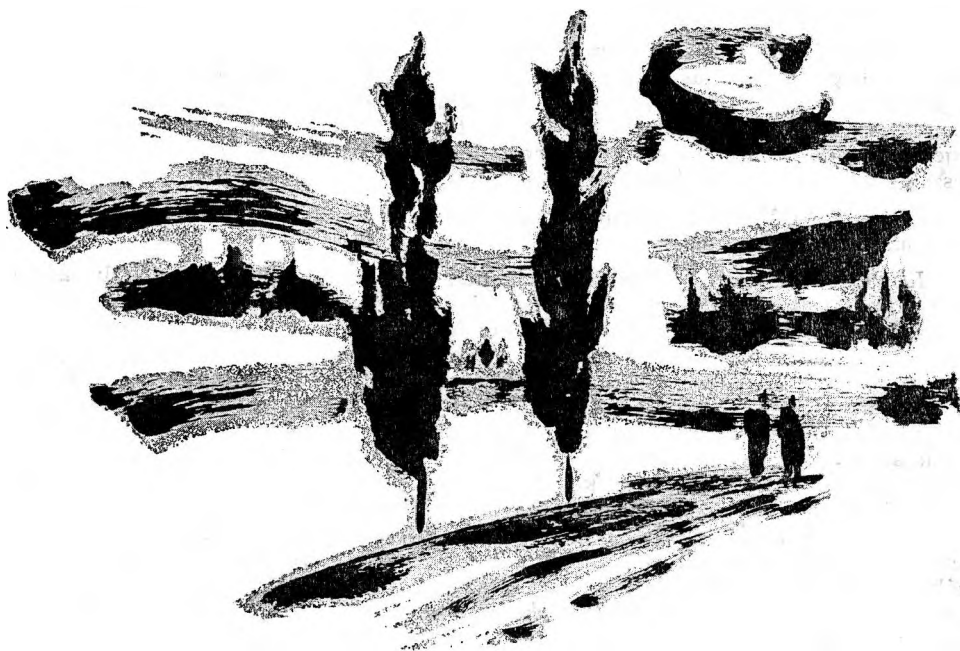
KÖPECZI BÉLA: A történelmi kitágításnál kifogásolták ezt a távoli múltba való visszanézést, de azt is, hogy a funkciók értelmezéséből kiindulva történetileg – tehát az egyezéseket és a különbségeket felmutatva – ismertettem azokat a sokszor végletes nézeteket is, amelyek a munkásmozgalomban az irodalmi és művészeti irányzatokról alakultak ki. A különbségek már tudatosan jelentkeztek az első világháború előtt is, de különös súllyal az októberi forradalom után. Megpróbáltam megfelelő szemelvényekkel azokat a vitákat bemutatni, amelyek a forradalmi avantgarde és realizmus között alakultak ki a 20-as és 30-as években, s amelyek 1956 után újból feltűntek. Meg kell jegyeznem, hogy azóta egyre többen fogadják el ennek a történelmi megközelítésnek a szükségességét, és nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is. Természetesen e történelmi szemlélet elfogadásával nem záródhat le a szocialista realizmus körüli vita. A következő időszakban az elmélet fő feladata az lesz, hogy a mai irodalmi folyamatokat vizsgálja s elvégezze a szembesítést a szocialista realizmus kategóriáival azok továbbfejlesztése szempontjából. A szocialista realizmust helytelen volna ugyanis valamiféle normatív esztétikai rendszernek felfogni, amelynek elmélete 1934-ben lezárult s gyakorlatát is véglegesen kialakította a 20-as, 30-as évek szovjet irodalma.

BODNÁR GYÖRGY: Nem szeretnék jósolni, még kevésbé igényt bejelenteni, mégis megkérdezem, nem érzed-e szükségét a szintetizáló munkának. Különböző vállalkozásaid eddig is bizonyították a belső összefüggést, valamint a mögöttük meghúzódó gondolatmenet következetességét. Mindennek gondolati energiája azonban

kétségtelenül meghatványozódna, ha tárgyilag és szemléletileg is rendszerező műben vagy művekben öltene testet.

KÖPECZI BÉLA: Szeretnék tovább foglalkozni a korunk eszmei és művészeti irányzatai közötti kapcsolatokkal. Talán a XX. századi francia irodalom feldolgozása nyújt leginkább lehetőséget arra, hogy tényleges folyamatokat viszonyítva jussunk el megfelelő általánosításhoz.

További tervem a XX. századi kultúra áramlatait szintézisbe foglalva vizsgálni, bár tartok attól, hogy egy ilyen vállalkozás meghaladja erőmet.

SZEMÉLYESSÉG ÉS EGYETEMES LÍRAI RÉSZVÉT

– *Zelk Zoltán: Akit az isten nem szeret* –

Kettős évforduló alkalmából jelent meg Zelk Zoltán válogatott verseinek gyűjteménye. Az egyik évforduló közismert: a költő decemberben töltötte be hetvenedik életévét. A másikról jóval kevesebben tudnak: a közelmúltban volt ötven esztendeje annak, hogy Zelk első nyomtatásban közzétett verse, a *Valaki* a Tamás Aladár szerkesztette 365 című folyóiratban megjelent. Fél évszázada vesz részt tehát műveivel a magyar költészetben – már ez a líráinkban ritka pályaképi jelenség is megadja életműve súlyát, rangját, érdekességét.

Válogatott kötetének verseiben tallózgatva szembetűnő, hogy költői alaphangja milyen korán kialakult, s hogy lírai jelleme az ötven esztendő alatt viszonylag keveset változott, legfeljebb elmélyült és feldúsult. Már első ideválogatott verse, a *Reggeli köszöntés* mindmáig érvényes vonásokról tanúskodik. Ha itt a bukolikus ihlet, a természetben való elmerülés, az otthont adó kisvilágba húzódás a *Nyugat* harmadik nemzedékének közös jellemjegye is, Radnótinál, Hajnal Annánál, Rónay Györgynél, Vas Istvánnál úgyszintén visszatérő vonás, a meghitt bizalmasság, gazdag személyesség, nyíltság, természetesség, közvetlenség, gyengédség és lágyság együttesen már éppúgy Zelk igazi sajátja, mint az elesettekhez való vonzódás, az emberszeretet, a ritka bensőség. S valami egészen jellegzetes érzelmi tisztaság, spontán és magától értetődő egyszerűség, amely ugyanakkor finomság hordozója s főleg zenéé, a szavak muzsikájáé: a költő a valóságot úgy örökíti meg, hogy folyvást fölébe emel annak. Kétségtelen, hogy mindebben jócskán volt része a kaszáki „betonépítményű” vers elleni egészséges reakciónak, de mindez a lázadás voltaképp csak életre szólította Zelk Zoltán igazi költői énjét, a világra kitaruló ihletet éppúgy, mint a hangnem, a tónus szubjektív jellegét, a megszólalásnak azt az intim, naiv és érzelmes melegséget, amely mindmáig utánózatlanul a sajátja.

Hasonlóképpen lehet „felfedezni” a válogatás következő verseiben, a *Lány, akit szerettem* s a *Kertész vagyok* címűekben a költő további árulkodó karaktervonásait: az *emlék* szerepét, az elvesztett boldogság utáni nosztalgiát, a népköltészeti formáló eszközök érzékeny felhasználását, a legősibb hasonlat, metafora, megszemélyesítés, párhuzamosságok stb. háborítatlan dallamvezetésű verse építését. S amit a népköltészeti jelleg sűrítetten közvetít: a szomorúságot, az elégikus mélységet, a szociális elégedetlenség melankóliáját, a belső nyugtalanságot, azt a tépettséget, amely elrejtetik ebbe az ősi, elemi és egynemű poétikus hangulatba, de amely rendre ott irizál, sőt átizzik annak szövetén. Egyszerűsége, közvetlensége ellenére is nagyigényű ez a líra már kezdetben is: klasszicizmus – mint *Sápad az éj* már csupa zene és csupa fény verse mutatja – nemzeti költészetünk nagy hagyományainak folytatója. A hold s a hozzá intézett epedő panasz, a méla és eszményi esengés Kölcsey óta visszhangzó megjelenési formái a szomorúságnak, amely a költeményben megszólal, s a lírai egyetemesítésnek, a természet átlelkesítésének szuggesztivitása, a ritmusnak és zeneiségnek panteisztikus sugalmi pedig József Attila verseiből ismerősek. Valami „könnyű szállongás” (hogy Kölcsey szavát idézzük), éteries lebegés, szinte anyagtalan busongás érzékelhető e versekben, leginkább pedig abszolút alanyiség, a verssel való teljes eggyéolvadás, szinte önfeledt

versépítkezés, az alkotó és mű közti távolságtartás teljes megszüntetése. Szakadatlan önkifejezés az övé: a költő dalol és megnyilatkozik, vallomást tesz és részt vesz az élet áramló teljességében – szüntelen „jelen van” a maga tükrözve, maga teremtette poétai világban. S ez a személyesség voltaképp a nagyvilágot kívánja versbe venni: az antikizáló képek, a tájszimbolika, a gondolatritmikus szerkezetek egy kollektív tragikum, általános igényű reménytelenség-tudat, rezignáció és kétségbeesés kifejezői.

Érdekes kettősség adja meg Zelk Zoltán verseinek alapfeszültségét. Vershelyzetei konkrétabbak már aligha lehetnének, modora pedig szubjektívabb, érzelmisége egyedibb és önmagára vonatkoztatóbb, témái reálisabbak, hangja olvadóbb és ömledőbb, magatartása naivabb és egyneműbb, stilizálatlanabb és áradóbb, mégis: ihlettipusában, költői nyelvének materiájában s főleg az átélés érzelmi hevületében mindig van valami földfeletti, imaginárius – a lírai részvétnek mindeneket átölelő és a „szellem birodalmába” emelő hangoltsága. Nemcsak festi, ábrázolja, leírja és megjeleníti a tárgyi világot, de valósággal „körülözhönlí”, előhullámzó érzelmeivel körülveszi azt. Nála minden apró valóságrészlet valami valóságon túlira utal, s e részletmozaikok is hangulatilag, érzelmileg szüntelenül mozgásban vannak: az objektív részletrajz nyugalmassága megtelik feszültséggel, sejtelmességgel, belső háborgással, a vers csendessége, halksága, visszafojtottsága pedig kimondatlan zengéssel. Bizonyosságul egyetlen strófát idézek *Nincs vigasz itt*, a Horthy-korszak sivár távlattalansága ellen lázadó verséből, ahol a lemondás, a belenyugvás ismétlések, paralelizmusok által olyannyira erősített stílusfelszíne telített tiltakozással, daccal és dúltsággal. S ahol a személyes vallomás jellegzetesen egyetemes lírai helyzetképpé, a közösséggel való forró azonosulássá táguul ki:

„Petróleumszag s kávésbögre,
zsíros papír és tört kenyér –
s egy ember, aki ül a csendben
s nem vár és nem remél.”

„Objektív” személyesség tehát a Zelké: a harmincas években írott alkotásaiból a harmincas évek hazai proletárnyomorának, az ellenforradalmi rendszer benuultságának lírai krónikája bontakozik ki. S van abban valami megrázó, hogy ez az olyannyira szelidségre és oldottságra, otthonosságra és nyájasságra termett kedélyvilág mint telik meg a társtalanság, a hazátlanság nyomasztó érzelmeivel, hogy természeti képei mint válnak mind kopárabbá és kietlenebbé, hogy természeti megismerési kísérletei mint lesznek hordozóivá a dachnak és protestáló indulatnak. A szegénysor, a külváros, a proletárnegyed tört fényeit, tétova reményeit és kifosztott tájait József Attila nyomán Zelk költészete örökölte meg ez idő tájt messzevilágoló lírai energiával. A felhasznált legegyszerűbb verseszközök, a négyes-ötösféles jambusok, a nyolcsoros strófák, a kétszótagú rímek, az alliterációk az egyetemes életérzés síkjára általánosítják mindazt, ami a költőt lehangolja és elkedvetleníti. Egyén és külvilág különállása feloldódik ebben az animizáló szemléletben, költője annyira azonosul a „kifosztott táj”-jal, hogy a külvilág, a természet mintegy folytatója lesz annak a társadalmi depressziónak, amely a verseknek legfőbb érzelmi anyaga. A teljes tagadás, az adott szociális lét totális elutasításának verseit alkotja ekkor Zelk, alapvető attitűdje a menekülés, legfőbb versszervező gesztusa a bizonytalanság, hangulata a kétségbeesés. S képei, hasonlatai, bensőséges és az adott léttel perelő megismerési kísérletei időnként mennyire József Attila szelleműjára emlékeztetik az olvasót, anélkül, hogy ezáltal valamelyest is csorbulna a zelki líra eredetisége, öntörvényű jelleme!

Különösképp e lázadó, sőt forradalmas társadalmi mondanivaló megszólaltatásában jut érvényre plasztikusan Zelk művészi módszerének említett kettőssége. Ábrázol és kifejez, leképez és megjelenít egyszerre. *Akombákom* című verse tükre annak igazán, miként örökíti egymásba játszón a látott és a belső tájat, miként olvasztja egybe a reálisat a szürreállissal, miként telíti a gazdag szimbolikájú való-

ságrészleteket valaminő enyhe, de folyvást felsejlő lírai allegorizmusával. Látvány-nak és reflexiónak ez az egygyölvadó ellentétessége a népköltészetre emlékeztető gyermekdalokban valósul meg legharmonikusabban: a kozmikus-panteisztikus tel-jesség, valóságnak és valóságfelettinek, konkrétnek és transzcendensnek egysége, amely Zelk költészetének sajátja, itt maradéktalanul érvényesül. S tegyük hozzá az eddigiekhez, hogy – változtatva a változtatandókat – mindebben költészetünk leg-nemzetibb, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Arany lírájában megvalósuló ágának folytatója ő, örököse és továbbépítője valami jellegzetesen magyarnak, hagyomá-nyosságában is újszerűnek.

Zelk Zoltán verseiben az ragad meg, hogy folyvást érezzük, alkotójuknak lét-eleme a költőiség. Nem képeket teremt, hanem azokban gondolkodik, mondani-valója kifejezéséhez nem keresi a jelképeket, azok eleve benne élnek képzeletében, a költőt mintegy kísérik útjain, s a sorok zenéje, táncos lépte, grációzus röpte számára nem poétai dekorum, hanem olyan természetes velejárója a megszólalás-nak, mint az életnek a lélegzés. *Kis mese a nincs erdőről* és *Láp alatt* című költe-ményeiben figyelhetjük meg legvilágosabban ezt az eruptív teremtőerőt: a költő boldogtalanságának, elvágyódó sóvárgásának érzékeltetésére szinte egy ujjmozdu-lattal képes érvényesíteni a művészi szó inventáriumának kincseit: az andalító versmuzsikát, a ritmus hangzatos folyását éppúgy, mint az élesen villódzó képeket, a hallatlanul plasztikus látványérzketeket. S valaminő fékezhetetlen expresszivi-tás sugárzik elő ezekben a versekben: a rezignációt, a lemondás tragikumát alko-tói vállalkozó kedv, formateremtő érzék, hangulati telítettség, a versmondatoknak oly lebegése, ringatózása, a szemléletnek oly felfokozódása és kitágulása kíséri, hogy az ellentmondásossággal sokszorosán elmélyíti a megszólaltatott tartalmakat.

Ez az elemi költőiség ad hitelt, művészi sugalló erőt osztályharcos verseinek is, melyek a nyomor, a szenvedés és az elmaradottság „költőietlen” jelenségeit hivatottak megörökíteni. *Szilveszter a Főti úton* című költeménye például Arany János *Hidavatás* című balladájának reminiszcenciáit építi-alkalmazza tovább alkotó módon, még inkább pedig abból a forrásból merít, ahonnan Arany maga is: a népi, illetve régi haláltánc-műfaj formakincséből. Az akkori idők legkínzóbb jelenidejű élménye feszül a versben, időszerűsége megannyi hiteles realitású, epikus részlet-tény felsorakoztatásán keresztül érvényesül, ugyanakkor Zelk a múlt leghagyomá-nyosabb költői alakzatait alkalmazza – felsorolást, ismétlést, halmozást, gondolat-ritmust, megszemélyesítést, hasonlatot, alliterációt –, azaz ismét a népköltészetből merít. Ezáltal pedig az adott létezés univerzális jellemzőjévé fokozza azt, ami egy-szervolt élmény, aktuális egyéni tapasztalat. Az a szolidaritás, amely nemzeti köl-tészetünk örökségéből merít, lírai fűtőanyaggal képes feltölteni a sivárság, a der-medtség riasztó képkockáit.

A haláltánc műfaja – nem egyedi jelenség ez ekkor Zelk költészetében – jelzi a valóságot, amellyel ekkor nemzedéktársaival együtt a társadalom szorításában meg kell küzdenie. S ezt jelzi az önmegszólító verstípus is, amely – a jellegzetesen nem intellektuális alkatú költő lírájában – feltűnik. *Biztató* című verse ilyen, s érdemes megfigyelní, hogyan szabadítja ki Zelket a vívódás és a vergődés katakliz-máiból a megidézett valóság sodrása, a dallam röpdülése, a muzsikás, rövid szavak lüktetése, a nyelvi és hangzati egységek ritmikája, a többszótagú rímek csengő-bongó megfelelése, a metrumok lejtése – a zenei érzéketek kiteljesülése. Az ön-emészto meditáció béklyóiból a második valóság, a poétai ideálvilág felidézése szabadít fel, a soroknak hangzati egyneműsége, a hangok, félsorok pergése, az ellenkező hangrendű félsorok összeillesztése, a vokálisok gördülékeny, rendkívül szuggesztív futamai, amelyet – akárcsak közeli költőbarátja, Vas István – líránk klasszikus nagyjaitól, Berzsenyitől és Vörösmartytól tanult el Zelk Zoltán. Íme egy jellegzetes példája annak, hogyan szabadul ki a valóság kínzó örvényeiből egy született költő:

... Nyöszörög elméd? Hánykolódom
 űrszínű, zűrös éjszakán?
 melledre ül s torkod szorítja
 léted lidérce, a talány:
 Miért? Mi értelme? Mi célja?
 a rekedt kétség kerepel –
 Figyelj! A hajnal jó s talán egy
 rigó füttye majd megfelel...

Egy fütty, egy szárny, egy szárnyak íve
 az omló légben, vagy talán
 egy hirtelen pattanva bomló
 kisded levél az almafán,
 melyekkel végre elmúlathat
 az ész s huga az érzelem –
 és küszöbödre ül kibontott
 hajjal s liheg, a szerelem.

Miként a gyermek, aki pénzt lel
 és örömeben felkiált,
 hányszor kiált, sikolt a lélek
 örömeben, mert rátalált
 egy árnyra, színre, hangra, fényre
 mely tetszhalottként rejtezett,
 de él aztán, mert szólítottad,
 mert te adtál neki nevet."

A kritikusok azt szokták mondani, hogy Zelk ösztönös, érzelmi költő, akitől az intellektualitás, a racionalitás, és a fogalmiság távol állnak. Így igaz ez, de egy kiegészítéssel: ösztönszerűen is ragyogóan ért a líra dialektikájához. Különleges érzéke van ahhoz, hogy az egyediben az általánost, a kisszerűben a jelentékenyet, a mulékonyban a maradandót mutassa fel. Igen nagy érzelmi, versszerkezeti pólusokat képes átfogni vallomásos bensősége áramlásaival. *Másfél esztendő* című elegiájában, a hazavágyódó nosztalgia emlékezetes költeményében például, amelyet az ukrainai munkaszolgálat poklában írt, a verskezdet még jellegzetesen a privát szférát, a magánélet hajdani boldogságának képeit idézi fel. Maguk a jelzők – *piros, aranylő, szép, forró* – köznapiak, egyszerűek, úgyszintén az igék is (*főzöd, begyűjtasz, próbál, kóstolgat* stb.) banálisak. Az elégikus búsongás személyes-intim hangulatát a sorok gyakori hármas osztódása éppúgy előidézi-megtámogatja, mint a két- és háromszótagos rímek elzsongító hatása, vagy a közlések szinte prózai dísztelensége. A vers második ízületében, a negyedik strófában – a személyes enteriőr hangulati továbbépítése során – azonban a perspektíva hirtelenül kitágul, a megidézett tárgyi részletek konkrétsága szinte anyagtalanná, éteri bensőségűvé finomul, a költő szobájába beköltözik a világmindenség: a való lét részletmozaikjai az egyetemes lét sejtelmeinek, a végtelen varázsos hangulatának adják át helyüket. Az *Ahogy a költőtanácsok* című verseskötetről írt szép tanulmányában Pomogáts Béla Chagall híres hegedűsét említi Zelk szürreálisba áttűnő alkotómódszerével kapcsolatosan (*Alföld* 1975. 9. sz.). Ez a strófa – s ezenkívül még számos vers! – álom és valóság észrevétlen összeötvözésével, felszabadult asszociációs szerkesztésével, s főleg a város fölé lebegő szoba képével maradéktalanul igazolja ezt a megállapítást. A vers horizontjának ez a kitágulása pedig lehetővé teszi a két pólus, szerelem és hazafiság, otthon és közösség szemléleti egybefogását, harmonikus lírai egységét.

A felszabadulás Zelknek költőileg is felszabadulást jelentett: lehetővé tette, hogy eredendő lendületét és lobogó indulatát, életörömét és emberekbe vetett bizalmát kiénekelje. Ekkor írt versei rendkívül zeneiek, tüzes dinamikájúak, gátta-

lan hömpölygésűek, a kifejezett érzelmi minőségek kristálytisztán átlátszóak, a versszerkezetek könnyűek és kerekdedek, a belső formakép a dallammal együtt születő, a tónus foltatlanul eleven és meleg, a versek dalszerűsége, oldottsága, természetessége teljes mértékben a lélekmozgás robbanékonyságát, a kedély felgyűlt-ságát és mély lírai érdekelttségét tükrözi. A *pártos éneke* című, egykor oly híres monológja például – dikciójának szárnyalása nem lanyhulhat el a múlt időben! – valósággal „ellen-önmegszólító vers”-nek minősíthető. A költő itt is önmagához szól, de nem azért – mint az a verstípus sajátja –, hogy magatartásbeli válságát kiénekelje, ellenkezőleg: életbizalmát, a lét sugárzását, az alkotásba vetett kollektív hitet éneкли meg a programszerűen. Emberi szolidaritásának forró, ujjongó meghirdetésében végre aggálytalanul meríthet a népköltészeti ihletek gazdag tárházából: a kétütemű, félrímes hetesekben a párhuzamosságoknak, mellérendelő szerkezeteknek, refrénszerű, anaforakon épülő ismétléseknek egész kavalkádja bomlik ki előttünk, a költői szemlélet egybeölel eget és földet. Robog és zihál, sodor és magával ragad a vers, az az erkölcsi idealizmus, magasztos ódaiság, amely a költő ihletét hevíti, a közösség egyre szélesebb köreire terjed ki, s a lángolás, amely a népköltészeti formakincs révén egyenértékű megjelenítésére lelt, a vers befejező crescendójáig nem veszít energiájából. Egyik legszebb és leghitelesebb művészi emléke ez a vers a felszabadulásnak és az azt követő korszaknak, az új élet el nem feledhető társadalmi atmoszférájának.

A korszak másik kimagasló verse a *Nem elég a magunk kínja* jelzi, hogy Zelk lírai önfeledtsége, spontaneitása akkor teljesül ki igazán, ha tudatosság, Kölcsey Berzsenyi-emlékbeszédének meghatározását kölcsönvéve „gondolattá érelt érzemény” rejlik a mélyén. A magyaros versszerkezetben, az éles tagolású nyolcas-hetesekben a hazai népköltészet egyik legrégebbi versszimbolikája szólal meg, de élő intenzitást számára a tömegekkel azonosulás gondolati-morális eltökéltsége ad, a reflexív magatartásprogram – ennek és a jelképrendszernek lírai érvényét pedig izzóvá fokozza az, hogy a gondolatmenet mint élmény, mint születő lelki folyamat alakul előttünk, hogy ezáltal magunk is részeseivé és vállalóivá válunk a költő meghirdette etikai imperativusznak. S az újszerű erkölcsi öntudat egyetemesítését nagymértékben fokozza a vers nagyfokú dalolhatósága, a zelki költészet most igazán kiteljesülő zeneisége is, a sorok, fűsorok lejtése, a szölamoknak felcsapó-ereszkedő egybevágása, a hallatlanul tiszta belső tagolás, a rövid szavak pergése, a fortisszimóban kizengő verszárás. Spontaneitás és elmélyülő világnézet összhangját találja meg e korszakában a költő.

Ez idő tájt kezd jelentősebb szerephez jutni Zelk mai költészetének legfontosabb alkateleme: az *emlék*. Nem pusztán a nosztalgia, a sajátosan érzelmi attitűd jellegzetes megnyilatkozási lehetőségéről van itt szó, nemcsak arról, hogy a költőt olyannyira jellemző emocionalitás tör elő a múlt megidézésében. Zelk számára a reflexivitás, a töprengés, az önelemzés s ezen át az életen, valóságon való meditáció lírai fogódzóját nyújtja az emlék: egyszerre szolgál az adott lét költői kitágítására és az idő szembesítése révén az eszmélkedésre, az átéltek értelmezésére, a személyiség ama közösségi igényű általánosítására, amely Zelknek kezdetől fogva legfőbb költői törekvése. A felszabadulás után írt emlékező versekben ez a meditativ életszemléleti igény még csak csíraszerűen jelentkezik, de megvan már – alapjaként a *Sírdílytól* kezdődően meghatározóvá váló alkotómódszernek.

Az emlék – megtartó erő. Morális energiaforrás, az önmagunkhoz, vállalt eszményeinkhez való hűség letéteményese, ezeknek az eszményeknek fogalmaktól mentes költői tudatosítása, az önmagunkkal való társadalmi szembenézés lehetősége, értékkeresés és értékmeghatározás. Világnézetű számvetések idején kerül Zelknél előtérbe: vagy akkor, amikor eszményei sérülnek (pl. 1954 után), vagy amikor ezeket az ideálokat örökségként, nemzete nevelőjeként kívánja megfogalmazni közönsége számára. De ugyanígy megtartó erő a költő számára 1954 után kezdődő válságos korszakában a költészet ősi formáinak archaikus emelkedettsége, „megszenteltsége”, a hozzájuk tapadó állandóság-, stabilitástudat is.

A népköltészet ritmusai és szólamai egységet sugároznak Zelk számára a széttört-ségben, arányt a formátlanságban, céltudatot az eszmék és a valóság zavaaraiban, összhangot az érzelmek káoszában. Amikor csalódásában a két asszony, az anya és a feleség archetipikus alakjához menekül, így a *Karok erdejében* című versében, például a párosrímű ősi tízes sorképletét használja, ahol az ütemek kettős hullámszerűsége, a rímek összecsengése, a mellérendelő, gondolatritmikus szerkezetek, a fokozó ismétlések, az anaforák és paramoionok ugyancsak mind-mind megbékéltetnek és felemelnek. „Világszerűvé” teszik, közösségivé oldják az egyéni fájdalmat.

S ugyanezért fordul Zelk a cigány-szimbolikához is. A cigány alakja, amely-lyel válságaiban oly szívesen azonosul, nem a rejtezésre, a személytelenedésre szolgál nála. Ellenkezőleg: egyrészt az objektív személyességgnek, a lírai egyetemesisítésnek eszköze, másrészt mint a magára hagyott, kiverít és megalázott embernek jelképe nagymértékben felfokozza ezt a személyességet, harmadrészt és leginkább Vörösmarty *A vén cigánya* és Arany *A nagyidai cigányok* című alkotásai révén ehhez az alakhoz oly képzetek fűződnek, amelyek révén úgyszintén a magyar költészet klasszikus hagyományaitól kérhet menedéket a költő. Amikor megpróbáltatásai véget érnek, a *Tűzből mentett hegedű* strófaiban a Vörösmarty-nagyvers karizmatikus sorai zengenek vissza – éppúgy a hűség, az elkötelezettség tükröz-tetőjeként, mint ekkor és ezután az emlékek gyakori idézése.

Nagyon jelentős költő volt már Zelk a *Tűzből mentett hegedű* előtt is, de nagy költővé azóta vált. Gondolkodói érzékenysége, pontosabban szólva: sajátos érzelmi gondolkodása azóta érelődött meg maradéktalanul, távlatai megnőttek, sorainak „mögöttes” zenéje messzehangzóvá vált – azóta lett nemzeti érvényű lírikus. Nem véletlenül használom ezt a szót: emlékeinek idézésével, morális önvizsgálataival és jövőt vallató meditációival Zelk Zoltán az elmúlt más-fél évtizedben nemzetnevelő költőink vonulatába emelkedett. Megtanulta a leg-nehezebbet: perelni a halállal, megtanult öregedő korban elveszíteni és újrakezdeni mindent, megtanult túlélni másokat, a legkedvesebbeket is – megtanulta kimon-dani a kimondhatatlant és ki nem mondani a kimondhatót. *Sirály* című rekviemje ezeknek az erényeknek az alapján vált 1956 után líránk egyik legnagyobb alkotásává. E műről már nagyon sokat írtak, ezért csupán annyit, ha paradoxon hat is: Zelk lírájának nemzetivé szélesedését mutatja ugyancsak. A hitves elvesztése föl-ötti, legszemélyesebb fájdalom megszólaltatására ugyanis a protestáns jeremiádok, halotti kesergő énekek XVI–XVII. századi műfaját újítja fel a költő, az emlékek és érzelmi vívódások sora a zsoltárosság egykori hangnemében, monotonosságában oly megrázó modalitásában nyer megörökítést, a biblia szökepeinek, szó- és gon-dolatalakzatainak patétikus szárnyalásával szuggeralja az olvasót. S főképp ihlete strófák hosszú során át is emelkedő, töretlen ívével, fenség és egyszerűség művé-szi elegyével, a lélektani folyamat festésével és az egyidejű reflexiókkal. Minden tragikus trauma ellenére szembefordul itt a halállal a költő: erről vallanak ön-szemlélet és élmény „együttlélegző” váltásai, az emlékek jelzésszerű kihagyásai – az egész alkotás keltette hallatlan életszerűség.

Mert ez a zelki líra öregkori kiteljesedésének legfőbb szemléleti anyaga: emlé-kezéseire az életvágy, a mindenség szerelme, az otthont adó melegség keresése készíti – a betegségében ágyához kötözött ember ifjakkal versenyző vitalitása készíti a költőt. Ezek az emlékidéző versek, a *Bekerített csönd*, az *Ahogy a kő-téltáncosok*, legújabban pedig a költői magaspontot jelentő *Meszelt égbolt* darab-jai tele vannak sűrített élettel. Ezt a sűrítést az is szolgálja, hogy kihagyásosabb, szaggatottabb lett Zelk komponáló technikája mint azelőtt, megszemélyesítései lényegre törőbbek, szívenütőbbek, metaforái végletebb ellentéteket összpontosí-tanak magukba. Reális és szürreális izgató művészi elegyében az utóbbinak súlya megnövekedett, de akként, hogy a lírai jelentés valóságalapja azért mindig meg-marad. Zelknél ugyanis a szürreális ezúttal is mindig valóságalemeken keresztül, azok rendkívül erőteljesen metaforikus felhasználásán át érvényesül: az érzelmi absztrakció a konkrét mozzanatok művészi átépítésén alapul. Úgy is mondhatnánk:

nincs nála kifejezés egyidejű ábrázolás nélkül. Egy-két példát erre az „igénytelennek” tűnő versekből: a *Mégis* című ötsorosban valóságból merített kép a versszervező mag („a szél a lámpákat kioltja”), a *Pillanat* című vers önfeledt álmodozásában is a „hid-karfa” tárgyas szemlélete térít vissza a realitáshoz, a *Kidáltásban* az álmatlan kutyák, a *Némaság visszhangja* címűben a szöges drótsövény képvillanásai gyűjtik fókuszba a művészi sejtetés laza összefüggésű jelzéseit. De talán a *Nagy Lászlónak* írt s önportrészterű elemeket is jócskán tartalmazó verse tanúskodik legkifejezőbben erről a kettősségről:

„Adjatok Nagy Lászlónak lovakat
szürkét és pejt és sárgát,
tereljetek eléje
kilencvenkilenc ménest,
lerajzolja ő kilencvenkilencnél
többször is, lerajzolja százszor
a mének orrlyukán kicsapó füstöt
s a kancák füstön átderengő
eleven-dombormű farát.
Lerajzolja futásuk nyulánk ívét,
s azt is, mikor futtukban megállva,
habzó aransugár zubog,
csattog az utakon.
S ha kedve úgy akarja, rajzol
kanyargó nyihogást is.

Adjatok Nagy Lászlónak lovakat,
hogy magahódította világa
ajándékkal is gazdagabb legyen.”

Újabb verseit a kritika érdemben, részletező tárgyilagossággal méltatta – így róluk csak annyit, hogy bennük Zelk mesteri kézzel egyensúlyoz a szimbolika és az allegorizmus elválasztó vonalán. Emlékeiben az objektív részletek annyira megtelnek szubjektivitással és egyetemes sugallatokkal, a hajdani életanyagot annyira átítatja a jelennek szóló, elanyagtalánító képes beszéd, a meghatározatlanság szuggesztivitása, hogy folyvást érezzük: ez a valóság valami valóságfelettinek, eszményiesnek, evilági transzcendenciának szolgálatában áll. A személyes élmény egymásrahalmozódó életképi részletei, tárgyi kivetülései – megannyi szál az egyetemes élet, a valamennyiünkkel közös élet, az emberi élet felé: az újjáteremtett lírai biográfia költői összefoglalásként nekünk, kortársaknak és az utókornak készül. Az emlékdarabokat őrző egyes költemények mihamar szervesülnek, egységbe állnak, egyetlen nagyszabású poéma organikus részeiként hatnak.

Ez a poéma immár hatalmas orkeszterként zúg és zeng: a dolgozó embereknek, a hajdani megalázottaknak és megszorítottaknak, a mára megváltott néptömegeknek énekeként hangzik fel. A sorok, strófák az Almási tér és a Liget el-esett, sakkozó öregeit, a Józsefváros és Zugló odvas kapuit, a szatmárnémeti hetivásárt, „a múlthatatlan nevű falvakat”, a hajdani Simplon kávéház nincstelen művészeit, a vásárcsarnok előtt reggeliző kocsisokat, a Körutat a Royal és az Oktogon között, a geleji szálkás fejfával dacoló asszonyi emberséget ölelik magukhoz eltéphetetlen erővel. Fényt gyullasztva, melegséget árasztva, sebeket gyógyítva, az olvasót a tisztaság körébe emelve. Akként, amint azt a költőtárs Juhász Ferenc jó néhány évvel ezelőtt oly találóan megfogalmazta: „Ez az otthontalan költő otthont tud adni szívünknek verseiben.”

VERESS MIKLÓS ÉS A BÁDOGKIRÁLY

Forgatva a *Bádogkirály* c. kötetet, mi az, ami hamarosan felkelti a figyelmünket? A történelem eleven lüktetése a versekben. Sokan írtak már erről, legutóbb és leg részletesebben Agárdi Péter a Kortársban *A történelmiség lírai meghódítása* címmel. S teljesen igaza volt, amikor többnek tartotta a költő történelmiség-élményét tematikai, stilizáló, archaizáló erőpróbáknál. Mert valóban a *költői személyiség* szerves alkotóeleme a történelmiség lírai meghódítása. De talán még közelebb juthatunk a „történelmes” versekhez is, ha a költői személyiséget próbáljuk megragadni. S nem erőltetett, ha ezt a kérdést állítjuk a középpontba. Veress Miklós egész eddigi költészetének kulcskérdése az, amit Juhász Ferenc így fogalmazott meg: *Mit tehet a költő?* Tehát a kérdés az, hogy a mai kor változó körülményei között mi a költő feladata, hogy mik a tartalmi ma a költő-szerepnek. A kérdésben eleve bennfoglaltatik természetesen annak tudata, hogy a költészetnek társadalmi feladatokat kellett és kell továbbra is elvégeznie. S hozzáértendő annak a tudása is, hogy a magyar költészet történetében a költő-szerep elkötelezettséggel: világos politikai feladatvállalással, sokszor a tragikus életsors bizonyosságával járt együtt. A költő-szerepet a legerőteljesebben elterjedt értelmezés tehát a „lángoszlop”, a „vatesz” sokszor romantikus felnagyítottságú tartalmával töltötte meg. Erre a vatesz-létre a huszadik század azonban egyre kevésbé ad lehetőséget nálunk is. Az ilyen szereppel való teljes azonosulás csak kivételes történelmi pillanatokban jöhet létre, egyébként egyre diszsonzánsabb lesz, hiszen a valóság egyre kevésbé tűri meg. Ami Adynál még teljesen adekvát reakció volt kora társadalmára, az a két világháború között már avittnak tűnt volna s így nem véletlen, hogy a prófétikus hevületet a szemlélődő tudatosság váltja fel József Attilánál, Radnótinál például. A költő világot formáló erejének hite objektíve és szubjektíve egyaránt megrendült, s ez másféle küldetés tudatot követelt meg. A felszabadulás után egy időre még egyszer visszatért – történetileg szükségszerűen és jogosultan – a költő-vatesz, a népvész szerep, de valószínűleg utoljára. A természetes társadalmi munkamegosztás, a bontakozó szocialista demokratizmus ugyanis sok olyan feladat alól menti fel a költőt, amit korábban köteles volt vállalni. Más jellegű ez a feladatmódosulás, mint a nyugat-európai polgári líra képviselőinél az 1848-as forradalmak óta megfigyelhető. Hiszen itt nem a társadalmi feladatok eltűnéséről, a költői én fokozatos izolációjáról van szó, hanem épp ellenkezőleg: egy szocialista forradalom eredményeképpen számtalan új költői feladat társadalmilag szükséges megoldásáról.

Mégsem véletlen, ha Veress Miklós – de mások is – a költő-szerep módosulásának átmeneti állapotában a költő-szerepnek egy olyan – a nyugat-európai művészetben általánosan elterjedt – értelmezését is felfedezik, amely a költőt (a művészt) a bohóccal (a clownnal) azonosítja. Szabolcsi Miklós kitűnő motivumelemző monográfiájában (*A clown mint a művész önarcképe*) részletesen elemzi ezt a problémát, amely a mi irodalmunkban korábban alig-alig jelentkezett. Mostani feltűnését aligha tudnám elszakítani a művész-szerep tartalmának átrétegződésétől. Veress Miklós költészetében mindenesetre megkerülhetetlen ennek a vizsgálata. Versei egy motívum kapcsán is érdekes tanulsággal szolgálnak a szocialista művész világszemléleti többletéről; az elfelejthetetlen perspektíváról, amely még a világ pillanatnyi tépettségén is, a személyiség sorsának pillanatnyi tragikusságán is átsugárzik.

Ki a költő? Veress Miklós úgy látja, hogy a költő az az ember, akit a társadalom jelképesen megbiz azzal, hogy helyette gondolkodjon, szenvedjen, hogy helyette fölemelkedjen az emberi nem öntudatáig. Az emberi kultúra szimbólumkincséből leg-

inkább a megváltó-szimbólum tudja ezt a fajta költő-szerepet kifejezni minden problematikusságával együtt, s így természetes, ha Veress Miklósnál központi lesz a Krisztus-motívum. A költő nem attól szenved, hogy nem akarja nagyon mélyen átélni az emberiség legkomolyabb gondjait, hanem attól, hogy ebbe mintegy beletaszítják: egyúttal társtalanságra, magányra is kárhoztatva; hogy az emberek rendszerint nem akarnak megváltók lenni, nem akarják a világ dolgait magukra vállalni. A Krisztus-szerephez való viszony ambivalenciája tehát részben innen eredeztethető. Részben pedig onnét, hogy a személyiség teljes önfeltárása mindig rendkívül küzdelmes, sok belső ellenkezés dacára megvalósuló folyamat – főleg ha hatása kétséges, ha társadalmi hasznossága közvetlenül nem látható.

Mindezek a problémák már az *Erdő a vadaknak* c. kötetben megjelentek s igen magas színvonalon: az *Ikon fekete Krisztussal* és a kötetnek is címet adó vers a költő legjelesebb teljesítményei közé tartozik. S aligha véletlen, hogy éppen a költő-szerep értelmezésével való birkózását tette már első kötetében is hangsúlyossá: az *Erdő a vadaknak* nemcsak címadó vers, nemcsak fontos vers, hanem a ciklusok elé kiemelt kötetnyitó vers is, amely a költőt *isten bohócának* képében jeleníti meg, s ez a bohóc azonos Krisztussal: „bezárva mindenféle hitbe / bezárva minden nagy csodába / póré ég alatt kifeszítve / kinek kereszttről csüng a lába / és vért köpköd az éjszakába / úgy állok itt isten bohóca”. A személyes lét (a magánélet), a költő-, a bohóc- és a megváltó-szerep rétegződik elválaszthatatlanul egymásra ebben a versben. De úgy, hogy ebből nem valamiféle apokaliptikus vagy cinikus látomás kerekedik ki, hanem minden gátló tényező ellenére a költő közösségi küldetésébe, a költészet hasznosságába vetett hit.

Hasonlóan van ez a második kötetben is, csak mostanra még jobban kibomlott, még hangsúlyosabbá vált. Mert ki az a *bádogkirály*? A kötetnyitó, ismét ciklusok elé emelt vers, *A néhai poétára* jórészt már választ is ad erre a kérdésre. Eppen a költő-szerep módosulását az időben ragadja meg itt Veress Miklós, és pontosan annak a költőileg érzékletes meglevenítésével, hogy azelőtt, a „néhai poéta” idején *mások* – rendezettebbek, áttekinthetőbbek – voltak a nagy költészet megteremtésének társadalmi feltételei: „könnyű neked mert ölhetsz / *es arrul hegedoelhec* / tudod azt hogy ki ellen / mert mindig nyílt az ellen”. De nemcsak a *változót*, az *állandót* is rögzíti e vers. A költő-szerep lényegi azonosságát: a felelősségteljes társadalmi elkötelezettséget. A néhai és a mai költő szembesítése erre is alkalmas, s az egymásba néző arcok képével nemcsak szemléletesen, de a lényegét megfogalmazóan tárja fel az azonosság-különbözőség dialektikáját. Az indításban „a néhai poéta / félrehajtja az arcom / s önnön arcába lát”, a lezárásban „én félrehajtom arcod / és kinézek mögüle”. A néhai poéta szükségszerűen az azonosságot fedezi fel, a mai költőnek viszont már a különbözőt is tudnia kell. S egy költői kép erejéig a kötetcímmotívuma közvetlenül is felöltik: a keresztútnál zörgő bádogkrisztusoké.

Másképp: nem történelmi folyamatában, hanem jelenidejűen ragadja meg a *bádogkirály* ciklus nyitóverse, a *Tűz a szeméttelen* ezt a problémát. S más a vers hangvétele is. *A néhai poétára* a pátoszos patriotizmus lírai hagyományaihoz kapcsolódik, a *Tűz a szeméttelen* inkább a neoavantgard groteszk-tárgyas látomásaihoz. Megkettőződött: kétarcúvá vált a költő-szerep, s aki ezt kívánja hangsúlyozni, szükségszerűen fordul a groteszkhez is. Rejtélyesebb, talányosabb is az utóbbi vers, főképp a második fele. Ám a vershelyzet világos. A négy strófa indítása egyaránt: „körüllobognak” (értelemszerűen: ök engem). Vagyis a groteszk látomásban a tér egy pontján áll a költő, s a jelképes tűzben a különböző költői magatartások elidegenített képeivel szembesül:

Körüllobognak:

 földignyelvű bohóc az egyik
s hátsó felére festve krisztusarc
ha meghajol
beszúródnak a tuskék

s végigfolyik a vér a szájaszélig
és látható
hogy vicsorgó kín az egyik
kinek ha vérzik arca
a festett bohócakkak túlhan megnyílnak és
a vérpiros száj éigig ölti nyelvét

A bohóc- és a Krisztus-motívum itt szinte „fizikailag” is összetartozó, egymástól elszakíthatatlan: ugyanannak a dolognak két oldala. Úgy vélem, ennek az elszakíthatatlan kettősségnek: egymásutániságnak és egyidejűségnek a feloldására: humanizálására született meg a bádogkirály szimbólum. Ebben a versben persze ez sem lesz a groteszktől mentes:

Körüllobognak:
a másik bádogkirály
záport iszik
s lyukas szeme helyén
fröcsköl a hang
egyszer könyökcsovába
benyúltam és megfogtam lábujjamat
ha felsikoltnék
tudom hogy elzokogna
mint gyorsvonal a hídon
de inyem már beroszdált
s bádoggá lett a gégem

Mégis: az egész versen belül itt a legnagyobb mérvű az azonosulás. Az egyes szám első személy, a költői én közvetlenül is megjelenik itt egy groteszk cselekvést véggezve, de ez a cselekvés is az azonosítás eszköze, akárcsak a költői én állapotának szintén azonosító leírása: „de inyem már beroszdált / s bádoggá lett a gégem”. A továbbiakban a vers nem a feloldás, hanem a disszonancia kiélézése felé sodor, mégsem semmisíti meg a vers első felének tragikus igazságát.

A *táviratok B-nak* (Bulgakovnak) és a rákövetkező *bádogkirály* ciklus a kötet groteszk verseit gyűjti egybe. Az a tény azonban, hogy az egész kötetnek a címe lesz *Bádogkirály*, ki is emeli ebből az összefüggésből a motívumot, s nemcsak a költő-szerep groteszk voltának, hanem a groteszk jelleg ellenére is vállalt társadalmi érvényességnek, a szerep hagyományos tartalmait is vállaló magatartásnak a jelképe lesz. A már említett *A néhai poétára* mellett sok más vers bizonyítja ezt most is. Az előbbiekre következő *csillagtűz* és *közászoló* ciklusok egésze példa lehetne. A Petőfi-nek szentelt *csillagtűz* nemcsak stílusbravúr: szenvedélyes sokhangúságával egyaránt fel tudja idézni Petőfi egyéniségének változatos gazdagságát, s azt, hogy miként létezzen költőként ma Petőfi Sándor.

A *közászoló* ciklus szinte teljes egészében a költő-szerep kérdéseivel néz szembe. Hol közvetítéssel: egy-egy költő sorsába képzelve magát (Kosztolányi, Vörösmarty, de: a haldokló Kosztolányi és az 1849 utáni Vörösmarty), hol közvetlenül is első személyessé téve a vallomást (*Egy panaszfal: a hősök, Történelem, Madárról nézvést, Egy kiszolgált sárkány sarkóvére, Aeternitas*). A közvetlen vallomásokban kétféle eszközt alkalmaz Veress Miklós a társadalmi küldetés mégis-szükséges voltának érzékeltetésére. Az egyik a mesei-mitikus elemek közvetlen beépítése: a költő azonos lesz a kiszolgált sárkánnyal, s a griffmadár idő hátán repülve éli sorsát. A másik, a jóval nagyobb hatású eszköz a történetiség motívuma. A költő nemcsak a mai világnak, hanem egy történelemmel rendelkező közösségnek a költője. S a költő-szerep tartalmait nemcsak a személtelpe tűz látomását átélve fogalmazhatja meg, s nem is csak a néhai és a mai poéta sors különbözőségét-azonosságát megragadva, hanem a történelmet, a múltat folyamatában, teljességében átélve, a jelent a történelem szükségzerű pillanatnyi állapotának látva. Így érthetően lesz ezekben a versekben cent-

rális kép a magyar történelem tragikus és forradalmi küzdelmeiről számot adó, szükségyszerűen lesz követelmény a mégis-morál, a csakazértis helytállás magatartása mindig a jelenre vonatkoztatva: „menne az arcom közéjük / szememben hű dühök / de zárt a sor és néma / parancsuk visszalök” (*Egy panaszfal: a hősök*). A legteljesebben kibontva a méltán híressé vált *Aeternitas* adja ezt az életprogramot. Az egyébként nem túl jelentékeny barokk költő, Nyéki Vörös Mátyás emlékezetének szentelt, vele vitázó, az elkötelezett élet hitelét hirdető vers igazsága nem didaktikusan odavetett. Hiszen az ajánlás mondandóját:

Mester! Meg nem rontják létünk nagy kalandját
megmaradunk általa
vér csordul vagy ének boldog ki e népnek
lehet prédikátora

nemcsak a kötetzáró vers, hanem az egész kötet hitelesíti. Megszenvedett, az ellentmondásokat nem elkenődő, a költői lét tragikumáról is őszintén beszélő versek után joggal le lehet írni azt, hogy *boldog ki e népnek lehet prédikátora*. Főként akkor, ha ez a *nép* nem elvont szólamként, hanem a maga életsorsával jelenik meg ugyancsak a *közászló* ciklusban (*Történelem, Játsszma, Fillérvitézek, Interjú, Egy falusi vályogtemplomra*), a sokféle emberi magatartást mind tudomásul véve s nem kiátkozva, hiszen „mégis fiának ismer / mindnyájunkat e nép”.

A történelem megértése biztos nézőpontot ad Veress Miklósnak, amely lehetővé teszi, hogy eligazodjon a valóság örökké változó erővonalai között is. A történelmen nem csupán a jelentős fordulópontokat érti, igazából nem is azt hangsúlyozza, hanem a néptömegek és a velük élő költő mindennapjainak a történelmét, hiszen a legnehezebb, az igazi helytállás Lebó Istvánnak sem a szabadságharc csatáiban való részvétel volt, hanem utána *élni*: „49-től 929-ig. / Ez volt nehéz.” (*Interjú az utolsó hiteles 48-as honvéddal halála után*).

Többször beszélt, nyilatkozott már Veress Miklós a maga történelemszemléletéről, az embernek a múltjához való viszonyáról. Helyesen hangsúlyozza azt, hogy a különböző közösségekben élő emberi személyiség egészséges létezéséhez elengedhetetlenül szükséges a tudása annak a múltnak, amelynek ő maga is folytatása. Első kötetében ezt így foglalta össze: „ki őseiben nem élte végig / az egy-utat az össze-roppan / s nem ér el jövőnkig soha” (*Európai tavasz*). Ugyanezt a gondolatot bontja ki a *Történelem*: „a bátor ki halálát / kihordja életig / tudja hogy benne voltak / mohó hada lakik / / ősök vergődnek bennünk / mint varsákban halak / létünknek fonatán át / létek áramlanak / / véresek makacsok gyávák / s markolják mind szivünk / abból facsarva harcunk / s fegyverletételünk”. A költői magatartás, a választott nézőpont határozottan rimel József Attilára: „Én úgy vagyok, hogy már százezer éve / nézem, amit meglátok hirtelen. / Egy pillanat s kész az idő egésze, / mit százezer ős szemlélget velem... Verset írunk – ők fogják ceruzámat / s én érzem őket és emlékezem.” (*A Dunánál*). Semmiképp sem érzem erőltetettnek a két költői pálya párhuzamos vizsgálatát. Nem azért, mintha Veress Miklós József Attila-i súlyú életművet hozott volna máris létre (ez még senkinek sem sikerült), hanem azért, mert a két pályakezdés fordulataiban, a költői műhelyek szerkezetében s a dialektikus és történelmi materializmuson alapuló költői világszemlélet irányultságában határozott párhuzamosság figyelhető meg. Az a tépettségen átsugárzó reménykedő meggyőződés, amely József Attila kései költészetének lényege volt, más, lényegesen kedvezőbb körülmények között, de hasonló marxista tudatossággal jellemzi Veress Miklós költői világát is.

Mi a hasonló a két pályakezdés műhelymunkájában? József Attila a Nyugat és az avantgard egyaránt radikális költői forradalmi után lépett színre, s a húszas években végigtanult mindent, amit az egyetemes és a magyar költészetből felhasználhatónak ítélt. E tanulás eredménye lett a harmincas évek máig utolérhetetlen szintézise. Veress Miklós nemzedéke is radikális költői forradalmak után kezdte a pályát: a Juhász Ferenc és Nagy László, illetve a Pilinszky János nevéhez fűződő után. S

ahogy a harmincas években, most is a különféle – sokszor homlokegyenest ellenkező felfogású – módszerek szintézisére volna szükség.

A sokoldalúságra törekvő Veress Miklós pályakezdő szakaszának egyik legjellemzőbb jegye. Az aszklepiadeszitól a Balassi-sorokig terjed újjáteremtő leleménye, s a nehéz szonett-formában is felhívta magára a figyelmet. A lényeg persze nem a mesterség egyes elemeinek tökéletes elsajátítása, hanem az, ahogy a jelenlegi költői módszereket „zongorázza” végig. Már az *Erdő a vadaknak* kötetben világos volt e törekvése. Huszadik századi költői hagyományainkat messzemenően megismerte és magáévá hasonította belőle mindazt, amit szükségesnek látott. Ady, Kosztolányi, Babits, József Attila, Weöres Sándor, Nagy László költészetéből modern líránk lehetséges áramlatai rajzolódnak elénk, s a versek ezeknek a tanulságát is megfogalmazták. A sokszínűség a *Bádogkirály*-ra is jellemző. Még ez sem egyetlen rövidebb, s így szükségszerűen egyneműbb pályaszakasz tükre. A látomásos-szimbolikus Nagy László-út is jelen van benne (*Elégia két kisteleske csontvázára, Isten szakállában, Dózsa álma: Zápolya a tüzes trónon*), a Weöres Sándor-i groteszket az objektív líra felé közelítő is (*Táviratok B-nak* ciklus, *Kutyavilág, Feliratok*), s a tárgyias-leíró út is (a kötet szonettjei például). Új elem a főként a tárgyias-leíró jellegű versekben feltűnő archaizálás: a régi magyar nép- és műköltészet tartalmi és formai elemeinek versbe építése éppen a történelmiség-élmény kifejezésének lesz egyik legfőbb eszköze (*A néhai poétára, Égűtja kilenc nevére, Aeternitas*, s részleges, főként nyelvi elemként a kötet számos versében).

A költői lehetőségeknek ez az elkülönítése azonban egyre inkább feltételelessé válik. Mindent áthat ugyanis a költői magatartás szilárd egységessége, s így bármiképp is írja a verset Veress Miklós, elteveszthetetlenül az övé lesz. Vagyis kiérlelte a saját hangját. Fogalmilag szinte lehetetlen pontosan megragadni ennek a jellemzőit, hiszen nemcsak a stílus kérdéséről van szó. Annyi bizonyos, hogy éppen a sokszínűségből alakult ki az egységesség, hogy a különböző lehetőségek ismeretében jött létre olyan versbeszéd, dallam, szerkezet és képformálás, amely valóban a mai magyar líra egyik legtöbbet ígérő kísérlete.

Az útszéli bádogkrisztusok az egyszer élt ember tárgyiasult jelképei. Csak tárgyak, mégis őriznek valami fontosat az emberi lényegből. A *bádogkirály* is az egyszeri emberi létezésnek tárgyiasult jelképe: a költői lété, amely a versekben válhat halhatatlanná. Olyan versekben, amelyek az emberi lényegről beszélnek egyszeri, de feledhetetlen módon. S hogy ezt megtehesse, egy hagyományos, de korántsem korszerűtlen költői magatartást őriz tovább, formál maivá Veress Miklós, azt, amelyik a költészetet szolgálatnak tekinti, amelyik számára az elkötelezettség nem teher, hiszen feladatot s a cselekvésnek igazi értelmet ad.

PÁNDI PÁL: ELSŐ ARANYKORUNK

Pándi Pál az Utószó-ban így nyilatkozik tanulmánykötetéről: „...nem nyújt ez a könyv monografikus körképet, hanem csak a felvilágosodás és a reformkor szak irodalmával foglalkozó résztanulmányokat.” Teljességre igényt tartó körképet valóban nem kap a kötetből az olvasó, a húsz év terméséből válogatott tanulmányok mégis szervesen illeszkednek egymáshoz, s átívelik a felvilágosodás és reformkorszak évtizedeit. A legfontosabb eszmetörténeti, irodalomtörténeti jelenségeket tárgyalva a tanulmányok következetesen 19. századi irodalmunk csúcspontja, Petőfi költészete felé tartanak.

Pándi Pál sokoldalú irodalomtörténész. Kutatásai nem csupán a felvilágosodás korát és a reformkort fogják át, hanem ugyanakkor 20. századi irodalmunk sok-sok kérdése is izgatja. Mégis folytonosan Petőfi életművéhez tér vissza. Hiszen a kutató pálya látszólagos kitérői is valójában arra valók, hogy a folytatásra váró Petőfi-monográfia számára elvégezzék „a kor szellemi térképének az eddiginél alaposabb” felmérését. Amikor 20. századi irodalmunkban például a líra szocialista vonulatát nyomozza, törvényszerűen jut vissza a forrásig, Petőfi forradalmi költészetéig; a „Kisértetjárás Magyarországon” című könyve nemkülönben azokat az ideológiai-szellemi összefüggéseket elemzi, amelyek nélkül Petőfi költészetének számos jelensége érthetetlennek bizonyulna. Pándi Pál az „Elsüllyedt irodalom?” című könyvére utalva mondta: „...a szervesség gondolata az egyik centrális pontja ennek a kis könyvnek”. Úgy hiszem, egész eddigi életművére ráillik ez a megállapítás. Pándi Pál rendkívül tudatosan, racionálisan „komponálja” meg kutató munkáját, s ezzel mintegy példát is nyújt a célravezető tudományos kutatás módszeréhez. Racionalizmusának nem mondanak ellent az „aktuális indítások” sem, hiszen többnyire az efféle inspirációk is irodalmunk fő „vonulatához” térítik.

A távoli költőelőd, Csokonai költészetét elemző tanulmánya (Csokonai reményei) kiemeli a felvilágosodás költőjének azt a korai felismerését, hogy a magyar literátor bizalommal fordulhat a parasztsághoz, ha szókinszét gyarapítani, nyelvérzékét pallérozni kívánja. Csokonai „stiláris antifeudalizmusa” – mint a hűbériség sajátos bírálata – már Petőfi népet felemelő programja felé mutat: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék...” A tihanyi echóhoz című költeményt elemezve pedig Pándi Pál felfigyel a mű magyar verstörténeti jelentőségére, amely a magyar líra megújítását kezdeményezi. Csokonai – konvencionális sablonokat is áthevítő – személyesége, individualizmusa, nemkülönben megbocsátásra hajló erkölcsi emelkedettsége mind olyan motívumok, amelyek majd Petőfi költészetében, elsősorban népdalszerű verseiben teljesednek ki igazán.

A kötetben Pándi Pál terjedelmes elemzést szentel Katona József nemzeti tragédiájának. Elutasítja nagy nemzeti értékeink probléma mentességének illúzióját. Ezért vitázik a Forrás kritikusaival, Sütő Józseffel is, mert úgy „emeli be” Petur bánt a reformkorba, hogy nemcsak az önző, kiváltságait féltő magyar nemes alakját idézi, hanem azét a későbbi haladó nemesét is, aki majdan „az érdekegyesítésben látja az elnyomás elleni harc sikerét”. A polemizáló tanulmány (Beszéljessünk Petur bánról) inkább a mű egészére teszi a hangsúlyt, amely a reformkor előkészítője, de benne Bánk bán eszmélése a leglényegesebb. Petur alakja csak úgy motiváló, mint aki „megszüntette-megőrizve” van jelen Bánk cselekedeteiben.

Pándi Pál, amikor a múltból szól, a jelenhez is beszél tehát. Közös feladatnak tekinti a nemzeti múlt minél hitelesebb értelmezését. Méltán támaszkodhatunk a vitáikká váló tanulságaira: kár tagadnunk a hajdani progresszív rétegek – gyakran történetileg szükségszerű – gyengeségeit, de nem is tekinthetjük örök magyar vonásoknak; mellettük mindig jelen voltak azok az erők, amelyek a rosszal, sőt a jót rosszul akarókkal egyaránt szembe tudták szegezni igazságukat.

Az ötödik felvonás című tanulmányban is mindenekelőtt a mai befogadó, s a ma kialakuló művelődés, műhatás, műszemlélet izgathatja a kutatót. Pontosabban az, hogy a változatlan alkotás befejezett, zárt esztétikuma miként találkozhat a változó korok változó befogadóival. Pándi Pált bevallottan inspirálja Lukács György észrevétele is: a mű és befogadása története, a mű utóélete mindeddig nem részesült kielégítő tudományos figyelemben. A dráma sokat vitatott végpontjáról, az V. felvonásról szemlélve vizsgálja legnagyobb nemzeti tragédiánk igazságát. A marxista irodalomtörténetírás álláspontjából kiindulva fogadja el Révai József véleményét, nevezetesen azt, hogy Katona drámájában együtt van jelen az egység és a taszítás Bánk jellemének és tetteinek motívumai között. De kiegészíti, tovább is fejleszti Révai ítéletét, mert úgy látja, hogy Katona „az ellentmondás fenntartásával is képes érvényesíteni Bánk jellemének és tetteinek objektív egységét, mindvégig, Melinda halála után is állítva a tett elkövetésének erkölcsi indokoltságát.”

Pándi Pál a nemzeti dráma – szerelmi dráma szembeállításának dilemmájával foglalkozva is helyesen lát Bánk egyéni sérelmében olyan „személyes” tapasztalatot, amelynek a dráma összefüggésében „országos” érvénye van: személyes vesztesége betetőzi, összegezi a tett elkövetése előtti tapasztalatait. Hangsúlyt kap az elemzésben a nemzeti tragédiának az a fontos ismérve, hogy „széles nemzeti elégedetlenség kifejezője”. A nemzeti függetlenségi eszme központba állításával, s nyelvi, műfaji minősége okán egyaránt valóban klasszikus nemzeti értékünk a dráma. Pándi Pál – Lukács Györggyel egybehangzóan – a mű értelmezését elszakíthatatlannak tartja a későbbi reformkortól. „Nem reformkori dráma; a reformkort előkészítő dráma” – állapítja meg.

Pándi Pál az V. felvonás elemzésével eleve állást foglalt a klasszikus mű érinthetlensége, átalakíthatatlansága mellett. Abban a vitában pedig, amely már Illyés Gyula átgigazítását követte, ismét leszögezte, hogy a drámát „végleges alakú gyémántnak” tekinti (Kritika, 1976/6.).

A kötet következő tanulmányai már túlnyomórészt közvetlenebb elemzői a reformkor irodalmi és politikai törekvéseinek, sőt többnyire magáról Petőfiről, Pándi Pál kutató műhelyének főhőséről szólnak. Napjainkban történelmünknek, irodalmunknak ez a korszaka egyre jobban az irodalomtudomány érdeklődésének homlokterébe került – nemegyszer a korábbi nézetek revíziójának szükségességével. A könyv tanulmányai számos téves nézetet tisztáznak. A Felhők ciklusáról írt két tanulmány például többek között cáfolja azt a korábbi elképzelést, hogy Petőfi pályáján egyetlen minőségi ideológiai-forradalmi ugrás van, amely 1846 elejére tehető. Ezzel ellentétben már 1845 elejétől kezdve mutatkoznak olyan vonások, amelyek a nagy versekben összegeződnek. A Felhők ciklus sem jelent tehát szigeteket Petőfi költészetében, hanem „tartalmi, motívumai szervesen illeszkednek” a költői pályavonalba.

Pándi Pálnak mint marxista Petőfi-kutatónak nyilvánvalóan foglalkoznia kellett Révai József Petőfi-képével is (Révai József Petőfi-képéhez). Ismeretes, hogy Petőfi példája a dogmatikus irodalompolitika következtében az ötvenes évek elején eltorzult, s néhány évig a „valóság eltakarása buzdító példaképpé” merevedett. Az eltorzulásban Révai Petőfi-képének is része volt. Révai ugyanis mindenekelőtt mint politikus közeledett Petőfi életművéhez. Legmarkánsabban plebejus forradalmiságát emelte ki, és költészetének belső egységét hangsúlyozta. Megközelítése „politikai-publicisztikai” aspektusú volt tehát, amelynek lényege a kiemelés. Így szükségképpen szorulhattak háttérbe Petőfi költészetének bizonyos

sajátosságai, amelyeknek hiánya a Petőfi-képben – a kiemelés alapvető igazságai ellenére is – torzító szűkítéshez vezetett. Pándi Pál a torzulásokat elsősorban „a politikai vezetés szektás és bürokratikus elfajulásának” rója fel. Rámutat Révai Petőfi-képének pozitív értékeire is: „Révai a Petőfi-értékelésében Ady hagyományait folytatta, s lényeges pontokon Illyés Petőfi-könyvével összhangban változta fel a maga marxista Petőfi-képének alapvonásait”. Amikor pedig az ötvenes évek végén a történetiség érvényesítésével József Attilát rehabilitálta, egyúttal korábbi Petőfi-képét is megtisztította a torzulásoktól.

Petőfit az 1956-os ellenforradalom idején a jobboldal is kisajátította, költészetét a nacionalizmus jelképeként lobogtatta. Pándi Pál már egy külön kötetet is szentelt Petőfi nacionalizmusának tisztázására, s erre a fontos kérdésre új könyvének befejező tanulmányában ismételten visszatér (Petőfi Sándorról). Leglényegesebb gondolatai az alábbiakban összegezhetők. Petőfi korának, a 19. századnak hű fia, költészete a korabeli magyar valóság tükrözője. Nem kerülhette ki a nacionalizmust, mert akkor „a valóság jelentős összetevőit” kellett volna kikerülnie. Nem feledhetjük, hogy a nacionalizmus értéke történetileg is változó. Petőfi költészetének csúcán a valóságot már úgy tudta átfogni, hogy a nacionalista vonásokat a nacionalizmust meghaladó költői törekvéseknek rendelhette alá. Forradalmi verseinek bizonyos típusaiban a szülőföldszeretet, a reformkori hagyományos nacionalizmus és a „haladottabb, független világ” példájának érzelmi-gondolati motívumait olyan összefüggésbe hozta, amely már a demokratikus nemzetköziség irányába mutatott. Petőfi több versében szót emel a nemzetiségek ellen, másokban a hajdani nemzeti nagyság iránti nosztalgia tükröződik. Csakhogy mindenekelőtt a forradalmi törekvésekkel szembe forduló erőket támadta, nem mint nemzetiségieket, avagy szomszéd népeket. Kérdésszerűen nem a nemzetiségiek elleni gyűlöletre buzdított, sokkal inkább a „pusztulás tragikumát” sugalmazta.

A Petőfi nacionalizmusának kérdésében Pándi Pál és Varga János között támadt nézeteltérésben mindenképpen Pándi Pál oldalán van az igazság. A marxista tudós nem hallgathatott arról, hogy Petőfiben voltak – nem is erőltlen – nacionalista vonások. Ugyanakkor kiemelte a nagy költészet „hídepítő teljesítményét”. Petőfi költői világában szerencsésen ötvöződött a nemzeti gondolat a demokratikus nemzetköziséggel. A „szilaj magyarság” pátosza mellett a „világmegváltó eszmék” pátoszatát is vállalta. A nemzeti egység gyakorlati megoldását plebejus feltevélekhez kötötte. A reformkori törekvések után így lett Petőfi költészete vízvázlasztó, de ugyanakkor „egységbe hozó” erő is.

Pándi Pál elemzéseinek módszere erősen racionális. Ez a megközelítés rejtegethet olyan veszélyt, hogy az elemzésben a nyelvi-esztétikai rétegek elsikkadnak. A filozófiai-gondolati apparátus kétségtelenül sokkal teljesebb, mint a stilisztikai-nyelvi-esztétikai rétegek feltárása. Az említett veszélyt azonban Pándi Pál elkerüli, hiszen a kötet számos verselemző tanulmánya szükségképpen érint formai-esztétikai rétegeket.

Szó volt már Pándi Pál kutató pályájának szervességről, amelyben a 20. század irodalmáról írt tanulmányok is mintha a folytatásra váró Petőfi-monográfia felé mutatnának. A feltevés minden bizonnyal fordítva is igaz. Az „Első aranykorunk” című kötet több tanulmánya kifejezetten „a jelenhez kapcsolódó szellemi munka részét” képezi. Így van ez jól, hiszen a marxista irodalomtörténet-írásnak nem lehet más feladata. (*Szépirodalmi*, 1976.)

SÖTÉR ISTVÁN: WERTHERTŐL SZILVESZTERIG

Még Szerb Antal és Halász Gábor kísérte figyelemmel a Nyugat hasábjain irodalmunk fejleményeit, még Németh László tartott kritikai figyelőszolgálatot a hazai és európai szellem eseményei fölött, amikor a harmincas-negyvenes évek fordulóján új esszéíró nemzedék jelentkezett. Ennek az új generációnak volt Bóka László mellett legtehetségesebb tagja Sötér István. Az azóta eltelt csaknem négy évtized alatt munkásságát széles körben megismerték az irodalom iránt igényes érdeklődők szerte az országban. Az elmúlt évben novelláskönyve jelent meg, a folyóiratok készülő regényéből hoztak részleteket.

Wertherről Szilveszterig című kötetében pedig most azokat a tanulmányait gyűjtötte egybe, amelyek az európai irodalom Goethétől Petőfiig terjedő nagy korszakát tárgyalják. A klasszicizmus utolsó hullámai, a romantika sokágú folyamának kibontakozása és a realizmus megjelenése tartozik ebbe a klasszikus nagy írókat nevelő szakaszba.

A magyar irodalom-világirodalom kétféle táplálékán tartott olvasó már a cím hallatára fölkapja fejét. Sötér István perbe száll azzal a babonával, hogy a magyar irodalom merőben elütő jelenség Európa égboltján és csak elvétve kapcsolható a nagy folyamatokhoz. Azt bizonyítja be sokoldalú elemzésekben, hogy a nagy folyamatok éppen a nemzeti különbözőség hajtóenergiájából nyernek erőt és belőlük élve haladnak előre. A nemzeti irodalom önelvű vizsgálatával szemben ezért a több irodalmat egymással szembeesítő összehasonlító módszer előnye mellett érvel. Nem kis és nagy irodalmakról beszél, hanem a világirodalom korszakfolyamatainak egységét hangoztatja, amely egység a nemzeti variánsok színeiből teremődik meg. Ez a részletekre is körültekintően ügyelő szemlélet eloszlatja a megalázó alacsonyabb-értékűség érzését és elkerüli a másokat megalázó nagyvonalúságot. Nemzeti tudatunkat európaiságba oltja, európai ismereteinket pedig a nemzeti és társadalmi felelősséghez kapcsolja hozzá és ebben az összefüggésben tárja fel a Goethétől Petőfihez ívelő folyamat jellemvonásait.

Korszakot vizsgál, nem stílusirányzatot. Hangsúlyozza, hogy „az ember valódi korszaktapasztalata történelmi, nem pedig irodalmi tartalmú, s az irodalom sem ahhoz segít hozzá, hogy valamely irodalmi korszakot, hanem ahhoz, hogy történelmi korszakvalóságot tapasztalhassunk. Irodalmi korszakokról szinte csak metaforikus értelemben beszélhetünk” – írja. Az európai és magyar romantikát tárgyalva tehát éppen azzal a romantikus irodalomszemlélettel számol le, amely központi szerepet tulajdonít vizsgált tárgyának és végső önértéknek tekintve a történelem, a társadalom, az élet fölé emeli. Sötér István az irodalom tudat- és társadalomformáló hatását a történelmi tényekre alapozott tárgyilagossággal ítéli meg és éppen ezáltal képes e hatás teljes körzetét bejárni tanulmányaiban.

A kötet tanulmányai a XVIII. század végétől a XIX. század közepéig terjedő történelmi korszak, a polgári felemelkedés és nemzeti megújulás korának irodalmát mutatják be. A XX. század embere olykor a technikai civilizáció bűvöletében él és hajlamos arra, hogy lenézzék ezt a szakaszt. Ma sokan azt hiszik, hogy mindenre a tudományos-technikai forradalom mértékét kell alkalmazni és az a kor, amelyben több ezer kilométerről láthatóvá lehet tenni egy boxmérkőzést, az mindenben jobb és különb mint a korábbiak voltak. Az ilyen nézet a történelmi gondolkodás nagyfokú hiányára vall. Sötér István nem a technika, hanem a történelem

kategóriáiban gondolkodik. A történelemben találja meg az emberi fejlődést, de közben nyomatékosan figyelmeztet arra, hogy a történelmet és társadalmat tükröző művészet nem okvetlenül fejlődik. „Hiszünk a történelmi fejlődésben – írja –, ez a hitünk azonban nem jelenti azt, hogy az irodalmi alkotások állandó tökéletesebbülésében is hinnünk kellene”. Aztán hozzáteszi: „Nem az irodalomban van evolúció, és haladás, hanem a történelemben.”

Ez a gondolat az önelvű irodalomszemlélet alapjait támadja meg. Ha a történelemben nem a technikai eszközöknek a társadalom összefüggéseiből kiragadott fejlődési vonala a mérce, hanem a társadalom mindenoldalú fejlődését jelentő humanizmus, akkor a művészetet sem a kifejezőeszközök technikáján kell lemérni, hanem azon, hogy milyen mértékben ábrázolja és segíti megvalósulni a korszak emberi lényegét. Ebből a szempontból pedig ez a Goethétől Petőfiig tartó szakasz az emberi szellem egyik legnagyobb és legszebb időszaka volt.

Amit Sötér István e magasrendű irodalom részleteiről mond, a romantika európai áramlatáról, és a magyar fejlődésről, ahogy Csokonai alkotói módszerét és a *Bánk bán* dramaturgiáját elemzi, ahogy új fénybe vonja Eötvös és Petőfi egy-egy alkotói korszakát, annak pontos értékelése szaktanulmányok feladata kell, hogy legyen. Ezúttal csak a kötet egyik kis esszéjére szeretném föl hívni a figyelmet, arra a megragadó és elbűvölő írásra, amely Ligne hercegről szól. A kötet egyik legkorábbi írása ez, 1943-ban keletkezett, de eszméi és eszményei máig kísérik Sötér István pályáját és valószínűleg nemcsak tudományos munkáit, hanem szépirodalmi műveit sem lehet megérteni az ebben elmondottak ismerete nélkül.

Ma már kevesen tudják, hogy ki volt Charles Ligne, de a maga idejében többen ismerték, mint Goethét és Casanovát és hírneve a legnagyobb uralkodóéval vetekedett. 1735-ben született Brüsszelben, belga főnemesi családból, Nagy Katalin cárnő és II. József szolgálatában állt, a Krímben volt birtoka, osztrák és orosz seregek fölött parancsolt, vendégül látták Konstantinápolyban, a Kaukázusban cserkesz lányokkal mulatott, Párizsban a magas társaság várta. E szellemes, okos, művelt társalgó mindent megkapott az élettől, amit meg lehetett kapni és Goethe őt nevezte a legboldogabb embernek.

Sötér István szép esszéje nem a régi rend, az „ancien régime” talán utolsó nagy udvari emberének arcképét rajzolja meg, hanem a véglegesen letűnő világból a megújuló Európába nélkülözhetetlen eszményeket és magatartást átplántáló művészt. Ligne herceget pedig nem az a több mint harminc kötet könyv teszi művésszé, amiben színes, okos emlékezései, jegyzetei, útirajzai, levelei találhatók, ezeket a könyveket ma már talán senki nem is olvassa. Ligne herceg mégis művész volt, közhelyszerűen talán azt mondhatnánk, hogy életművész, de a szónak abban az eredeti és tiszta értelmében, hogy az életet átpoetizálta, művészivé tette és éppen nem a praktikus haszon vonalán, ahogy a szót ma értelmezik, hanem az életet vezérlő eszmék és eszmények területén.

„A legnagyobb hősiesség az öröm” – hirdette, és megszállottan hitt a kertek nevelő és léleknevelő hatásában. Persze kerten ő még több négyzetkilométeres parkot értett, patakkal és vízeséssel, gondozott ligetekkel. Amikor Magyarországon járt, elragadtatva írt arról, hogy a Fertő környékét hogyan lehetne átalakítani hatalmas kertté, és följegyzéseiben gondolákat és jachtokat álmodott a tó partjára.

Szép és játékos álmodozás volt ez, és Sötér Istvánt, amikor ezt az esszét írta a második világháború idején, Európa legsötétebb korszaka tanította meg a játékoság és a kertetek varázsló tündéri képzelet tiszteletére. Egész nemzedékét máig jellemzi a „vadrózsából tündérsípót faragó” alkotó fantázia iránti bizalom, az a hit, hogy az életet egészen mélyen átjárhatja a művészet, az a terv, hogy a rend és szabadság övezetében maga az élet váljon oly magasrendűvé, mint a szabadon teremtő művészi szellem.

A MÉNESGAZDA

Gáll Istvánnak hatalmas epikus anyag van a birtokában; a történelmet tudatosan élő ember élményei, tapasztalatai, szituációk és figurák végeláthatatlan sokasága. Hogy ezt a hatalmas nyersanyagot egyre biztosabb kézzel képes a regényforma keretei közé igazítani, egyívű, zárt kompozíciójú műalkotássá nemesíteni, arról most új regénye, A ménesgazda tanúskodik – kiemelkedő teljesítményt nyújtva az eddigi biztató eredmények, az egyenesvonalú fejlődést mutató művek sora után.

A ménesgazda: a biztonság elvesztésének a regénye. Busó János kezdetben úgy érzi: tisztán lát, a frontok ott állnak feketén-fehéren; a pártban bízni, az elvtársaknak hinni kell, és az ellenséget ütni muszáj. Feladata van, azt teljesíteni kell, ha nehéz, ha veszélyes is, s ott állnak mögötte az elvtársak, félelemre tehát nincsen ok. Busó, a hajdani parasztyerek, a hatalom képviselője egy rezervátumszerű, határmenti ménstelepen, ahol horthysta tiszték és azok csatlósai dolgoznak. Busó tudja, hogy ők az ellenség, s bár mindegyre elhatározza, hogy kemény lesz, leszámol velük, eredendő humanizmusa és jóhiszeműsége mégis arra készteti, hogy újra meg újra a velük való együttműködés lehetőségét keresse. Falakba ütközik, s bár a hatalom az övé, a szakmai és műveltségi szempontból felette álló tisztekkel szemben kiszolgáltatott helyzetben van. A korszak államvédelmi módszereitől, groteszk módon, még ő kénytelen védeni ezeket az embereket; igazságérzete ezeket az eszközöket nem tudja elfogadni.

A bizalmatlanság kétirányú; fölöttesei sem bíznak meg benne, s atyai jóbarátja, a helybeli párttitkár kezéből is kicsúszóban a hatalom – melyet emberséggel, jovialis közvetlenséggel, józan gyakorlatiassággal gyakorolt. És Busó képtelen eligazodni az ötvenes évek társadalmi mechanizmusának kusza és néha irracionális szálakat gombolyító szövevényében: sem tapasztalata, sem felkészültsége, sem politikai-taktikai érzéke nem elég ahhoz, hogy tisztában legyen tetteinek várható következményeivel, a torló események mozgatóerőivel. Pedig sokasodnak körülötte a

figyelmeztető jelek: tsz-elnök bátyja óvatoss- okos szavai, furcsa tapasztalatai, Máté bácsi, az atyai jóbarát lassú félreállítása, s a saját maga által is tapasztalt ávós- módszerek.

Érzi ugyan a dolgok tisztázatlanságát, a bizonytalanságot, de szinte mindvégig hisz és bízik abban, hogy a dolgok megnyugtatóan tisztázódnak körülötte és a régi biztonság visszatér. Rákosi elvtárrsal álmodik és a telepvezetői kinevezést várja gyermekes örömmel és büszkeséggel; a kétes erkölcsű Erzsí jövődől, boldog családja háztündéréként jelenik meg ábrándjaiban. Anyja betegségét is csak múltó zavarként, apró kellemetlenségként észleli, s az orvos szavai sem ébresztik rá a tragikus valóságra. Az összeomlás folyamatát ezek a mellékszálak húzzák alá, a magánélet szféráit is a regény fő vonulatának irányvonalához igazítva.

Naivsága, vakságig menő jóhiszeműsége a ménstelepi tisztekre is kiterjed, amikor tervei, vágyai összeomlanak, s értesül arról, hogy a ménstelepet felszámolják, az „embereit” elviszik – visszamegy közéjük, a „valamit mondanom kell nekik, hogy megértsenek” illúziója által vezérelve. Talán csak a halálos késszúrás pillanatában – melyet egyik „emberétől” kell elszenvednie – dőbben rá az igazságra: arra, hogy egyedül maradt, végérvényesen és mindenki által elhagyva, s úgy kell meghalnia, hogy semmi sem oldódott meg, semmi sem tisztázódott.

Gáll István ebben a regényében is, mint már annyiszor, történelmi oknyomozást folytat. A történelmet az emberben, az emberi magatartásokban keresi, s az embert csak a történelemben tudja, akarja megragadni. Szinte riporter kíváncsisággal vallatja hőseit, keresi a tettek motivációját, az események okait, fejteti fel az összegubancolódott szálakat. Ezért nyúl vissza gyakran a múltba is, a gyökerekig ásva le: Busó Jánosban a kis zsellérgyerek, a fiatal, határozatlan katonafiút, a gondolkodni és vitatkozni is bátor szeminárium hallgatót is látja és láttatja. S ez a riporter magatartás, a dolgok tisztázásának az igénye mutatkozik meg abban is, hogy mindkét szembenálló felet meghallgatja, s minden figurájához a megértés és megértetés szándékával közeledik. Bazsi, a volt tiszt néha majdhogynem szimpátiakussá válik az olvasó szemében – legalább-

is a körülötte csúszó-mászó alakok visszfényében – őszintesége, férfias tartása, szakmai hozzáértése révén.

A történelem és ember bonyolult kölcsönhatásainak egyik sarkpontja Gáll István regényeiben is a hatalom és az etikus emberi magatartás viszonya. A ménesgazda hősei is az emberi tartás, erkölcs és a társadalmi cselekvés olykor kompromisszumos összeegyeztethetőségének lehetőségeit keresik egy igen nehéz történelmi időszakban. A hatalom nem elvont sémaként van jelen a regényben, hanem mint a változó, eleven történelmi folyamat része. Világosan kirajzolódik a hatalom elidegenedésének a tendenciája: a vérrel-verítékekkel megszerzett és megszolgált, kezdetben népközi és bizalmat tápláló hatalom mint válik bürokratikus, egyre távolabbi és kiismerhetetlenebb irányító és végrehajtó apparátussá.

A regény apróbb zökkenőit, a mellékszálak kidolgozatlanságát, a befejezés kissé grand-guignol szerű megoldását ellensúlyozza és feledteti a történet sodrása, a szuggesztív nyelvi erő. Gáll István mestere a nyelvi ábrázolásnak: hősei, mihelyt megszólalnak, társadalmi-történelmi-földrajzi determináltságuk teljes vértetében jelennek meg.

Ha szabad a kritikusként jósolnia: A ménesgazda előbb vagy utóbb fel fog kerülni a filmvászonra. Erre látszik predestinálni a kitűnő és élettel teli karakterfigurák sokasága, a képbe, látványba kíváncsi helyszínek és jelenetek. Drámai erő van a felidézett sorokban és szituációkban, de nem kevésbé fontos az az atmoszférateremtő képesség, mellyel az író hitelesen tudja felidézni az ötvenes évek hangulatát, légkörét, a történelem hétköznapijainak apró mozzanatait.

ERDŐDY EDIT

Bisztray Ádám:

CSILLAGPÁZSIT

Bisztray Ádám költőként él tudatomban. Erősíti ezt első prózakötete, az *Elfelejtett tél, farkasokkal* költőisége és újabb, két emlékező-meditáló ciklust tartalmazó könyve, a *Csillagpázsit* is.

Bisztray nem tud szenvtelen lenni, hatni is inkább memoárokra jellemző intimítással, naplószerű közvetlenséggel akar, s költői erejét dicséri, hogy ezt sikerrel is teszi.

A Csillagpázsit egy fiatal mezőgazdász *isten háta mögötti* évének, kétkeziek munkás hétköznapijainak krónikája, melynek egységét a laza szövés, bizonyos mozaik-szerűség ellenére is a négy évszak klaszikus rendezőelve biztosítja.

A mű érdeme, hogy az írói szándékkal szemben a *krónikás* és az *elmondottak főszereplője* mégiscsak egy alakként rajzolóódik ki az apró, villanásnyi történetekből, természetes egységben a tájjal, annak ember-világával. Bisztray nem szociográfikus, de emberi hűségre törekszik, a belső folyamatokra, a lélek rezdüléseire figyel. Ezért rokonszenvesek a közösség dolgaiban felelősséggel gondolkodó és cselekvő, de árnyaltan egyénített figurái: *Gyárfás, Pápai Pista, Czérna bácsi* és mások, idilli szerelmükben *Dóra* és *Valentin*. A kiskun-sági puszta kiszolgáltató, mégis tiszta-emberi világot nosztalgiával idézi Bisztray, ebből következik, hogy nem a közelmúlt társadalmi folyamatai: a falu és a paraszti tudat átalakulása, az életformaváltás áldozatokat is követelő konfliktusai kapnak hangsúlyt a műben. Két, mély humanizmusról tanúskodó írást azonban, *A lovak elhagynak minket* és *A tévesz* címűt, mégis itt kell megemlítenem.

Az életet a maga teljességében élni vágyó ember őszinte harmónia-igényéről legszívesebben talán – a sorok lírai intenzitásával – az *Álom* az *álomban* tudósít. A valóság szigorúbb. A világban helyét kereső, önmagát meghatározni vágyó krónikás, akinek akaratán kívül kell „elhagynia” sorsait, megleli ugyan önnön világátját, de nemzedékének aggodalmait is újrafoglalmazza: *Két világ mezsgyéjén állok, mindkettőt értem, az elmúltat féltem, mert engem is elvisz, az eljövőt tapasztalom; városban élek. (Egy másik március.)*

A Csillagpázsit az élet izeire érzékeny, de örökös töprengésre született költő valómása, írásaiból sugárzik az emberi melegség, az erkölcsi elkötelezettség hangja.

Mély gondolatiságukkal erőteljesek, a líra izzásával is hitelesítettek a *Fecskék a nosztori völgyben* darabjai, melyeket mint a Csillagpázsit cím alatt sorjázókat, nehéz a megállapított prózai műfajokba illeszteni. Emlékezésnél, meditációnál többek, szemé-

lyességükkel, a nyelvi eszközök kezelésével az erdélyi emlékiratirodalom legértékesebb hagyományait idézik bennem.

A Fecskék a nosztori völgyben időbeli kerete mintegy harminc év: a gyermekfővel megélt háborús élményektől a nem könnyű sorssal egyre beteljesülőbb, békét sóvárgó férfikorig. Az említett korszak egy-egy szelete jelenkori irodalmunk számos alkotásának állt középpontjában, de Bisztray műve azon kevesek közé tartozik, melyek értve és érzékeltetve a kor mozgásait, világot alakító erőit, azok emberi vonatkozásait helyezi előtérbe.

Az *In anno Domini 1944* című írásban – a légiriadók félelmével terhelt napok komor ege alatt – szinte jelképpé nő a család megtartó ereje, hitelt kap a tizenéves nyilast lehülyéző mérnök-humanista apa szava, de Bisztray történelmi valóság-érzékéről tanúskodva megszólal a fájdalom főlismerés is: *Az iszonyat veleje talán az, hogy senki nem volt tudatában annak, ami történt.*

A nyomasztó pinceélet homályából – egy-egy epizódban – a házat fel nem robbant repülőknéktől megmentő apa és a *vörös komáknak* palacsintát sütő, végtelen szeretettel rajzolt Nannyó alakja emelkedik ki, aki *háziasszonnyá vált egyszeriben*, aki a *tértinépségnek parancsol, ha kell, az egész századnak.* (*Karácsony és Böjt hava közt.*)

Az első ébredés szinte észrevétlenül zárul a hétköznapi új értelmű életet adó pezsgésével (*A béke első korszaka*), annál családottabb a második az ötvenes évek küzdelmes-ellentmondásos, lelket sebző világában. Emlékek mélyrétegei kavarnak föl, a *szóban minden a munkásé* gyötrő kétélye kap keserű hangot. (*Huszadik esztendőm és vidéke, Miskolc – Egyetemváros.*)

A már említett *In anno Domini 1944* mellett a Fecskék a nosztori völgyben más-ik remekbe szabott írása a *Személyvonat indul az ötödik vágányról*. A felemás, ingázó élet apró mozzanataiból megkapóan eszköztelenül bomlik ki a majdani feleséggel szövődő szerelem kedves emléke, ismét felvillan a *mindent látó* Nannyó alakja, s fricskázó hangjával rátalálva a mikszáthi hagyományra, nem marad adós Bisztray a megbújó szellemi restség, szellemi igénytelenség bírálatával sem.

A távlatokban és társadalmi méretekben gondolkodó költő problémaérzékenységről

az emlékezések szüneteibe illesztett elmélkedések győznek meg, változó életünk akár múltbeli, akár jelenkori dolgairól legyen is szó. (*Miskolc – Egyetemváros, Huszadik esztendőm és vidéke, Mucius Scaevolaék, Húszéves találkozó a Búsuló Juhászbán.*) A húszéves találkozóknak mottója is lehetne, hogy *ismerjük is egymást, meg nem is*, de fájdalomossága – a teljes ciklus tükrében – még mélyebb értelmet nyer.

A Fecskék a nosztori völgyben – sugallva a költő szintézis-igényét – a világ, a valóság s benne a költői költő én tudatának egységét, nemcsak emlékezés, nemcsak meditáció, hanem önvizsgálat, számadás is „az emberélet útjának felén”. A címadó írás tűnődéseinek ihletett foglaltata, egyben Bisztray ars poeticája az a főlismerés, hogy *használni kell mindenáron, hogy ennél fontosabb dolgunk a világon nem lehet.*

A Fecskék a nosztori völgyben – a Csillagpázsit ciklussal együtt – nemes szándék és felelős tett kettős egységében, az „alkotó elégedetlenség” szép könyve. (*Magvető.*)

MELIORISZ BÉLA

Sobor Antal:

FÜST A FÁK FÖLÖTT

Az elbeszéléskötet húsz novellája közül öt benne van Sobor Antal előző kötetében is, és jónéhány megjelent már folyóiratokban. Nemi változtatással vette fel őket kötetébe, általában tömörítette, drámaibbá tette a novellákat. Átalakított írásai tisztább szerkezetűek, jobban szolgálják a mondanivaló kifejtését.

Mintha Sobor Antal most kezdené megtalálni igazi írói hangját, technikáját, noha jónéhány kötet már mögötte van. Az első könyvében, mely az „Ég alatt kanyargó utak” címet viselte (1964) már fellelhető volt emberábrázolási készsége, epikus adottsága. (Noha itt még nem igazi hűs-ér alakok például a munkásfigurái.) Következő könyvében (Nyulak délutánja, 1968) mintegy ennek ellenhatásaként a szubjektív hang, a lírai ábrázolás jutott túlsúlyba. Epikai objektivitás és líraiság kettőssége végigkíséri további munkásságát.

A Füst a fák fölött legjobb novelláiban a két ábrázolásmód erényei érvényesülnek. Sajnos, a többség nem ilyen. Gyakran öncélúan festi a nosztalgiát és néha kevésbé kidolgozott figurákkal ad felületes korekpet. (Húsvéti locsolás; Az alkalmi ruha stb.) Megpróbálkozik groteszk írásokkal is. Ötletei érdekesek: valaki úszik egyet az asztalán levő tányér húslevesben, egy ornitológus szárnyakat növeszt és úgy repül az itáliai kongresszusra stb. Nagyjából elsajátította a groteszk technikát, de nem a szemléletet. Azt a szemléletet, amely a groteszk lényege: egy életmód, életforma belülről való kritikáját, negáló meghaladását. (Vendéglő kánikulában; Madarakkal délre.) Hasonló a helyzet tanmeséivel is: az az új szemlélet hiányzik belőlük, amit meg akar értetni. (Krimi; Gépeltérítők; A természet lágy ölén.)

Néhány novellájának vannak erős, drámai részletei. Ilyen az Éjjel hazamentek a katonák befejezése. A századparancsnok azt vizionálja a Don-kanyarban, hogy katonáit reggeliz hazaeengedte Magyarországra, eltávozásra. A parancsnokának is ezt jelenti, aki dühöng, és kirohan a lövészárókba, hogy megmutassa, hol vannak a katonák: ott vannak mind, csak megfagytak az éjjel. Az elbeszélés utolsó pár oldala feszes, pergő; de az előtte levő tizenöt oldal vontatottan készíti elő a csatánót.

Kedvelt alakja a Nagyapa, aki a kertben tevékenykedve katonakorára emlékezik, darazsakkal pöröl, téblábol, rajong az unokájáért és harcban áll „ösellenségével”, a Nagymamával, aki oly prózai. Nagyon szereti ezt a témát, sokat variálja. A jelen mindennapiságával állítja szembe a Nagyapa emlékképeit. Mély szeretettel bár, de azért ironikusan kezeli az öregét, s ezzel mindjárt a mesék világába is helyezi az „aranykort”. Az aranykort, amely nagyon vonzó: fiatal urak és lányok sétálnak a promenádon, hogy megnézzék a felettük elúszó légi csodát, a Zeppelint; egy, az Adria partján állomásozó magyar katonára szerelmes lesz egy olasz lányba, és minden csupa napsütés és ifjúság; az aranykor árnyék nélkül való. A novellákban azonban mégsem a múltba helyezi Sobor Antal az értékeket, hanem a Nagyapa mély emberségébe, a jelenben kibomló jóságába. A Nagyapa-elbeszélések legnagyobb értéke, hogy az író képes volt

saját szeretetét indirekten beléjük építeni, mintegy beleszőni a novella szövetébe. S ez az ábrázolásmódban fellelhető emberség teszi az elbeszéléseket optimista kincsen-gésűekké, függetlenül attól, hogy az életük alkonyán ügyetlenkedő emberekről szólnak. (Nagyapa az unokájával strandra indul; Nagyapa délutáni álmái; Nagyapa vonatra vár.) Nagy eredménye egyben, hogy kiírta magából az öncélú nosztalgiát és megalkotta azt az öregember képet, amellyel fölfegyverezve megírja a kötet talán legjobb elbeszélését, az Öregember útra kel-t.

Az öregembert lánya és veje rábeszéli, hogy adja el a falusi házát és költözzön hozzájuk a városba. A pénzen pedig autót vesznek. Így is történik, és az öregember teljesen magára marad a nagyvárosi lakótelepen, sorozatos megaláztatások érik, végül dönt, hazamegy a falujába. Megszökik otthonról és útra kel. Valami nehezen megfogható heroizmus árad az öregből, ahogy az eleve bukásra ítélt akciónak nekifog. Az írásmód puritán. Az író helyett a novella beszél. S a novella az öregember bár reménytelen, de a teljes életre irányuló vágyával szól az élni akarás heroizmusáról. S egyben hitellel tudja ábrázolni az emberi kapcsolatok kiürülését, az elidegenedést, a magányosságot.

Úgy tűnik tehát, birtokában van már Sobor Antal írói „masinériájának”, nem az uralkodik fölötte. Ezek az elbeszélések már egy olyan íróról tanúskodnak, aki azt tudja írni, amit akar.

SZUNYOGH SZABOLCS

Ördögh Szilveszter:

KOPONYÁK HEGYE

Úgy látja Ördögh Szilveszter (s ebben nincs egyedül), hogy hiányzik a megfelelő nyelv, amellyel a ma embere kommunikálhatna, meg tudná mutatni magát, amellyel közelíthetne társához. Így minden jó szándék, még az áldozatok is megsebzik, felkaristolják a másikat, anélkül, hogy akárcsak egy jótányit is közelebb jutnának egymáshoz. Modellt keres, amely értelmezi és a példa erejével meg is szer-

vezheti az életet, hisz ma már egyre nyilvánvalóbb, hogy az anyagi jólét, a gyarapodás önmagában nem oldott meg minden alapvető emberi kérdést. Az európai kultúrtörténet ismer ilyen modellt: a kereszténységet. Azt a kereszténységet, amely vallássá, dogmákká merevedve, különböző vallásháborúkban, schismákban egyházakká, szektákká szaggatva is hordozott valamit a kezdetek idealizmusából, humanizmusából – és azok nosztalgijából. Nyilvánvalóan ez izgatta, vonzotta Ördögh Szilveszter is, amikor arra vállalkozott, hogy újraértelmezze, átfogalmazza az Újszövetség történetét.

Ördögh Szilveszter azt a Krisztust rajzolja meg lírai erővel, szenvedéllyel és expresszivitással, aki a maga példaadásával, heroikus küzdelmével és látványos *öngyilkosságával* ma is izgalmas, gondolatébresztő példa lehet. S itt, ebben tér el a történet a kegyes szándékú, a vallási ihletben fogant Krisztus-értelmezéstől. A szerzőt ugyanis nem a Messiás érdekli, nem is a Vátesz, hanem *az ember*, aki miután eljutott a lehetőségei határáig, önként vállalt halálával kíván nyomatékot adni tanításainak. Ez, a vérről megpecsételt igazság: a mártírok igazsága, az ártatlanok áldozata az Ügyért (az ti., hogy az igazságot az áldozatok vére élteti) szinte már közhely, de olyan közhely, amelyet éppen a bibliai történet ihlettel és a történelem sokszorosan igazolta is. Ady tömören fogalmazott: „Csak akkor születtek nagy dolgok, / Ha bátrak voltak, akik mertek / S százszor tudtak bátrak lenni, / Százszor bátrak és viharverték.”

Az erkölcsi bátorság, az elszánás és az Ügy haláláig vállalása túlmutat a bibliai történeten; időtlenül, korokon átívelve is él. Van egy ember, aki tűrhetetlennek, hamisnak érzi maga körül az életet, amelyet csak a Pénz és a frázissá koptatott Törvény mozgat, amelyben sem tere, sem szava nem lehet az élet árváinak: a szegényeknek, megnyomorodottaknak, ügyefogyottaknak. Tanításának a lényege egyetlen szóban összefoglalható: a szeretetet hirdeti. Ördögh Szilveszter Krisztusa nagyon is jól tudja, hogy a tanítástól még nem fog megváltozni a világ, de megváltozhat maga az ember. Közvetve és lassan persze a világ maga is, de ez csupán hit és nem tudás. Meghalni is ezért akar, fél, hogy a véráldozat, példa nélkül, fölhívítja a hir-

detett igazságot, hiszen nem tud már többet, *mást* mondani, ismételnie kellene önmagát. Jézus dilemmája tehát a mozgalmé is: döntenie kell, hogy az igehirdetést felváltsa-e a konkrét, a hatalomért folyó harccal. A harc, az erőszak viszont éppen a hirdetett tételek cáfolatát, megcsúfolását jelentené! Ezt nem vállalja, nem vállalhatja. Úgy akarja tehát megmenteni a mozgalmat, hogy *önmagát* áldozza fel.

Ezért, s ebben újszerű Judás értelmezése is, aki Ördögh történetében *nem* az Ügyet árulja el, hanem, mintegy „kicszelelve” a hatalmat segít a monstruózus, *látványos* öngyilkosságban. Ő hiteti el a főpapokkal, hogy Jézus maga is a hatalomra tör, népszerűsége veszélyezteti a Rendet, veszedelmes ellenfél, akivel le kell számolni. Olyan konspirátor, aki később nem tudja elviselni az erkölcsi nyomást, amivel az apostoltársak és a közvélemény sújtja, – s öngyilkos lesz. Voltaképpen ő is áldozat tehát, az Ügy áldozata. Semmiképpen nem mellékszereplő, hiszen ő az egyetlen, aki megérti és segíti Jézust szándéka megvalósításában.

Érdekes és kicsit a Bulgakovéra emlékeztet (A Mester és Margarita) Pilátus jellemzése. Voltaképpen statisztá, az eseményeket nem irányítja, nem is érti, csupán puhán, kényelmét és nyugalmaért féltve szabad folyást enged nekik. Ez a (kis) hivatalnok-típus is közzismert, szinte modell-szerű a történelemben is, a jelenben is. A szenvedéstől való félelem, a helytállástól, állásfoglalástól való iszony önmagában hordozza a büntetését: az ilyen ember képtelen az öröme, a boldogságra. Környezetétől sem kap mást, csupán félelemmel vegyes enyhe utálatot.

Ördögh módszere már-már széttördeli a regénykompozíciót: miniatűr portrékat sorakoztat egymás mellé. Ezek közül nem is annyira a Biblia főalakjaiban remekel, noha pl. Péter riadt és az eseményeket késve, sután lereagáló „parasztfigurája” érzékletes; hanem a mellékfigurákban. Szinte naturalista a fájdalom és a kegyetlenkedés ábrázolásában, amelyek már-már vissza is tántorítják Jézust útja végigjárásában. Az értelmetlen (mert nem érti fia kálváriáját) fájdalom rántja görcsbe az anyát, aki Ördöghnél átkozódik, mint egy parasztaszony. Áldozat János is, a szeretett tanítvány, hisz a Mester halálával az Ügybe vetett hite próbáltatik meg. Undorító a tö-

meg bamba közönye és vérszomja (panem et circenses), az a szenzációéhség, amely mohón lesi az eseményeket; amely mindig csak a tragédiák után ocsúdik, hogy róla van szó, érte történtek az események...

Az ellenpólust két változatban mutatja be Ördögh Szilveszter azzal, hogy mintegy kiemeli őket a tömegből, levezetve azt a folyamatot ahogyan a megfélemlített, meg-alázott emberben felébred a szánalom az értelmetlen – mert számukra érthetetlen – szenvedés iránt. (Cirénei Simon és Veronika.) Voltaképpen az öbennük indikálódó részvét igazolja magát a goltogajarást is, hiszen nekik, és értük történik. Félelmetesen precíz a kereszt és a keresztrefeszítés „szakszerű” leírása. Ezzel a fordulattal döbbsenti rá Ördögh az olvasót arra, hogy a kínzás, a kegyetlenkedés is *szakma*, olyan malom, amelynek mindegy, hogy kit, mit öröl. Ezt ismeri fel a főhős: Jézus is, ez tette lehetővé tulajdonképpen a példázat-értékű öngyilkosságot, áldozatot is! Ártatlanságával erkölcsileg fölébe is kerül az erőszaknak, a gyáva önkénynek. Ez az erkölcsi fölény az Űgy, az igazság ereje és vigasza: nem történt semmi hiába.

Felkavaró, izgalmas regény. Kétségtelen, hogy Ördögh Szilveszter ábrázoló erőben, de gondolatilag is tovább lépett novella kötetéhez képest. Űgy véljük azonban, hogy ez csupán állomás egy tárgyiasabb, a jelenben tájékozódó és mélyre ásó írói magatartás kialakítása felé. (*Magvető.*)

HORPÁCSI SÁNDOR

Czakó Gábor:

ISKOLAVÁR

Hálás téma az iskolai oktató-nevelőmunka fiatal íróinknál. Egyrészt éveik számát, tapasztalataikat tekintve önszmelésük bemutatása lehet, másrészt a mindenki által ismert iskola a maga feladat-feltétel-eszközrendszerével könnyen felépíthető, jól átvilágítható modell a társadalom mozgásának ábrázolásához.

Ahogy Czakó a kezdő tanárral (a tudomány által kidolgozott feladatrendszerrel) láttatja a középfokú „Iskolavárat”, a történet helyszínét, s benne szereplőit, nem

hagy kétséget bennünk: a nevelési intézmény feltétel- és eszközrendszere elmaradott, korszerűtlen. Megállapítását metafizikai révedezéssel gyorsan törvényszerűnek, időtlen-időktől fennállónak ítéli, s megkönnyebbült sóhajjal koncentrált a továbbiakban a „tanárok” sokféleségére, magánéletükre, egymáshoz való viszonyukra, majd azok átrendeződésére. Az átrendeződést, s ezzel együtt járó állapotváltozást a „diákok” egy részének zendülése indítja el. Nem ismerik az iskola feladatait, de jelentkezik ösztönös önmegvalósítási igényeik, amelyek zavart keltenek: emlékeztetik a „tanárokat” feladatrendszerük teljesíthetlenségére, önmaguk értéktelenségére. A „tanári kar” feje az autokrata igazgató a „diákok” önnevelésének nem hagy teret, számára az abszolútum lesz az egyetlen erkölcsi norma a legkisebb nevelési ügyben, és otthon is, aminek következtében a tanulók között ellenséges légkör alakul ki, felesége pedig meggyűlöli. Kartársai cinikusan hordozzák a „tanári” szerepet, s ki-ki cselekvéspotlékot hajszol mániákusan (A „milliomos” sertéshizlaló matematikus, a női vonzerejét minduntalan kipróbáló Virág, a bolondnak hegedülő „zseni” zenetanár, az állam pénzével, befolyásával üzletelő igazgatóhelyettes stb). Ebbe a képletbe csak komikusan eltorzítva fér bele a kezdő tanár, a „főhős”. Funkcióját csupán jelezve, mementóként lebeg a „tanárok” feje fölött.

Czakó Gábor előző, Csata minden áldott nap c. regénye serdülő modelljéről elmondták kritikusi, hogy túl didaktikus a felnőttek világának, a társadalmi háttérnek bemutatása. Az író most célkitűzésének megfelelően óvakodott ettől. A falu véleménye a kocsmáros alakjában az iskoláról inkább saját – idejétmúlt – előítélete a „tanárokról” mintegy igazolja a „tanárok” cinikus szerepjátzását, úgyszintén a tanulók otthoni befolyásolása tanulásuk hiábavalóságáról.

A „tanári tenyészet”, a belterjesség széles skáláját óhajtja felvonultatni az író, s így óhatatlanul extrémításokba csúszik, mint hasonló igényű könyveiben. A női igazgatóhelyettes „fényes szellőket” idéző alakja semmilyen karikírozástól nem lesz hiteles, a családjáért saját életét feláldozni kész öregedő lány pedig korban még megszibbre visz bennünket. A közlekedési rendőrtiszt szerepe a hatalom cinkosainak ér-

zékeltetésére már-már az iskolai intézmény művészi hitelét veszélyezteti, noha mozgatójának, fel- és eltűnésének pontosan kidolgozott dramaturgiája van a „hadihelyzet” állásának érzékeltetésére. Az újságíró funkciója még jelentősebb, de elmékedései a foglalkozási ártalomról: az érzelmi elcsúszásokról megfogják a regény ívét.

A közösség bohózáti mozgása, a „tömegszerűség” a komikum felé húzza a regényt, de az író pszichológizálási hajlama, a monológok, a tragikum irányába tolják. Az író mesterien válogatja őket, s végül egyensúlyban maradnak, ha szélsőséges kilengései miatt színei ríktóra sikerültek is olykor, mint Virág „párasodó szeme”, a matematikatanár szétfolyó feneke, a tanügyi felettes hatóság szeletelő mozdulata stb.

Czakó Gábor termékeny író, minden évben útjára bocsájt egy könyvet, úgy hiszük az elmondottak alapján, erre kereső

nyugtalanlansága hajtja. Paradoxon: ahogy a valóságglátása elmélyül, egyenetlenebb, szerkezetileg problematikusabb regényeket alkot. A „Megváltó” különösen, de a „Csata minden áldott nap” is egységesebb, s mindkettőnek erősebb az atmoszférája, olvasmányosabb. Legújabb regényének, az Iskolavárnak is a közösség a hőse, de ennek gazdagabb, sokoldalúbb bemutatása, a jellemek egymásbajátvása már a „makarencó” igaz közösség igényét fogalmazza meg akaratlanul is.

Kitűnően ábrázolja az író a gyermeki önévelés késleltettségét, az iskolai feltétel- és eszközrendszer hiányosságait; de a feladatrendszerrel való dialektikus kapcsolat bemutatására csak felvillanásokban vállalkozott, így regényében a társadalom mozgásának mélyebb ábrázolása még nem valósulhatott meg.

PAÁL TAMÁS

PÁL RITA

1936–1977

Január 4-én váratlanul elhunyt Pécsen Pál Rita író, tanár, folyóiratunk munkatársa.

Írói pályája az ötvenes évek második felében indult. Versekkel és elbeszélésekkel jelentkezett – néhány évig polgári nevén, Kulisch Mária aláírással – folyóiratunkban, majd más orgánumban. Prózairóként és riporterként vált ismertté; lap és folyóirat publikációk mellett több antológiában szerepelt írásaival, 1973-ban pedig Krumplitánc címmel önálló elbeszéléskötetet adott ki a Magvető Könyvkiadó. Nemrég, felszabadulási jubileumi riportpályázatunkon a Pécsi Kesztyűgyár munkásnőiről készített írásával vett részt. Utolsó, jelentős riportját az Élet és Irodalom közölte.

Tanárként és íróként egyaránt nehéz, sokszor magányos sorsot vállalt Pál Rita. Novelláit, riportjait éles megfigyelő képesség, igazságkereső és jobbító szenvedély s az alkuvások elutasítása jellemezte. Életében is erre törekedett. Emberi, írói magatartásával becsülést, elismerést szerzett, de terheit is növelte. Óvatlanul harcolt az igazáért, könnyen sebezhető, nem egyszer kiszolgáltatottan. Korán, írói pályája emelkedő ívén szakadt meg élete.

Fájdalommal búcsúzunk munkatársunktól.